SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Silvia Duchková

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Silvia Duchková, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, František Kočiš, Rudolf Krajčovič, Ema Krošláková, Milan Majtán, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Matej Považaj, Ivor Ripka, František Ruščák

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

E. Horák, Bohuslav Šulek ako významný vedecký a kultúrny pracovník v Chorvátsku 193
L. Dvonč, Deriváty od mena *Luther* alebo tvorenie adjektív od vlastných mien 204
P. Žigo, Motivačné prvky tradičnej metrológie 207
P. Rohárik, Remeselnícka terminológia štúrovského obdobia slovenskej enklávy v Nadlaku na Dolnej zemi (Rumunsko) 215
E. Kostolanský, Počítačová lexikografia v Ústave holandskej lexikológie 226

DISKUSIE

J. Sejáková, Statické predikáty a ich vzťah ku konštrukciám založeným na VF *byť* a n-/t-ové príčastie 231

SPRÁVY A RECENZIE

Za Jozefom R. Nižnanským. I. Ripka 240
Vedecká konferencia o slovenčine v historickom kontexte. M. Sitárová 241
Tereziánske urbárske priznania (fasie) Spišskej stolice a Zemplínskej stolice. Š. Švagrovský — P. Žigo 243
Studia Philologica. 3. E. Frühaufová 247
Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 3. O—P (pochytka). P. Žigo 250
Žilinská právna kniha — magdeburské právo. K. Palkovič... 253

ROZLIČNOSTI

Psíček — psíčkar. Ľ. Dvonč 255

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 61 — 1996
ČÍSLO 4

Emil Horák

BOHUSLAV ŠULEK AKO VÝZNAMNÝ VEDECKÝ A KULTÚRNY PRACOVNÍK V CHORVÁTSKU

„Slováci uspeli zo svojej chudoby neraz podať pomocnú ruku iným. U Chorvátov prvotriedneho významu ľuďmi boli zo Slovákov Haulik a Moyzes. No nie je zmerané, ako hlboko siahal význam Bohuslava Šuleka." (Štefan Krčméry)

Neobyčajne obsiahle, rôznorodé a mnohostranné je dielo Bohuslava Šuleka. Také obsiahle a mnohostranné, že ak budeme chcieť „zmerať" jeho hĺbku a dosah jeho významu pre Chorvátov, ale nielen pre Chorvátov, bude sa musieť stať predmetom osobitného výskumu historika, filozofa, literárneho vedca a jazykovedca osobitne alebo predmetom ich kolektívneho výskumu.[1]

Pred historikom totiž ležia stovky článkov, roztrúsených po chorvátskych novinách a časopisoch v rozpätí štyridsiatych až šesťdesiatych rokov minulého storočia počnúc rokom 1841. A to nie v novinách a časopisoch druhoradých, ale v takých, ako boli Danica Ilirska, Branislav, Narodne novine, Jugoslovenske novi-

[1] Bohuslav Drahotín Šulek sa narodil 20. apríla 1816 v Sobotišti. Jeho otec, evanjelický farár a spisovateľ, bol učiteľom Jána Kollára v Mošovciach. Základné vzdelanie získal v Sobotišti. V rokoch 1828—1837 študoval na ev. lýceu v Bratislave. V roku 1838 odišiel do Chorvátska k bratovi Michalovi, ktorý bol lekárom v Brode na Sáve. V roku 1838 prišiel do Záhrebu, kde pracoval ako sadzač a potom ako faktor v tlačiarni F. Župana. Čoskoro po príchode do Záhrebu sa zoznámil s Ľ. Gajom a stal sa poprednou osobnosťou ilýrskeho hnutia a Záhrebskej filologickej školy. Ako novinár redigoval viaceré chorvátske noviny a časopisy, v ktorých uverejnil desiatky odborných štúdií a rozpráv, stovky náučno-popularizačných i politických článkov. Písal učebnice z chémie, fyziky i botaniky. Mal účasť na tvorbe vedeckého názvoslovia viacerých odborov. Napísal nemecko-chorvátsky slovník a dva terminologické slovníky. V roku 1867 získal doktorát Rostockej univerzity. Bol zakladajúcim členom JAZU. Od roku 1874 do svojej smrti bol prvým tajomníkom JAZU. Zomrel 30. novembra 1895.

ne, Slavenski jug, Gospodarski list, Pozor a iné, z ktorých viaceré aj sám redigoval. Len historik bude môcť zodpovedať na otázku, prečo sa Šulekova knižka *Šta namjeravaju Iliri?*, ktorá vyšla v roku 1844 v Belehrade anonymne, stala pre chorvátsky národ „politickým katechizmom", ako píše Šulekov spolupracovník Josip Torbar. Len filozof, a to vari iba s prírodovedným vzdelaním, bude môcť objektívne posúdiť Šulekove filozofické náhľady v početných prácach o materializme, darvinizme, ako aj v práci o Ruđerovi Boškovićovi, za ktorú v roku 1867 získal aj doktorát Rostockej univerzity. Len literárny historik bude môcť objektívne zvážiť a zmerať hodnotu Šulekových literárnych prác, ktoré zostali v rukopise, ale zo Šulekovej korešpondencie bude môcť doplniť mozaiku bohatých chorvátsko-slovenských a južnoslovansko-slovenských literárnych a kultúrnych vzťahov v druhej polovici minulého storočia. Na kritické zhodnotenie čaká aj Šulekova literárnokritická činnosť, najmä jeho články uverejňované v Danici. Len jazykovedec bude môcť zhodnotiť zástoj B. Šuleka pri ustaľovaní spisovnej podoby chorvátskeho variantu spisovnej srbochorvátčiny a oceniť jeho lexikografické dielo.

Slovenská veda je B. Šulekovi ešte stále veľa dlžná. O Šulekovom pôsobení u Chorvátov sa síce písalo u nás ešte za jeho života (napr. Škultéty, 1887) i pri príležitosti jeho úmrtia (Zoch, 1896), boli to však príspevky, ktoré sa obsahovo zväčša opierali o články uverejnené v chorvátskych časopisoch Vijenac alebo Obzor. Ani články napísané pätnásť rokov po Šulekovej smrti v Slovenských pohľadoch nie sú pôvodné, lebo v článku J. Škultétyho (1910) sa v podstate reprodukuje to, čo o B. Šulekovi napísal chorvátsky slavista V. Jagić v Slovanskej encyklopédii, ktorá práve v tom roku bola vyšla v Petrohrade. A článok I. Zocha (1911) bol skutočne iba excerptom alebo výťahom — ako na to upozornil už I. Esich — z nekrológu Josipa Torbara, ktorý bol uverejnený v Ljetopise JAZU (1897).

Až pri príležitosti stopäťdesiateho výročia Šulekovho narodenia a sedemdesiateho výročia jeho úmrtia píše o vzťahu B. Šuleka k Mladému Slovensku historik M. Matula (1968) a filológ J. Frýdecký (1966) analyzuje Šulekov Nemecko-chorvátsky slovník z roku 1860.

Týmto príspevkom by sme chceli vzbudiť (vedecký) záujem o život a dielo B. Šuleka aj u juhoslovanských (vojvodinských) slovakistov, lebo Šulekovo dielo stále nepatrí iba minulosti. Svedčí o tom aj to, že s jeho menom sa stretávame v súčasných chorvátskych vedeckých prácach či už z oblasti žurnalistiky, literárnej vedy alebo jazykovedy. „Ostavio je iza sebe neizbrisive tragove," konštatuje A. Barac (1964, s. 278) a pokračuje: „Njegovi publicistički članci sadržavaju i blizu sto godina nakon svoga postajanja mnogo živosti, aktualnosti, pokazujući ujedno izrazito novinarske i natprosječne intelektualne sposobnosti svog pisca." Preto neprekvapuje, že ešte v roku 1952 vyšiel zborník Šulekových vybraných článkov s predhovorom R. Meixnera a I. Esicha (1952, s. 33), ktorí na konci obsiahleho predhovoru k tomuto výberu dospievajú k záveru, že B. Šulek bol „poli-

histor, kakav je Hrvatima upravo trebao na prijelazu iz doba narodnog buđenja i doba naučnog staranja. Jer pohrvaćeni Slovak Bogoslav Šulek u svojoj je inteligenciji, učenosti, marljivosti i poštenju bio i preporoditelj i naučni stvaralac". A srbský lingvista A. Belić (1929, s. 757) predstavil pred päťdesiatimi rokmi v Národnej encyklopédii B. Šuleka takto: „Napredan i trijezan čovjek, probuden i živ duh, neobično radljiv i vrijedan polihistor, Šulek je, iako Slovak po porijeklu, bio u životu našega naroda od stvarnog značaja za sve grane narodnog života, na kojima je radio."

Za ostatných tridsať rokov sa so Šulekovým menom stretáme čoraz častejšie v jazykovedných prácach, a to najmä v prácach zameraných na dejiny spisovnej srbochorvátčiny (najmä jej chorvátskeho variantu), ako aj na teóriu spisovného jazyka.[2] Šulekove náhľady na spisovný jazyk, ale najmä jeho praktická filologická i lexikografická činnosť pri vypracúvaní teórie spisovného jazyka sú poučné najmä dnes pri tvorbe teórie spisovného jazyka. Preto sa budeme ďalej zamýšľať nad filologickým dielom B. Šuleka ako nad dielom, ktoré zanechalo nielen hlboké stopy pri formovaní chorvátskeho spisovného jazykového vyjadrovania, ale ktoré má nám čo povedať v našich snaženiach v oblasti lexikografie, tvorby termínov i pri rozpracúvaní otázok jazykovej kultúry.

Šulekov podiel na formovaní spisovného chorvátskeho jazykového vyjadrovania ako variantu srbochorvátskeho spisovného jazyka vystihol už v nekrológu Josip Torbar (1897, s. 178) slovami: „Dočim se u književnim radnjama domaćih pisaca mogao opaziti upliv latinskoga ili njemačkoga jezika, zrcalio se u Šulekovu pisanju duh hrvatskoga jezika, hrvatski način mišljenja, izražavan čistim hrvatskim riječima. I po formi i po sadržaju popeo se Šulek na visinu čiste pravilne stilistike hrvatskog jezika. Istina, mi smo kasnije dobili dobrih, vrlo dobrih stilista, no ti su izišli ponajviše iz Šulekove škole." Pravda, dnes by sme tieto slová mohli brať trochu s rezervou, keďže ich vyslovil J. Torbar o svojom priateľovi a dlhoročnom spolupracovníkovi, keby tu nebola výpoveď filológa a lexikografa Pera Budmaniho (1885, s. 183), redaktora Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika, nástupcu Đ. Daničića, ktorý už po skúsenostiach v práci na tomto slovníku mohol Šulekovo lexikografické dielo posúdiť celkom odborne. A jeho súd znie: „Ovo je djelo tako vješto, razumno, bistro izradeno, da se punijem pravom možemo dičiti, da takvo ili bolje što samo najglavniji jezici u Evropi mogu pokazati." Toľko P. Budmani o Šulekovom Nemecko-chorvátskom slovníku vtedy, po dvadsiatich piatich rokoch od jeho vydania. A do tretice uznanie Šulekovmu dielu od slavistu sveto-

[2] Z filologickej činnosti — popri štúdiách z oblasti gramatiky a pravopisu a polemikách — najvýznamnejšia je Šulekova lexikografická práca. Napísal dvojdielny Deutsch-kroatisches Wörterbuch. Njemačko-hrvatski rječnik. Agram 1860. 2 zv. Taktiež dvojdielny Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja. Deutsch-kroatische wissenschaftliche Terminologie. Záhreb 1874—1875. 2 zv. Botanickú terminológiu spracoval v slovníku Jugoslovenski imenik bilja. Záhreb 1879.

vého mena, vedecky objektívneho Vatroslava Jagića (1910, s. 431—432), ktorý o tom istom slovníku B. Šuleka píše takto: „Njegov rječnik njemačko-hrvatski učinio je književnom jeziku među Hrvatima takve usluge kao rijetko koji rad. Na njemu su se odgajala čitava pokoljenja pisaca u pravilnoj upotrebi jezika, iz njega su crpli, u doba velike ovisnosti od njemačkoga jezika, upute za zadovoljavajući prijenos njemačkih izraza i konstrukcija na hrvatski." Či môže byť vyššie ocenenie diela, ak sa z neho učí celá jedna generácia? A Vatroslav Jagić neboľ štedrý na lacné chvály, veď napokon keď písal tieto slová, už sa bol myšlienkovo rozišiel so Záhrebskou filologickou školou.

Aj srbský jazykovedec A. Belić (1929, s. 757) priznáva, že B. Šulek „bio je jedan od najzaslužnijih i najistaknutijih tvoraca hrvatskog književnog jezika svoga vremena" a jeho terminologický slovník hodnotí ako „vrlo solidan rad, koji je mogao u to vrijeme samo on dati".

Vysoko hodnotí dielo B. Šuleka aj autor prvého etymologického slovníka srbsko-chorvátskeho jazyka Petar Skok (1953, s. 432), keď B. Šuleka porovnáva s Vukom S. Karadžićom a označuje ho „jezičnim genijem koji se po svojim zaslugama na jezičnom polju može usporediti s Vukom Karadžićem". Vari ani toto priznanie sa nám nebude zdať zveličené, ak si pripomenieme, že B. Šulek ešte v roku 1839 písal prvý list zo Slavónskeho Brodu Ljudevitovi Gajovi po nemecky, že aj prvé články v časopise Croatia písal po nemecky, že popri práci sadzača a faktora v tlačiarni F. Župana ovládol normu vtedajšieho chorvátskeho jazyka do takej miery, že od roku 1841 píše po chorvátsky a v roku 1845, ako píše J. Torbar (1897, s. 109), písal už po chorvátsky tak, „da je mogao Hrvatima primjerom služiti, kako se hrvatski piše". Takéto ovládanie normy vtedajšej spisovnej chorvátčiny skutočne vzbudzuje obdiv, a to aj napriek tomu, že B. Šulek mal ako absolvent evanjelického lýcea v Bratislave výborné filozofické, právnické, teologické i prírodovedné vzdelanie.

B. Šulek je však aj pre spisovateľa, esejistu a lexikografa Tomislava Ladana (1969, s. 49) „hrvatski Vuk, najnadareniji hrvatski leksikograf". Iný významný vedecký pracovník a spisovateľ Marin Franičević pripisuje úspech Šulekovho diela „izvrsnom vladanju duhom hrvatskog jezika u koji je unosio samo ono što je tom duhu odgovaralo i na što ga je, kako jednom prilikom napisa, nukalo ‚blagoglašje', analogija, izgovor i običaj. A to je potvrdio i svojim stilom što mu priznaju svi koji su do sada o njemu pisali. Šulek je veoma mnogo pripomagao materijalnom i formalnom usavršavanju hrvatskog jezika".

Ak kritériom hodnoty vedeckého diela je prax a čas, potom posúďme, ako Šulekovo dielo odoláva času aj po sto rokoch a slúži jazykovej praxi aj v súčasnosti. Svedectvo o tom nám najnovšie podáva vedecký pracovník, literárny kritik, esejista a prekladateľ Ante Stamać, ktorý o Šulekovi ako lexikografovi vyznáva toto: „Šulekov Njemačko-hrvatski rječnik može danas donijeti golemih koristi

kreativnu književnom poslu. I to na oba područja na kojima se jezikom bavim: u pisanju pjesama i u prevođenju s njemačkog na hrvatski.

Šulekovo kovanje riječi vrlo je blisko postupcima suvremena pjesništva. Bilo da se radi o ‚prevođenju' korijena ili osnova (pri čemu Šulek redovito posiže za slavenskim temeljima), bilo pak o traženju prefiksa, sufiksa i nastavaka analognih onima u tvorbi riječi njemačkog jezika, Šulek je u biti činio slično što i suvremen pjesnik.

S druge strane, Šulekov je rječnik neobično podoban za prevođenje pjesništva, ponajprije zbog tijesnog suglasja novostvorenih i novouporabljenih riječi s riječima podloška, a potom i s neobično velikog obogaćivanja fundusa rima. Time je olakšano prevođenje osobito vezanih (rimovanih) stihova.

Na kraju ne mogu prešutjeti činjenicu, da bi većina pjesničkih opusa što smo preveli moja supruga i ja (Rilke, Weiss, Nietzsche, Benn, Bachmann, Brecht, Celan i dr.) bez Šulekova rječnika bila nezamisliva, bar u onom obliku koji je i kritika u tisku često prihvaćala, ističući ‚svježinu', ‚jezgrovitost' i ostale metafore u opisu jezika, koji nisu ništa drugo do priznanje jedne unutrašnje, morfološke kreativnosti. Ta kreativnost pripada dokraja Šuleku." (Vince, 1978, s. 550—551) Táto výpoveď Ante Stamaća, vychádzajúca priamo zo súčasnej jazykovej praxe, nazdávam sa, nepotrebuje nijaký komentár.

Pravda, ak má lexikografické dielo B. Šuleka taký význam, aký mu pripisovali už jeho súčasníci, ako ho oceňovali v priebehu storočia jazykovedci a napokon ako ho prijímajú ešte dnes nielen jazykovedci, ale aj prekladatelia, potom nestačí Šulekovo filologické dielo iba obdivovať. Bude potrebné toto dielo vedecky skúmať, odhaľovať metódu jeho lexikografickej práce, lebo zo Šulekových slovníkov sa budeme môcť skutočne poučiť iba vtedy, keď odhalíme podstatu jeho lexikografickej metódy, keď budeme vedieť odpovedať na otázku, prečo sú Šulekove slovníky ešte aj dnes živé, najmä ak sa dnes v jazykovede prijíma mienka, že slovník je zastaraný dňom jeho vydania.

B. Šulek sám nám čiastočne dáva nazrieť do tvorivej lexikografickej dielne v predhovoroch k svojim slovníkom. V predhovore k terminologickému Chorvátsko-nemecko-talianskemu slovníku (1874—1875, s. V) napr. uvádza: „Sastavljajuć ovaj rječnik nastojao sam što više može upotrebljavati prave narodne riječi, a gdje sam mislio, da hrvatski narod nema svoje riječi, ili gdje je nisam mogao doznati, pozajmio sam ju od srodnih slavenskih plemena, kad mi se je učinila da je prema našem govoru (...) Ondje, gdje u slavenskih plemena ne nađoh pomoći, nastojah stvoriti primjereni naziv."

B. Šulek teda využíval pri tvorbe slovníkov tri zdroje: ľudovú reč (národné slová), slovanské spisovné jazyky a tvorbu nových slov, tzv. neologizmov. A tieto tri zdroje to budú naisto tie pramene „svježine i jezgrovitosti", ktoré pripomína Ante Stamać. Pri druhom a treťom zdroji B. Šulek prekonáva zásady i prax Vuka Karadžića, ktoré uplatnil pri zostavovaní svojho Srbského slovníka z roku 1818.

Ak sa v súvislosti s týmito novými zdrojmi niekedy B. Šulekovi vyčítalo, že pri tvorbe nových slov, neologizmov a pri preberaní zo slovanských jazykov zachádzal priďaleko, že tvoril a preberal nové slová aj zbytočne, zabúdalo sa na to, že B. Šulek písal svoje slovníky takmer pol storočia po napísaní Vukovho Srbského slovníka, že pracoval v čase, keď na uspokojovanie komunikatívnych funkcií jazyka už nepostačovala lexika jedného dialektu. V 60. a 70. rokoch minulého storočia si totiž hospodárske, politické a spoločenské pomery vyžadovali už rozvinutý spisovný jazyk s rôznymi funkciami a s vypracovanou terminológiou. Ak mal B. Šulek vyhovieť požiadavkám rozvíjajúcej sa vedy (v roku 1867 bola založená JAZU) a potrebám rozrastajúceho sa školstva (v roku 1874 bola založená Záhrebská univerzita), ak mal pretlmočiť stovky nemeckých termínov z najrozličnejších odborov, musel tvoriť aj nové slová, musel si pomáhať aj zo slovanských jazykov. Dnes, keď je situácia v oblasti terminológie v istej miere obdobná, keď neraz je potrebné vytvoriť terminologické sústavy nových vedných odborov, aj Šulekove postupy obohacovania spisovného jazyka sa dostávajú do nového svetla. Preto začíname Šulekovi lepšie rozumieť. B. Šulek „koval" nové slová, lenže nové slová sa „kujú" aj dnes. Rozdiel je iba v tom, že B. Šulek bol odkázaný viac-menej na seba alebo na pomoc najbližších priateľov, a to v čase, keď otázky tvorby slov neboli ešte vedecky rozpracované, zatiaľ čo dnes na tvorbe termínov pracujú celé tímy odborníkov príslušných vedných oblastí spolu s jazykovedcami.

Dnes sa do nového svetla dostáva aj Šulekov vzťah k čistote jazyka. Ak skôr boli sklony pripisovať Šulekovi vlastnosti puristu, dnes, keď starostlivosť o kultúru a kultivovanie spisovného jazyka sa hodnotí ako mimoriadne dôležitá spoločenská úloha, aj Šulekova starostlivosť o čistotu chorvátskeho spisovného jazyka v druhej polovici minulého storočia sa hodnotí ako činnosť nanajvýš aktuálna a osobitne záslužná. V tomto zmysle Šulekov zástoj v tejto oblasti prehodnotil aj P. Skok (1952, s. 37), keď napísal: „Našega Šuleka su često nepravedno osuđivali kao kovača riječi. Ali njegovim pravcem treba poći, ako hoćemo da govorimo svojim jezikom."

V súvislosti s druhým žriedlom — s preberaním slov zo slovanských jazykov — nás dnes môže najviac zaujímať otázka, či B. Šulek preberal aj slová zo slovenčiny, či môžeme hovoriť o slovakizmoch v Šulekových slovníkoch. Tejto otázky sa už dotkol Ľ. Jonke (1971, s. 175), ktorý skúmal výskyt bohemizmov u Šuleka, ako aj bohemizmy v srbochorvátskom spisovnom jazyku. Ľ. Jonke podobne ako pred ním T. Maretić nehovorí o slovakizmoch u B. Šuleka ani v srbochorvátskom jazyku, ale iba o čechizmoch, resp. o bohemizmoch. Svoju orientáciu iba na bohemizmy Ľ. Jonke odôvodňuje tým, že B. Šulek podobne „kao Kollár i Šafařík (sic!) pripada među one Slovake 19. stoljeća, koji gledaju na češki i slovački jezik kao na jedan jedinstveni jezik s različitim govorima", a keďže podľa Ľ. Jonkeho sú „korijeni Šulekovih bohemizama većinom isto toliko slovački kao i češki (...) sve

je to i Šuleku dalo podlogu za njegov postupak, po kojem češki jezik zastupa i slovačko jezičko blago".

Rozsah i povaha tohto príspevku nám nedovoľuje podrobne sa zapodievať otázkou slovakizmov v Šulekových slovníkoch. Tu by sme iba nastolili otázku, či B. Šulek mal skutočne taký náhľad na spisovnú slovenčinu a jej vzťah k spisovnej češtine, ako uvádza Ľ. Jonke. Proti tejto téze by svedčili viaceré skutočnosti, ktoré nepochybne naznačujú, že B. Šulek mal iný postoj k štúrovskému hnutiu a k spisovnej slovenčine než J. Kollár a P. J. Šafárik.

Predovšetkým vieme, že B. Šulek neprispel do Kollárovho spisu Hlasové o potřebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky (1846). Naopak, v čase, keď Kollár zbieral hlasy proti povýšeniu slovenčiny na spisovný jazyk, B. Šulek (1845, s. 111) v Danici doslova píše: „Čo sa nás týka, nazdávame sa, že Slováci urobili správne, keď sa odtrhli od Čechov a pustili sa svojou cestou, lebo ich cieľom nemôže byť gramatika, ale osveta a vzdelanie národa, a toto iste dosiahnu ľahšie, keď budú učiť ľud jeho vlastným jazykom než akýmkoľvek iným, preň menej zrozumiteľným." A o vzťahu českého, slovenského a ilýrskeho jazyka píše: „Slovenský jazyk je jednoduchší, mäkší, plnší, ľubozvučnejší, duchu slovanského jazyka vôbec bližší ako český (...) Aj ilýrskemu jazyku je slovenské nárečie oveľa bližšie než čeština." Myšlienku blízkosti slovenského a ilýrskeho jazyka podčiarkuje B. Šulek (1845, s. 112) ešte raz, keď vyzýva Chorvátov, aby si predplatili Štúrove Národnie novini, „lebo ľahko im budú rozumieť, keďže je slovenský jazyk s ilýrskym veľmi podobný".

O vzťahu B. Šuleka k Štúrovej spisovnej slovenčine svedčí aj jeho vzťah k Ľ. Štúrovi. V citovanom článku (Šulek, 1845, s. 112) píše o ňom takto: „Správne sa teda dívame na tieto noviny ako na zvestovateľa národného života Slovákov, tým viac, ak si uvedomíme, že ich bude redigovať p. Štúr, ktorého horúce a neochvejné vlastenectvo, hlboká učenosť, úprimná slobodomyseľnosť a rozvážne postupovanie sú všeobecne známe."

Z uvedených dokladov je zrejmé, že B. Šulek, spolužiak Ľ. Štúra, brat dvoch slovenských martýrov — Viléma a Ľudovíta — žičil slovenskému národnému pohybu a privítal uzákonenie spisovnej slovenčiny. Veľa v tomto zmysle hovorí aj list levočskej štúrovskej mládeži, v ktorom odpovedá v mene Ľ. Gaja slovenskej mládeži, ktorá sa rozhodla učiť sa ilýrsky (chorvátsky) jazyk. Keď v tomto liste vyzýva slovenskú mládež na vzájomnosť s južnými Slovanmi, ako príklad uvádza z chorvátskej strany: „Aká radosť tu vládla pri správe, že náš Ľudovít dostal predsa povolenie vydávať slovenské noviny: mnohí kanonici, grófi, baróni ,napijali zdravicu Orlu Tatranskomu'", a na konci listu sa podpisuje: „Váš verný brat Drahotín Bohuslav Šulek, Slovák Nitriansky, poriadateľ Danice Ilirskej" (Šulek, 1844). Napokon k slovenským veciam nemohol mať chladný vzťah človek, o ktorom Ľ. Štúr v roku 1840 píše Ľ. Gajovi takto: „V kníhtlačiarni Županovej je jeden

z našich pilných, horlivých bratov Drahotín Šulek. Obraciam Vašu pozornosť na neho. Ak ho ešte nepoznáte. Je jeden z najpilnejších a najstatočnejších našich mládencov. Pozdravte ho odo mňa najláskavejšie." O päť rokov neskôr v roku 1845 sa Ľ. Štúr obracia k B. Šulekovi priateľsky takto: „Ach, kedyže sa ja s Vami budem môcť vyzhovárať: ach, mal by s Vami mnoho, mnoho! — Či neprídete už nikdy k nám?"

Z uvedených dokladov vyplýva vari celkom jednoznačne, že B. Šulek ináč chápal štúrovské hnutie i uzákonenie spisovnej slovenčiny než J. Kollár a P. J. Šafárik. Preto si uvedená téza Ľ. Jonkeho žiada korekciu.

Naznačený vzťah B. Šuleka k spisovnej slovenčine vnáša nové svetlo na problematiku bohemizmov v Šulekových slovníkoch, ako aj na bohemizmy v srbochorvátskom spisovnom jazyku, keďže väčšina bohemizmov sa do srbochorvátskeho jazyka dostala cez B. Šuleka. Ľ. Jonke (1971, s. 166) totiž pri štúdiu Šulekovho terminologického Chorvátsko-nemecko-talianskeho slovníka z roku 1874/1875 zisťuje, že v tomto slovníku je iba okolo 400 bohemizmov označených značkou „č", zatiaľ čo ďalších okolo 400 bohemizmov touto značkou nie je označených, „da se u njemu nalazi isto toliko neoznačenih kao i označenih bohemizama". A práve tieto neoznačené „bohemizmy" sú osobitne zaujímavé zo slovakistického hľadiska. Ľ. Jonke (1971, s. 172) predpokladá, že B. Šulek „prehliadol" označiť tieto „bohemizmy" značkou „č", „bez oznake su ostale najvjerojatnije omaškom". Tento predpoklad, nazdávam sa, je veľmi málo pravdepodobný, keďže tu nejde o „prehliadnutie" niekoľkých slov, čo sa pri takomto rozsiahlom diele môže skutočne stať, lež tu ide o celú polovicu tzv. bohemizmov, teda B. Šulek by „prehliadol" označiť slová ako „bohemizmy" v 400 prípadoch, teda by chybil pri tomto označovaní až na 50 %. Takýto omyl, „prehliadnutie", nemožno u B. Šuleka predpokladať, najmä ak v predhovore k slovníku uvádza, „ali sam uvijek zabilježio jezik od kolega je posuđena riječ, da se znade kojega je porijekla" (Šulek, 1874/1875, III). Omyl, takéto „prehliadnutie" práve pri označovaní „bohemizmov", treba u B. Šuleka vylúčiť aj vzhľadom na precíznosť a korektnosť jeho lexikografickej práce.

Vysvetlenie, prečo B. Šulek vo svojom terminologickom slovníku neoznačil ako bohemizmy značkou „č" všetky slová, o ktorých sa Ľ. Jonke domnieva, že sú bohemizmy, treba hľadať inde. Pre B. Šuleka totiž bohemizmy, ktoré neoznačoval značkou „č", zrejme ani bohemizmami neboli, a preto ich ani touto značkou neoznačoval. Boli to slová, ktoré B. Šulek — ako Slovák — mal vo svojom materinskom jazyku, slovenčine, ktoré vlastne ani nepreberal v zmysle z jedného spisovného jazyka do druhého spisovného jazyka, ale ktoré v prípade potreby použil rovnako ako vhodné národné chorvátske slovo, ak sa tieto slová neprotivili duchu chorvátskeho jazyka. Iste nebude náhodné, že tieto neoznačené „bohemizmy" B. Šulek zväčša už použil vo svojom Nemecko-chorvátskom slovníku z roku

1860. Preto slová, ktoré B. Šulek v terminologickom Chorvátsko-nemecko-talianskom slovníku neoznačuje značkou „č", treba pokladať za slovakizmy. Takýto záver sa nijako neprotiví Jonkeho východiskovej téze, že sú „korijeni Šulekovih bohemizama većinom toliko slovački kao i češki", a je v úplnej zhode so Šulekovým označovaním bohemizmov, a teda v zhode aj s formálnym kritériom: za bohemizmy treba v Šulekovom slovníku pokladať tie slová, ktoré ako bohemizmy označil explicitne B. Šulek značkou „č". Slová, ktoré túto značku nemajú, ale majú koreň „toliko slovački kao i češki", treba pokladať za slovakizmy.

Z naznačeného pohľadu na otázku bohemizmov v Šulekových slovníkoch vyplýva otázka, prečo B. Šulek neoznačoval osobitnou značkou ani slovakizmy. Odpoveď na túto otázku možno vari hľadať v špecifickej situácii, v ktorej sa B. Šulek ako Slovák nachádzal, a to jednak vo vzťahu k vlastnému materinskému slovenskému jazyku, jednak k chorvátskemu (ilýrskemu) jazyku, ktorý „dotváral" práve lexikálnym výrazivom vlastného jazyka, vychádzajúc pritom z presvedčenia, že „slovenský jazyk je s ilýrskym veľmi podobný". Definitívna odpoveď na túto otázku sa však bude musieť hľadať v rámci komplexného štúdia slovakizmov v Šulekových slovníkoch. Ak sa totiž B. Šulek vo svojom terminologickom slovníku rozhodol slovakizmy neoznačovať osobitnou značkou, istú úlohu tu mohlo zohrať aj to, že pri vypracúvaní tohto slovníka sa metodicky opieral najmä o Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy z roku 1853, na ktorého vypracovaní mali účasť aj Slováci (D. Lichard a J. Záborský), ktorého vedúcim redaktorom bol napokon tiež Slovák P. J. Šafárik. Iný dôvod, prečo B. Šulek neoznačoval v tomto slovníku slovakizmy, by mohol byť aj ten, že terminologický Chorvátsko-nemecko-taliansky slovník bol do istej miery kolektívne dielo, lebo pri jeho vypracovaní so Šulekom spolupracovali odborníci V. Jagić, J. Torbar, F. Erjavec a iní. Dnes ešte nevieme, do akej miery mohli títo spolupracovníci ovplyvniť B. Šuleka pri označovaní slovakizmov v tomto slovníku, keďže v tomto čase situácia spisovnej slovenčiny na Slovensku stále nebola vykryštalizovaná a do roku 1859 sa na Slovensku oficiálne používala staroslovenčina (= stará čeština). A napokon hoci poznáme vzťah B. Šuleka k štúrovskej spisovnej slovenčine, nepoznáme, ako sa B. Šulek pozeral na „opravenú" slovenčinu M. Hodžu a M. Hattalu. Všetky tieto otázky bude potrebné preskúmať v rámci nastolenej úlohy — výskum slovakizmov v Šulekových slovníkoch a Šulekovým prostredníctvom aj v srbochorvátskom spisovnom jazyku. V rámci tejto úlohy bude potrebné analyzovať Šulekove slovníky tak zo slovakistického, ako aj z komparatívneho slovakisticko-bohemistického hľadiska. Bude pritom potrebné preskúmať aj vlastné Šulekove odborné, novinárske i beletristické texty. Možno očakávať, že nové svetlo na vzťah Šuleka k spisovnej slovenčine a potom aj na slovakizmy v jeho diele prinesie z tohto hľadiska jeho dosiaľ nepreskúmaná korešpondencia.

My dnes poznáme pôsobenie B. Šuleka ako novinára, filológa, prírodovedca a popredného dejateľa ilýrskeho hnutia, ale pomerne málo vieme o tom, ako pracoval pre slovenský národ, hoci aj sprostredkovane, jednak ako činiteľ ilýrskeho hnutia, ale aj konkrétne ako spolupracovník Ľ. Gaja a redaktor Danice Ilýrskej. Aký vplyv mal B. Šulek napr. na Ľ. Gaja a na jeho postoj k spisovnej slovenčine? Niečo by mohol napovedať už spomenutý list levočskej štúrovskej mládeži, ktorý písal B. Šulek v mene Ľ. Gaja. Ale niečo naznačuje aj poznámka v liste Ľ. Štúra (1846, s. 121) Samovi Bohdanovi Hroboňovi, že „Gaj — učenec Kollárov — tiež intriguje", ale sa vie, že v Danici takto nikdy nevystúpil.[3] Aký vplyv tu mal na Ľ. Gaja jeho najbližší spolupracovník a redaktor Danice B. Šulek? Aj túto otázku, ako aj mnohé iné bude treba skúmať z hľadiska vzťahu štúrovcov a ilýrskeho hnutia, ilýrcov a štúrovského hnutia, štúrovcov a Danice, lebo tieto vzťahy, ako naposledy upozorňuje aj M. Živančević (1978, s. 333), sú nateraz slabo preskúmané.

Pre nás Slovákov je B. Šulek nielen významný popredný predstaviteľ ilýrskeho hnutia. Keď sa oňho zaujímame, robíme tak s vedomím, že patrí do radu tých mnohých Slovákov v minulosti, ktorí mohli svoj talent a nadanie uplatniť iba mimo svojej vlasti. A že svoj talent B. Šulek uplatnil šľachetne, o tom nás presviedčajú výpovede nielen jeho súčasníkov, ktorí jeho dielo priamo poznali, ale aj naši súčasníci, ktorí jeho dielo skúmajú.

Svojím životom a dielom je pre nás dnes B. Šulek žiarivým príkladom napĺňania slovensko-chorvátskych a slovensko-južnoslovanských kultúrnych vzťahov. A napokon, nie však na poslednom mieste, je B. Šulek pre nás dnes aj inšpirujúcim zdrojom, keď sa usilujeme zachytiť slovenský a srbsko-chorvátsky jazyk lexikograficky — v prekladových slovníkoch týchto dvoch jazykov. Inšpirujúci najmä preto, že jeho slovníky boli majstrovské diela. Pravda, tajomstvo tohto majstrovstva treba ešte odhaľovať. A to je aj jeden z dôvodov, prečo nám treba ďalej skúmať a poznávať dielo Bohuslava Šuleka.[4]

Literatúra

BARAC, A.: Hrvatska književnost. Zv. I. Književnost ilirizma. 2. vyd. Záhreb, JAZU 1964. 320 s.

BELIĆ, A.: Bogoslav Šulek. In: Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka. *4*. Záhreb, Bibliografski zavod 1929.

[3] V poznámke k listu J. Ambruš uvádza, že Ľ. Gaj zaujímal v sporoch o štúrovskú slovenčinu nerozhodné stanovisko, uverejňujúc v Danici hlasy z oboch strán (s. 293).

[4] Štúdia E. Horáka bola uverejnená v časopise Nový život (*33*, 1981, s. 125—135) pod názvom Bohuslav Šulek a chorvátsko-srbský alebo srbsko-chorvátsky spisovný jazyk. V Slovenskej reči ju uverejňujeme so súhlasom autora s tým cieľom, aby sa život a činnosť a dielo B. Šuleka dostali do povedomia širšej slovenskej kultúrnej verejnosti.

BUDMANI, P.: Pogled na istoriju naše gramatike i leksikografije. In: Rad jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti. Zv. 80.

FRANIČEVIĆ, M.: Slovački ilirac. In: Vjesnik, 31. kolovoza 1968, s. 12.

FRÝDECKÝ, J.: K problému synoným v Šulekovom nemecko-chorvátskom slovníku. Slavica Slovaca, *1*, 1966, s. 268—278.

FRÝDECKÝ, J.: Činnosť Bohuslava Šuleka medzi Chorvátmi. In: Symposium o dějinách slavistiky. Praha, Universita Karlova 1970. 104 s.; — ch: Dr. Bohuslav Šulek, jeho život a účinkovanie. Slovenské pohľady, *31*, 1911, s. 479—486.

JAGIĆ, V.: Istorija slavianskoj filologii. Sankt Peterburg 1910.

JONKE, Ľ.: Književni jezik u teoriji i praksi. 2. vyd. Záhreb, Znanje 1965. 461 s.

JONKE, Ľ.: Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća. Záhreb, Matica hrvatska 1971. 390 s.

KRČMÉRY, Š.: Stopäťdesiat rokov slovenskej literatúry. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1954. 350 s.

LADAN, T.: Centaurski rječnik centaurskog jezika. In: Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata. Záhreb, Kritika 1969. 246 s.

Listy Ľudovíta Štúra. Zv. 1. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1954.

Listy Ľudovíta Štúra. Zv. 2. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959.

Listy Ľudovíta Štúra. Zv. 3. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960.

Ľudovít Gaj a slovenská mládež zo štyridsiatych rokov minulého stoletia. Slovenské pohľady, *29*, 1909, s. 695.

MATULA, M.: Bogoslav Šulek a Mladé Slovensko. In: Historické štúdie. *13*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 201—227; porov. aj Mladi Šulek i Slovačka. Záhreb, Starine JAZU 1971, s. 101—149.

SKOK, P.: O jezičnoj kulturi. Jezik, *1*, 1952, s. 6.

SKOK, P.: O srpskohrvatskom jeziku današnjice. In: Letopis Matice srpske. Novi Sad 1953, s. 432.

ŠKULTÉTY, J.: Dr. Bohuslav Šulek. Slovenské pohľady, *7*, 1887, s. 282—283.

ŠKULTÉTY, J.: Bohuslav Šulek a chorvátsky jazyk. Slovenské pohľady, *30*, 1910, s. 700—702.

ŠULEK, B.: Narodnost Slovakah. In: Danica Hrvatska, slavonska i dalmatinska, *11*, 1845, č. 27—28, s. 105—108 a 110—112.

ŠULEK, B.: Izabrani članci. Red. R. Meixner, I. Esih. Záhreb, JAZU 1952. 247 s.

TORBAR, J.: O životu i djelovanju dra Bogoslava Šuleka. In: Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Záhreb 1897, s. 101—193.

VINCE, Z.: Putovima hrvatskog književnog jezika. 1. vyd. Záhreb, Znanje 1978. 620 s.

ZOCH, I.: Dr. Bohuslav Šulek, jeho život a účinkovanie. Slovenské pohľady, *16*, 1896, s. 47—52.

ŽIVANČEVIĆ, M.: Hrvatski narodni preporod i nacionalni književni pokreti u Evropi. In: Hrvatska književnost u evropskom kontekstu. Záhreb, Liber 1978. 750 s.

Ladislav Dvonč

DERIVÁTY OD MENA *LUTHER* ALEBO TVORENIE ADJEKTÍV OD VLASTNÝCH MIEN

Vlastné meno Luther, ktoré je známe ako priezvisko nemeckého náboženského reformátora zo 16. storočia (celým menom Martin Luther), sa píše v pôvodnej pravopisnej podobe s *th*. Od priezviska tohto reformátora sú odvodené viaceré slová príslušnými slovotvornými príponami. Slovník slovenského jazyka I (1959, s. 68) zaznamenáva slovo *luterák* ako hovorový výraz s významom „bohoslužobný odev evanjelického kňaza". Ďalej sa v tomto slovníku uvádza slovo *luterán* s významom „príslušník evanjelickej augsburskej cirkvi", pričom ide takisto o hovorový výraz. So slovom *luterán* súvisí prechýlená ženská podoba *luteránka*, ďalej je tu prídavné meno *luteránsky* a substantívum *luteránstvo*. Ako hovorový pejoratívny výraz sa osobitne zaznamenáva pomenovanie *luteránčina* s významom „luteránstvo, luteránske náboženské vyznanie", v osobitnom hesle je aj knižný výraz *luteranizmus* s významom „učenie Lutherovo, luteránske náboženské vyznanie, luteránstvo". Napokon v osobitnom hesle sa v Slovníku slovenského jazyka uvádzajú prídavné mená *luterovský* a *luterský* s významom „hlásaný M. Lutherom, založený M. Lutherom". Slovník cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (1979, s. 533) okrem spomínaných slov uvádza aj slovo *luterstvo* s významom „náboženské vyznanie založené na učení M. Luthera". Slovo *luterstvo* treba hodnotiť ako zastarané. Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ, 1987, s. 186) uvádza iba slová *luterán, luteránka, luteránsky* a *luteránstvo*, pretože ide o slovník so starostlivým výberom najčastejšie používaných slov. Tie isté slová nachádzame aj v najnovších Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1991 (s. 236). Výpočet slov utvorených od mena *Luther*, resp. súvisiacich s menom *Martin Luther* sa tým nekončí. Môžu existovať aj ďalšie deriváty, či už pôjde o skutočne existujúce a používané alebo použité výrazy, alebo o výrazy existujúce iba potenciálne, teda výrazy, ktoré v prípade potreby možno utvoriť a použiť, napr. *poluteránčiť, poluteránčenie,* popri prídavnom mene *luteránsky* sa môže použiť aj príslovka *luteránsky* (*po luteránsky*) atď.

Všetky výrazy, ktoré sme dosiaľ spomínali, sa píšu s *t*, nie *th*. Takýto spôsob písania, teda už zdomácnený spôsob písania, nie je neznámy ani pri iných menách: napr. meno *Darwin* sa píše s dvojitým *w*, zato derivát *darvinista* s jednoduchým *v*, podobne aj ďalšie deriváty, napr. *darvinistka, darvinistický, darvinizmus* atď. Existujú však aj prípady, keď sa *th* píše nielen v mene *Luther*, ale aj v deriváte. Privlastňovacie prídavné meno na *-ov* sa píše s *th*: *Lutherov*. Podľa toho sa v hesle *luteranizmus* pri výklade významu „učenie Lutherovo" používa práve tvar privlastňo-

vacieho prídavného mena *Lutherovo*, ktorý je písaný s *th*. So zložkou *th* sa píše aj prechýlená ženská podoba *Lutherová* so slovotvornou príponou *-ová*. Písanie so zložkou *th* sa zachováva pri derivátoch, ktoré sú najužšie spojené s príslušným základným slovom, teda s menom *Luther* ako fundujúcim výrazom. Znovu môžeme konštatovať, že podobne je to aj pri privlastňovacom prídavnom mene utvorenom od priezviska *Darwin* a pri prechýlenej ženskej podobe: *Darwinov, Darwinová*.

Slovník slovenského jazyka aj Slovník cudzích slov zaznamenávajú v osobitnom hesle prídavné mená *luterovský* a *luterský* ako rovnocenné podoby. Všimneme si bližšie obidve podoby.

V rámci vzťahových prídavných mien s príponou *-ský* osobitnú skupinu tvoria podľa J. Horeckého (1971, s. 175) prídavné mená utvorené od osobných mien so všeobecnou platnosťou. Prípona *-ský* býva najmä pri názvoch rozličných historických osôb: *kainský, samsonský, sibilský, eolský, lukulský, epikur(ej)ský, homérsky, anakreontský, asklepiadský, štefanský, jozefský, jánsky, jakubský, anenský, donkichotský, donjuanský* a pod. Podľa ďalšieho výkladu (s. 176—177) výrazný a významovo vyhranený je variant s príponou *-ovský*. Tvoria sa ním prídavné mená k neodvodeným pomenovaniam osôb (zriedka zvierat), napr. *synovský, kmotrovský, oslovský, čertovský*. Príponou *-ovský* sa ďalej tvoria prídavné mená k osobným menám: *jóbovský, euklidovský, archimedovský, prometeovský, ábelovský, aristotelovský, oidipovský, silvestrovský, mojžišovský, faustovský*. Často sa tvoria od priezvisk: *štúrovský, hodžovský, voltairovský, bernolákovský, fándlyovský, heinovský, goetheovský*. Z príkladov je zrejmé, že prípona *-ský* býva zvyčajne pri krstných (rodných) menách, napr. *Štefan — štefanský, Jozef — jozefský, Ján — jánsky*, podobne aj *Mikuláš — mikulášsky, Martin — martinský, Ondrej — ondrejský, svätopeterský, svätovítsky* od spojení slov *svätý Peter, svätý Vít*. Slovník slovenského jazyka I (1959, s. 632) popri podobe *jánsky* ako zriedkavú zaznamenáva i podobu *jánovský*. Bežné sú však spojenia s prídavným menom *jánsky*, napr. *jánske ohne, jánske hody*, takže s podobou *jánovský* netreba ani počítať. Pevná je podoba *jánsky* najmä v prídavnom mene *svätojánsky*. Slovník slovenského jazyka IV (1964, s. 355) uvádza iba podobu *svätojánsky*. KSSJ (1987, s. 140, 435) zaznamenáva podoby *jánsky* a *svätojánsky*. Čo sa týka podôb *lukulský, epikur(ej)ský, homérsky*, tu možno uviesť, že Slovník slovenského jazyka I (1959, s. 65) zaznamenáva podoby *lukulský* aj *lukulovský*, popri podobe *epikurejský* uvádza ako zriedkavú formu *epikurský*, pri mene *Homér* sú podoby *homérovský* a *homérsky*, pričom podoba *homérsky* sa hodnotí ako zastaraná. KSSJ zaznamenáva iba prídavné meno *lukulský* (s. 186). K ruským alebo napr. aj k bulharským priezviskám na *-in* sa bežne tvoria prídavné mená na *-ovský*, napr. *Bunin — buninovský, Šaľapin — šaľapinovský, Jašin — jašinovský, Voronin — voroninovský, Rasputin — rasputinovský, Jeľcin — jeľcinovský, Puškin — puškinovský, Ščedrin — ščedrinovský, Gremin — greminovský, Fedin — fedinovský, Andrejčin — andrejčinovský*. Prípona *-ský* sa používa vtedy, keď sa

meno osoby stalo názvom mesta. V tomto prípade už ide o nové vlastné meno, o zemepisný názov a k tomu patrí prídavné meno na *-ský*.

Čo sa týka vymedzenia prípony *-ovský*, ktoré sme spomínali, možno s ním súhlasiť. Dôležitá je tu najmä konštatácia, že táto prípona sa využíva pri tvorení prídavných mien od priezvisk. Sem patria nielen prípady, ako *Štúr — štúrovský, Hodža — hodžovský* atď., ktoré sa v tejto súvislosti uvádzajú, ale aj početné prídavné mená na *-ovský*, ktoré sa viažu na iné priezviská, a to domáce aj cudzie, napr. *Štefánik — štefánikovský, Šrobár — šrobárovský, Mečiar — mečiarovský, Beniak — beniakovský, Rúfus — rúfusovský, Novák — novákovský, Wagner — wagnerovský, Bizet — bizetovský, Rossini — rossiniovský, Verdi — verdiovský, Bellini — belliniovský, Smetana — smetanovský, Dvořák — dvořákovský* atď.

Vráťme sa teraz k prídavným menám *luterovský* a *luterský*, ktorým tu venujeme osobitnú pozornosť ako derivátom vlastného mena *Luther*.

Náš rozbor ukazuje, že od domácich aj cudzích priezvisk sa v spisovnej slovenčine bežne tvoria prídavné mená prípomou *-ovský*, ktorá predstavuje variant slovotvornej prípony *-ský*, napr. *Štúr — štúrovský, Hodža — hodžovský, Štefánik — štefánikovský, Balzac — balzacovský, Rossini — rossiniovský*. Prípona *-ovský* je bežná aj pri rozličných umeleckých a politických menách, napr. *Hviezdoslav — hviezdoslavovský, Kukučín — kukučínovský*. V tejto súvislosti možno uviesť, že napr. k priezvisku *Bernolák* sa v minulosti používalo prídavné meno *bernolácky* (ide o tvorenie príponou *-ký* skrátenou na *-ky* podľa pravidla o krátení dĺžky po predchádzajúcej dĺžke so sprievodným striedaním *k/c*; prípona *-ký* predstavuje variant slovotvornej prípony *-ský*) a k nemu pomenovanie jazyka *bernoláčtina*, v súčasnosti sa k menu *Bernolák* používa iba prídavné meno *bernolákovský* s príponou, resp. variantom *-ovský* a odvodené pomenovanie jazyka *bernolákovčina* (podoba *bernolákovský* sa zaznamenáva v osobitnom hesle v SSJ I, 1959, s. 81).

K priezvisku *Luther* podľa tohto rozboru patrí podoba prídavného mena *luterovský* s príponou *-ovský* (ako variantom slovotvornej prípony *-ský*). Podoba *luterský*, ktorá sa v našich slovníkoch zaznamenáva na druhom mieste popri podobe *luterovský*, nezodpovedá bežnému tvoreniu prídavných mien od priezvisk v spisovnej slovenčine. Nazdávame sa, že v normatívnych slovníkoch spisovnej slovenčiny by sa mal uvádzať iba derivát *luterovský* ako systémová podoba. Ak by sa mala uvádzať aj podoba *luterský*, potom by sa mala výslovne uvádzať ako zastaraná podoba, ktorá už nemá oporu v tvorení prídavných mien od priezvisk v súčasnej spisovnej slovenčine tak zo slovotvorného, ako aj uzuálneho hľadiska.

Literatúra

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 256 s.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.
Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

Pavol Žigo

MOTIVAČNÉ PRVKY TRADIČNEJ METROLÓGIE

Cieľom nášho príspevku je charakteristika tej vrstvy slovnej zásoby starej slovenčiny, ktorou sa v predspisovnom období označovali veličiny pri meraní vzdialenosti, plochy a objemu. Tejto problematike sa vo viacerých príspevkoch venovali jazykovedci (Blanár, 1961; Kuchar, 1969; Rajčanová, 1993), v podobe štúdií i monografií ich z etnologického a historického hľadiska spracovali historici a etnológovia (Húščava, 1972; Horváthová, 1988, tam i ďalšia literatúra). Pri charakteristike motivačných prvkov tradičnej metrológie treba z jazykovedného hľadiska primárne rešpektovať faktografickú rovinu v oblasti veličín, stupeň spoločenského rozvoja a mimojazykové faktory (najmä historické, zemepisné, spoločenské a neskôr aj technické). Každodenný život, výmena tovaru, predaj, resp. kúpa si v staršej fáze vývinu spoločnosti vyžadovali určité kritériá, na základe ktorých by sa určovala hodnota tovaru vo vzťahu k jeho množstvu. V staršom období spoločenského vývinu však ešte remeslá neboli na takom vývinovom stupni, že by si vyžadovali také presné meranie, ako napr. v súčasnosti, preto sa pri hodnotení tovaru uplatňovala zásada pomerne jednoduchého počítania na kusy a hľadania ich vzájomných ekvivalentov: väčšie množstvo menej hodnotných výrobkov zodpovedalo menšiemu množstvu hodnotnejších produktov. Na základe takéhoto určovania hodnoty sa okrem číselného vyjadrenia používali charakteristické výrazy typu *pár* (= dva kusy, dvojica tvoriaca celok), *tucet* (= dvanásť kusov), *mera* → *meru* (= štyridsať; podrobnejšie o tomto výraze porov. Kotulič, 1967, s. 89 a n.). Odlišná situácia však bola v tých prípadoch, kde sa hodnota konkrétneho tovaru alebo hodnoteného objektu nedala počítať na kusy. Išlo väčšinou o dĺžkové, plošné a objemové miery. V tomto prípade sa už v najstaršej etape vývinu spoločnosti kritériom na meranie dĺžkových veličín stávali rozmery častí ľudského tela: *dlaň, krok, laket', noha, palec, piaď, prst, siaha, stopa, šúch* a pod. (uvádzame ich v abecednom poradí). Od týchto dĺžkových jednotiek sa potom odvodzovali aj ich násobky typu *dvojkrok, pollaket'*, resp. plošné miery typu *štvorcová siaha*. Okrem týchto základných veličín sa používali miery, ktorých hodnota bola približná, pomerná, čiastočne pohyblivá, no vtedajšiemu stupňu vývinu spoločnosti vyhovo-

vala. Do tejto skupiny možno zaradiť miery typu *hrsť* (= množstvo niečoho, čo sa zmestí do privretej dlane), *kopa* (= miera nevymláteného obilia, asi 50-52 snopov), *korec* (= pôvodná miera na sypaniny 25-85 l), *kríž* (= 15 snopov obilia uložených do kríža), *kyta* (= zväzok ľanu alebo konopí s obsahom 24 hrstí), *miera* (= pôvodne miera s rozličným objemom; 54-67 l), *prút* (= nepresná dĺžková miera, asi 3-4 m), *tretiník* (= staršia miera na víno s objemom 2/3 fúru, asi 1357,4-1628,9 l, t. j. 20-24 okovov), *žmuď/zmuď* (= množstvo stebiel odtrhnutých na 1 raz). Tradičné miery neboli presné a menili sa (*laket'* mal napr. v 15. stor. 42,5 cm, no v 14. stor. len 36,01 cm; pozri Húščava, 1972, s. 17; *piaď* mala v 14. stor. hodnotu 18,005 cm, v 15. stor. až 21,25 cm, *uhorská kráľovská siaha* mala v 14. stor. 180,051 cm, v 15. stor. už 212,5 cm atď. (podrobný prehľad vývinu porov. Húščava, 1972).

Prastarými dĺžkovými mierami bol podľa historikov (Húščava, 1957, s. 292 a n.; Húščava, 1972, s. 158) *hod kameňom, hod kyjakom (palicou), hod sekerou, strelenie šípu z luku, strelenie z pušky*. K najstaršej vrstve lexiky tradičnej metrológie však patrí práve tá skupina výrazov, ktorých hodnota sa odvodzovala od častí ľudského tela. Množstvo týchto výrazov má svoje adekvátne paralely vo väčšine jazykov a dôkazom toho, že rozmery častí ľudského tela boli v staršej etape vývinu spoločnosti spoľahlivým etalónom tradičnej metrológie, je kontinuita týchto významov. Nachádzame ich v najstarších písomných pamiatkach a produktívne boli ešte aj v starších fázach spisovného obdobia slovenčiny (Kotulič, 1967, s. 91). Z našej kultúrnej sféry možno ako východisko uviesť preklady pôvodných starozmluvných biblických textov, v ktorých sa uvádzajú miery typu *dlaň* (2M 25,25; Ez 43,13), *laket'* (2M 25,33), *prút* (Ez 40,5), *piaď* (Ez 43,13; z priestorových dôvodov sa obmedzujeme len na niekoľko ilustračných príkladov). V novozmluvných biblických textoch sa výrazy tohto typu opakujú (napr. *laket'*: Mt 6,27; Lk 12,26; Jn 21,8; Sk 21,17) a pribúdajú výrazy typu *hon* (Lk 24,13; Jn 6,19), *merica* (Mt 13,33; Zj 6,6), *siaha* (Sk 27,28). Treba si však uvedomiť, že biblické texty tu ponímame ako východisko a máme na mysli aj to, že v našom kultúrnom kontexte ide o staršie aj novšie preklady, ktoré rešpektujú dobu a cieľový jazyk, ale takisto rešpektujú aj východiskový text a jeho poslanie (prvky tradičnej metrológie, ktoré citujeme z prekladov biblických textov, nachádzajú sa na tých istých miestach aj v latinských originálach Biblie; pozri zoznam prameňov).

O tom, že tradičná metrológia bola motivovaná názvami častí ľudského tela, svedčí aj množstvo pamiatok zo staroslovienskeho obdobia. Patria sem pojmy typu *hrsť* (stsl. *grъstь mǫčnaja*, Mik. 147; *grъstь mǫky*, SJStsl. 440), *korec* (stsl. *korьcь, korecь*, Mik. 304; SJSt. 15, 54; merná nádoba pôv. z kôry, pozri HSSJ, 2, 103), *laket'* (stsl. *lakъtь: ispivaše lakъtь vody*, Mik. 332; SJSt. 16, 105—106), *lukno* (stsl. 7 *loukonъ ovsa*, Mik. 344), *miera* (stsl. *měra, měrilo, měrilьnъ*, Mik. 391; SJSt. 19, 260), *palec* (stsl. *palьcь*, Mik. 553), *piaď* (stsl. *pędь: pęďju izměreny*, Mik. 762; SJSt. 33, 531), *prst* (stsl. *prъstъ*, Mik. 716), pravdepodobne aj *stopa*

(stsl. *stopa*: *tri stopy stoupivъ*, Mik. 885). Okrem výrazov, ktoré v našej tradičnej metrológii mali slovanský pôvod, v mladšom období feudalizmu pod vplyvom spoločenských a obchodných kontaktov prenikla do našej tradičnej metrológie aj vrstva nedomácich, neslovanských slov. Ich pôvod je zväčša latinský a prenikli k nám buď priamo pod vplyvom latinčiny, ktorá bola v tom čase oficiálnym jazykom, alebo cez nemčinu. Do tejto vrstvy lexiky patria výrazy typu *cól* (nem. stará dĺžková miera = 26,34 mm), *fúr* (nem. objemová miera s hodnotou 28-36 okovov), *fúra* (nem. priestorová siaha), *gbel* (lat./nem. objemová miera 13-156 l), *holba* (nem. miera s objemom 0,708 l, resp. nádoba s objemom okolo 0,7 l), *jutro* (pôv. lat. *iugerum*, plošná miera v rozsahu 800-2600 štvorcových siah), *lachtor* (siaha = 1,96 m), *mandel* (= miera 15 kusov), *mut* (lat. objemová miera v hodnote 24 bratislavských meríc), *pinta* (fr. miera s objemom 1,9 až 2,1 l), *ríf* (lat. stará dĺžková miera = *laket'* = 0,779 m), *urna* (lat. názov pre okov; príklady uvádzame v abecednom poradí, pramene sú uvedené pri heslách na konci príspevku).

Hoci etalónom veľkého množstva prvkov tradičnej metrológie od najstarších čias boli relatívne spoľahlivé denotáty — časti ľudského tela, dejiny vedy dokazujú, že trhový mechanizmus si už v časoch skorého feudalizmu vyžadoval ich spresnenie a definovanie prevodného vzťahu. Aj napriek takýmto tendenciám sa však v týchto časoch nepodarilo hodnoty zjednotiť. Najstarším dôkazom týchto divergentných tendencií je úsilie anglického kráľa Henricha I., ktorý v r. 1101 nahradil dovtedajšiu hodnotu lakťa (angl. *gyrd*) dĺžkou svojho (!) ramena a túto novú veličinu pomenoval *yard* (pozri Kronika techniky, 1993, s. 86; ďalej KT). Od tohto činu sa anglické miery odlišujú od európskych. V tomto čase, t. j. začiatkom 12. stor., sa v Európe, Indii, Babylonsku a v Malej Ázii najčastejšie používali tieto dĺžkové jednotky: *jačmenné zrno* (asi 1/3 mm), *palec, dlaň, piaď, stopa, laket', siaha, míľa* (*yard* iba v Anglicku, pozri KT, tamže). V našej zemepisnej oblasti sú známe staršie snahy po zjednotení metrických systémov, napr. z čias vlády kráľa Žigmunda (1405, žil v rokoch 1368—1437), Mateja Korvína (1440—1490), Vladislava II. (1456—1516). V tomto čase (r. 1484) N. Piquet zaviedol napr. v prírodných vedách pojmy *milión, bilión, trilión* (KT, s. 94). Tieto pokusy ani ďalšie snahy z r. 1588, 1655, 1723 unifikovať tradičný metrický systém neboli úspešné (pozri Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. Zv. 1, 1995, s. 354). Spoločenská potreba si však vyžadovala zjednotenie nepresných metrických systémov. Tieto snahy a ich výsledky chronologicky opísal A. Húščava (1972). V oblasti tradičného poľnohospodárstva a tradičného katastrálneho členenia pôdy sa tradičné miery na území dnešného Slovenska používali ešte po stáročia. Ďalší osud výrazov z oblasti tradičnej metrológie na sklonku feudalizmu, najmä však v období rozvíjajúceho sa kapitalizmu výrazne ovplyvnil pokrok vedy, techniky a priemyslu. Konštrukcia nových výrobných zariadení a strojov bola náročná na presnosť a vyžadovala si jednotný etalón základných dĺžkových, váhových a časových jed-

notiek (od dĺžkového etalónu sa potom odvodzovali základné plošné a priestorové veličiny). Z dejín technických vied treba uviesť, že konečný osud tradičnej metrológie bol spečatený tým, že francúzska komisia 29. novembra 1800 definovala ako dôsledok návrhu etalónu Étienna Lenoira z 22. júna 1799 základnú dĺžkovú jednotku — meter. V r. 1806 bol vypracovaný vedecký systém mier a násobkov dĺžkových mier na decimálnom základe. Tento nový metrický systém bol na území dnešného Slovenska zavedený v r. 1876 a v tomto roku vzniklo v Uhorsku aj 70 úradov na overovanie mier a váh (11 z nich bolo na území dnešného Slovenska). Nahradenie tradičných termínov, ktorých motiváciou boli prirodzené, no relatívne rozmery častí ľudského tela, vedeckým metrickým systémom, založeným na internacionálnej slovnej zásobe, vyplynulo z praktickej potreby, pri ktorej najsilnejším faktorom bola presnosť a skutočnosť, že presnosť pri vyjadrovaní mier, predaj a výmena technických zariadení presahovali hranice národných jazykov či jazykových skupín.

Tradičné miery sa v súčasnosti v praktickom živote už nepoužívajú. S lexikou staršej slovenskej metrológie sa stretávame v pamiatkach z predspisovného obdobia slovenčiny: v rôznych archívnych prameňoch, v ústnej ľudovej slovesnosti, ale aj v zbierkach rozprávok z minulého storočia (napr. v známej zbierke Pavla Dobšinského). Zriedkavejšie sa už výrazy tradičnej metrológie vyskytujú v súčasných nárečových prejavoch. Lexika tradičnej metrológie je odrazom spôsobu ľudského myslenia na určitom stupni spoločenského vývinu a je svedectvom praktických potrieb pri hospodárení, obchodovaní, hodnotení tovaru a rozličných prvkov každodennej potreby. Zároveň je aj dôkazom základných vývinových tendencií v časti remeselníckej terminológie a svedectvom vonkajších i vnútorných vplyvov na vývin jazyka.

Heslár základných pojmov tradičnej metrológie
(Znakom → odkazujeme na ďalšie heslo.)

bečka — (aj **bočka**) = sud (objem sa nešpecifikoval; HSSJ, 1, 119; Bl. 152)
cól — (nem.) stará dĺžková miera (26,34 mm), (→ **palec**; HSSJ, 1, 192)
dlaň — dĺžková miera s hodnotou 7,4 cm (HSSJ, 1, 261)
— lat. *palma*; 1/6 lakťa = 7,6 cm (SZ: 2M 25,25)
= 8,7 cm (SZ: Ez 40,5)
(→ **lakeť**)

džber — drevená okovaná nádoba s obsahom 84,59 l (HSSJ, 2, 327; Bl. 129), resp. 68 l (Hor. 212); *okov-džber* = 67,827 l (Húš. 117); *päťštvrťový džber* lat. *cibrio* → **tyna**

fúr — (nem.) objemová miera s hodnotou 28-36 okovov (→ **okov**), o tretinu menší ako **tretiník** (→ **tretiník**; Hor. 211; Húš. 156)

fúra — (nem.) priestorová **siaha** (→ **siaha**; HSSJ, 1, 371)

gbel — (lat./nem.) objemová miera 13-156 l (→ **kabel**; HSSJ, 1, 378); 71,53 l (Bl. 129)

hod kameňom (lat. *lactus lapidis*) = asi 45 m (Húš. 158)

hod kyjakom (lat. *lactus baculi*) = asi 30 m (Húš. 158)

hod sekerou (lat. lactus securis) = asi 35 m (Húš. 158)

holba — (nem.) miera s objemom 0,708 l, resp. nádoba s objemom okolo 0,7 l (HSSJ, 1, 424); *menšia holba* = 0,8484 l (Húš. 152), *väčšia holba* = 1,749 l (Húš. 152)

hon — dĺžková miera = 125 krokov (→ **krok**; HSSJ, 1, 427)

(lat. *stadium*, plošná miera; *stadion* = 185-192 m; NZ: Mt 14,24; Lk 24,13; Jn 6,19)

hromádka — 13 snopov (Hor. 213)

hrsť — množstvo niečoho, čo sa zmestí do privretej dlane (HSSJ, 1, 451)

jutro — z lat. (pôv. lat. *iugerum*), plošná miera v rozsahu 800-2600 štvorcových siah (dolnorakúske katastrálne j. = 1600 siah = 0,57 km^2; HSSJ, 1, 535; Hor. 210)

kabel — objemová miera 13-156 l (→ **gbel**; HSSJ, 1, 378)

kopa (lat. *capecia)*

— miera nevymláteného obilia (52-92 snopov, Húš. 165)

— miera nevymláteného obilia (50-90 snopov; HSSJ, 2, 97)

— počtová jednotka označujúca 60 kusov (HSSJ, 2, 97)

— peňažná jednotka obsahujúca 60 grošov (HSSJ, 2, 97)

korec — pôv. miera na sypaniny 25-85 l, neskôr sa ustálila jeho miera na 30 l, resp. 25 kg; odtiaľ aj plošná miera, na ktorú sa dá vysiať **korec** obilia (HSSJ, 2, 103; Hor. 211; SJSt. 15, 54)

— miera na sypaniny s objemom 93,36 l (Čechy), resp. 59,9 l (Rakúsko; Bl. 129)

kosisko — neurčitá dĺžková miera zodpovedajúca dĺžke drevenej násady na kosu

kríž — 15 snopov obilia uložených do kríža (HSSJ, 2, 140)

krok — dĺžková miera = 0,7248 m (HSSJ, 2, 143)

> dvojkrok = 1/1000 rímskej míle (KT, 86)

kubulus = lukno (→ **lukno**), objemová miera na sypaniny s obsahom 156-159 l (SSN, 1, 730, Húš. 103)

kyla — (tur.) obsahová miera, merica (→ **merica**; HSSJ, 2, 178; Hor. 211)

kyta — zväzok ľanu alebo konopí s obsahom 24 hrstí (→ **hrsť**; HSSJ, 2, 180), resp. 20 hrstí (Húš. 164)

lachtor — (nem. aj **laktor, lachter, lakter**) = siaha = 1,96 m (→ **siaha**; HSSJ, 2, 187)

lakeť — (lat. *cubitus, -um, ulna*) dĺžková miera, pôvodne predstavujúca vzdialenosť od konca prstov po lakeť, ríf (→ **ríf**)

— dĺžkové miery s rozličnými rozmermi: mestský **l.**: 118,4 cm; malý (kratší) **l.**: 44,4 cm (= 6 dlaní, 24 palcov); veľký **l.**: 226,4 cm (= 9 nôh, 36 dlaní; obyčajný **l.** = 16 dlaní, 4 nohy; viedenský **l.** = 68,8 cm; → **dlaň,** → **noha**; HSSJ, 2, 190; SZ: **l.** = 45,8 cm: M 6,15; **l.** = 52,5 cm: Ez 42,2; NZ: **l.** = 45 cm: Mt 6,27; Lk 12,25; Jn 21,8; Sk 21,17)

— objemová miera neurčitého obsahu (*ispivaše lakъtь vody, da pijetъ otъ morě*; Mik. 332; SJSt. 16, 105—106)

lukno — objemová miera na sypaniny s objemom 156-159 l (→ **kubulus**; HSSJ, 2, 238), resp. 156,324 l (Bl. 129)

mandel (nem.) — miera 15 kusov

— kopa poukladaných snopov, obyčajne 15 (HSSJ, 2, 256)

maradik — (maď.) = 18 snopov (Hor. 213)

merica — (lat. *modus*) objemová miera na sypaniny (30-60 l: bratislavská **m.** = 1. 61,498 l HSSJ, 2, 288; 2. 54,30, resp. 54,62 l; Húš. 108; trnavská **m.** = 31,265 l; HSSJ, 2, 288; Hor. 211; NZ: Zj 6,6; viedenská **m.** = 42,28 l; Húš. 108)

— miera s objemom 13 l (*staton*; NZ: Mt 13,33; Lk 13,21)

miera — pôvodne miera s rozličným objemom (54-67 l), neskôr sa ustálila (→ **merica**; aj HSSJ, 2, 288, 295)

— 39 l (NZ: *miera* = *metreles, batos* = 39 l: Jn 2,6; Lk 16,6; lat. *chronix* — 1 liter; SJSt. 19, 260)

mierka — miera s objemom 7,5 l (severových. Slovensko), inde 10-15 l (Hor. 211)

mut — (lat.) objemová miera v hodnote 24 bratislavských meríc (→ **merica**) = 1300 l (HSSJ, 2, 296), resp. 31 bratislavských meríc (Hor. 211)

noha — nejednotná dĺžková miera v rozsahu 18,6-31,6 cm (HSSJ, 2, 603; porov. → **stopa**)

okov — (lat. *situla*) objemová miera v hodnote 54,3 l, resp. drevená nádoba s objemom 55 l (HSSJ, 3, 275; Bl. 129), resp. 54,62 l (Bl. 129): uhorský **o.** = 54,2976 l (Húš. 116), rakúsky **o.** = 56,58 l (húš. 140), veľký **o.** = 61,085 l (Húš. 150), **okov-džber** = 67,827 l (Húš. 117)

orek — plošná miera s hodnotou 20 katastrálnych jutár (→ **jutro**; Hor. 210)

palec — (lat. *digitus*) dĺžková miera, cól 26,34 mm (→ **cól;** HSSJ, 3, 452)

pár — dva kusy, dvojica tvoriaca celok

piaď — lat. *palmus*; dĺžková miera zodpovedajúca vzdialenosti medzi roztiahnutým palcom a malíčkom (HSSJ, 3, 519; Kuch. 35; SJSt. 33, 531)

— 1/2 lakťa = 22,9 cm (→ **laket'**; SZ: ZM 28,16; resp. 26,2 cm: SZ: Ez 43,13)

pinta — (fr.) miera s objemom 1,9 až 2,1 l (HSSJ, 3, 526)

pintlík — miera s objemom 0,4 až 0,5 l; pol **holby** (→ **holba**, HSSJ, 3, 526)

poplužie — plocha približne 1/4 hektára (cca 2500 m^2), plocha, ktorú možno zorať jedným pluhom za 1 deň (HSSJ, 4, 104)

prst — (lat. *digitus*) = 1/24 lakťa = 1,9 cm (SZ: Jer 52,21; → **laket'**)

prút — nepresná dĺžková miera, asi 3-4 m (HSSJ, 4, 553; SZ: Ez 40,4)

ríf — (lat.) stará dĺžková miera, laket' 0,779 m (→ **laket'**; SSJ, 3, 743)

romplík — miera s objemom 0,2 l (Hor. 213)

siaha = lachtor = 1,96 m (→ **lachtor**; HSSJ, 2, 187); dvojkrok = 1,85 m (→ **krok**; NZ: Sk 27,29)

— 1,7742 m (KT, 600)

stopa — približná dĺžková miera rovnajúca sa dĺžke ľudského chodidla (okolo 30,5 cm; SSJ, 4, 263; 25-34 cm; KT, 86)

strelenie šípu z luku (lat. *lactus sagittae*) = asi 60-70 m (Húš. 158)

strelenie z pušky (lat. *lactus pixidis*) = 100-300 m (Húš. 158)

šúch — stopa, približná miera rovnajúca sa dĺžke ľudského chodidla (okolo 30,5 cm; → **stopa**; SSJ, 4, 263)

štvrtka — (lat. *quartale*) = stará plošná miera, približne 0,14 ha, t. j. plocha vinice, ktorú za 1 deň okopali 4 kopáči (ES, 5, 778)

tretiník — (lat. *ternarius*) — staršia miera na víno s objemom 2/3 fúru, asi 1357,4-1628,9 l, t. j. 20-24 okovov (Húš. 153; → **fúr** → 1 **okov** = 85 **holieb**; → **holba**)

tucet — dvanásť kusov

tyna — miera necelých 68 l vína (Hor. 212)

urna — lat. názov pre okov (→ **okov**), starú mieru na tekutiny a sypaniny (ES, 6, 194)

viko — staršia objemová miera rozličnej hodnoty, od r. 1848 uzákonený objem 26,67 l, t. j. 32 holieb (→ **holba**)

zväzok — zväzok ľanu alebo konopí s obsahom 24 hrstí (→ **hrsť**; HSSJ, 2, 180), resp. 20 hrstí (Hor. 213), používa sa od 15 stor., predtým sa používal názov *kyta* (→ **kyta**)

žajdlík — objemová miera s objemom 1/2 holby (→ **holba**) = 0, 47 l (Hor. 212); 0,48 l, resp. 0,35 l (Bl. 129)

žmuď/zmuď — množstvo stebiel odtrhnutých na 1 raz (Hor. 213)

Použité skratky a značky

→ — pozri heslo
ES — Encyklopédia Slovenska
Ez — názov starozmluvnej prorockej knihy Ezechiel
fr. — francúzsky
Jer — názov starozmluvnej prorockej knihy Jeremiáš
Hor. — Horváthová, E.: O tradičnej metrológii na Slovensku
HSSJ — Historický slovník slovenského jazyka

Húš. — Húščava, A.: Poľnohospodárske miery na Slovensku

Jn — názov novozmluvnej historickej knihy Evanjelium podľa Jána

KT — Kronika techniky

Kuch. — Kuchar, R.: Slovný základ *ped-* v slovenčine a v iných slovanských jazykoch

Lk — názov novozmluvnej historickej knihy Evanjelium podľa Lukáša

lat. — latinsky

Mk — názov novozmluvnej historickej knihy Evanjelium podľa Marka

Mik. — Miklosich, F.: Lexicon Paleoslovenico-Graeco-Latinum

Mt — názov novozmluvnej historickej knihy Evanjelium podľa Matúša

nem. — nemecky

NZ — knihy Novej zmluvy (Biblia)

pôv. — pôvodne

SJSt. — Slovník jazyka staroslověnského (prvé číslo znamená zväzok, druhé číslo označuje stranu)

Sk — vyučujúca novozmluvná kniha Skutky apoštolov

SSJ — Slovník slovenského jazyka

SSN — Slovník slovenských nárečí

SZ — knihy Starej zmluvy (Biblia)

Zj — prorocká kniha Novej zmluvy Zjavenie Jána

2M — historické starozmluvné knihy — Druhá kniha Mojžišova — Exodus

Literatúra

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. 1841.

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona včetně deuterokanonických knih. Podle ekumenického vydání z roku 1985. Praha. Česká biblická společnost 1985. 1007 + 296 s.

Biblia. Písmo Sväté Starej a Novej zmluvy. Vydala slovenská evanjelická cirkev a. v. v ČSSR. 1990. 824 + 266 s.

Biblia Sacra. Vulgatae Editionis Juxta Exemplar Vaticanum. T. 1.—3. Monasterii Wesphaliae MDCCCXXIV. 957 + 832 + 623 s.

BLANÁR, V.: Zo slovenskej historickej lexikológie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961. 340 s.

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. Zv. 1. Red. J. Botík, P. Slavkovský. Bratislava, Veda 1995. 454 s.

Encyklopédia Slovenska. Zv. 5. R—Š. Red. V. Hajko et al. Bratislava, Veda 1981. 792 s.

Historický slovník slovenského jazyka. Red. M. Majtán. Zv. 1—4. Bratislava, Veda 1992—1995.

HORVÁTHOVÁ, E.: O tradičnej metrológii na Slovensku. In: Studia Academica Slovaca. *17*. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1988, s. 201—216.

HÚŠČAVA, A.: K dejinám dĺžkových mier na Slovensku. Slovenský národopis, *5*, 1957, s. 292—306.

HÚŠČAVA, A.: Poľnohospodárske miery na Slovensku. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972. 264 + 10 s.

KOTULIČ, I.: Význam, rozšírenie a pôvod slovka *meru*. Slovenská reč, *32*, 1967, s. 89—94.

Kronika techniky. Red. F. R. Paturi. Bratislava, Fortuna Print 1993. 656 s.

KUCHAR, R.: Slovný základ *ped-* v slovenčine a v iných slovanských jazykoch. Slavica Slovaca, *4*, 1969, s. 35—39.

MIKLOSICH, F.: Lexicon Paleoslovenico-Graeco-Latinum. Emendatum Auctum. Vindobonae. Guilelmus Braumueller. 1862—1865. 1171 s.

RAJČANOVÁ, A.: Z historickej metrológie. In: Varia. Zv. 2. Red. I. Ripka. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV — Pedagogická fakulta UMB Banská Bystrica 1993, s. 60—65.

Slovník jazyka staroslověnského. Red. J. Kurz. Zv. 1—33. Praha. Academia 1966—1991.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958—1969. 6 zv.

Slovník slovenských nárečí. Zv. 1. Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1994. 936 s.

Pavel Rohárik

REMESELNÍCKA TERMINOLÓGIA ŠTÚROVSKÉHO OBDOBIA SLOVENSKEJ ENKLÁVY V NADLAKU NA DOLNEJ ZEMI (RUMUNSKO)

V poslednom čase sa čoraz nástojčivejšie dostáva do popredia, na rôznych miestach a pri rozličných príležitostiach — zatiaľ aspoň deklaratívne — sa zdôrazňuje naliehavosť výskumu dejín nášho národného jazyka. Táto požiadavka je zakotvená aj vo vládnom zákone o štátnom jazyku v paragrafe 2. Pokúsime sa preto poukázať na niektoré všeobecné javy jeho historického vývinu, ktoré pozorujeme pri práci nášho široko koncipovaného projektu základného výskumu Terminológia remeselníckej výroby v Nadlaku. Uvedomujeme si pritom, že nemôžeme dopodrobna vysvetliť celú problematiku, ktorú projekt pre výskum dejín (vývinu) slovenčiny predstavuje svojou osobitosťou, ale iba načrtnúť bohatstvo týchto javov. Budeme si všímať formovanie remeselníckej terminológie tamojšej slovenskej enklávy. Keďže ide o viacnárodnostnú lokalitu, všimneme si v stručnej, ale pre poznanie problematiky potrebnej miere aj históriu a demografiu tamojšieho obyvateľstva, predovšetkým demografiu a pôvod tam žijúcich Slovákov.

Mestečko Nadlak leží na úrodnej černozemnej rovine v západnej časti Rumunska. Jeho chotár zo západnej a severnej strany vymedzuje pohraničná čiara s Maďarskom. Pred prvou svetovou vojnou (za Rakúsko-Uhorska) patrilo toto územie k väčšiemu celku na Dolnej zemi, osídlenému Slovákmi; bolo jeho súčasťou.

Nadlak a jeho okolie boli obývané už v dávnej minulosti. V okolí mestečka sa našli stopy po osídlení z doby kamennej a bronzovej, prvé záznamy názvu lokality však pochádzajú z roku 1313. Táto osada zažila mnoho zmien a premien, prežila tatársky vpád, tureckú pohromu i prítomnosť srbského, zväčša vojenského obyvateľstva. Do terajšej podoby a stavu sa mestečko začalo formovať po roku

1743, keď jeho vtedajší srbskí obyvatelia na protest proti uplatneniu urbárskeho práva, ktoré zaviedla Mária Terézia, húfne opustili Nadlak. To malo za následok príchod Rumunov zo Sedmohradska, z Banátu a Aradskej župy. Novodobá história Nadlaku sa začala vytvárať najmä potom, keď slovenskí prisťahovalci podstatne zmenili tvár a život tejto osady a položili základy pre jej všestranný spoločenský, hospodársky i kultúrny rozvoj a rozkvet. Stalo sa tak koncom roka 1802 a začiatkom roka 1803.

Uviedli sme základné historické údaje o mestečku a teraz zameriame pozornosť na demografické údaje a s tým súvisiaci vývoj remesiel, aby sme lepšie pochopili podmienky, za akých sa vytváralo a formovalo názvoslovie slovenských remeselníkov v tejto lokalite.

Ak na základe rôznych dobových zápisníc, údajov a štatistík zosumarizujeme počty slovenských prisťahovalcov do Nadlaku, vychádza nám, že tu prebehli štyri migračné vlny, a to: 1. vlna z Komlóša, Čaby a Sarvaša roku 1803; išlo približne o 900 osôb, 2. vlna zo stredoslovenských stolíc roku 1803 a 1804 predstavovala 900—1 000 osôb, 3. vlna zo Slovenskej Stámory roku 1805 mala okolo 600 osôb, 4. vlna prevažne z Gemerskej stolice roku 1805 zaznamenala takisto okolo 900 osôb.

Organizačne sa kolonizačný prísun Slovákov do Nadlaku roku 1805 skončil, neskončil sa však ich prirodzený rast. Slovenské obyvateľstvo v nových podmienkach ukázalo veľkú životaschopnosť, rýchlo sa rozmnožovalo a medzi obyvateľmi Nadlaku čoskoro nadobudlo absolútnu prevahu. Oprávnene však môžeme predpokladať, že z času na čas prichádzali do Nadlaku i ďalšie slovenské rodiny. Usudzujeme tak na základe porovnania abecedného menoslovu a popisu obyvateľstva z roku 1840, ktorý sme objavili na fare, s neskorším i terajším zoznamom mien.

V druhej polovici 19. storočia prišlo do Nadlaku niekoľko desiatok rodín aj z východného Slovenska. Tie sa však usadili mimo mestečka, asi 2-3 km obďaleč v Starých Viniciach. Tieto rodiny sa neskôr jazykovo asimilovali, splynuli s nadlackými Slovákmi, takže dnes sa už medzi nimi nepociťuje nijaký rečový rozdiel (okrem drobných výnimiek). Slovenskí prisťahovalci v Nadlaku pochádzajú teda z prvotnej a druhotnej kolonizácie a väčšina z nich je stredoslovenskej proveniencie.

Okrem Slovákov a Rumunov žilo a dodnes žije v Nadlaku aj obyvateľstvo inej národnosti. Národnostné zloženie v jednotlivých obdobiach a stav obyvateľstva v Nadlaku po príchode Slovákov na základe úradných štatistík boli a sú takéto:

1850		1910	
Srbi	221	Slováci	7 661
Rumuni	3 390	Rumuni	4 330
Slováci	4 877	Maďari	1 439
Maďari	471	Srbi	251

Nemci	58
Gréci	10
Bulhari	4
Rómovia	119
Židia	203
Spolu	9 353

Nemci	150
Rómovia	110
Malorusi	106
Česi a Moravania	2
Flamandovia	2
Bulhari	1
Poliaci	1
Spolu	14 043

1920

Rumuni	4 856
Maďari	577
Nemci	68
Slovania	8 362
Židia	158
Spolu	14 021

1977

Slováci	4 861
Rumuni	2 968
Maďari	368
Rómovia	53
Srbi	42
Nemci	31
Ukrajinci	19
Česi	13
Židia	5
Bulhari	4
Poliaci	4
Rusi	2
Ruténi (Rusíni)	2
Spolu	8 372

V štatistike z roku 1910 je oproti štatistikám z rokov 1850 a 1920 nápadný prírastok maďarského obyvateľstva — takmer o 1 000 osôb. Domnievame sa, že v tom období maďarizácie do uvedeného počtu boli zahrnutí i mnohí Slováci. Za zmienku však stojí, že v tomto období by sme vari aj na Slovensku len ťažko boli našli mestečko, v ktorom by bolo kontinuitne žilo okolo 9 000 Slovákov.

Z tabuliek vidieť, že slovenské obyvateľstvo si absolútnu väčšinu zachovalo doteraz, hoci po druhej svetovej vojne sa asi 2 500 osôb presídlilo do vtedajšieho Československa. Podľa uvedeného posledného sčítania bolo Slovákov z celkového počtu v Nadlaku 58 %. Z najnovšieho sčítania presnú štatistiku nepoznáme, ale vieme, že veľmi približný počet 4 500 Slovákov tvorí ešte stále nadpolovičnú väčšinu slovenského obyvateľstva v Nadlaku.

Noví slovenskí prisťahovalci museli vyvinúť nemálo úsilia, horlivosti a starostlivosti, aby okrem kultúrnych a spoločenských potrieb mohli uspokojiť aj svoje

materiálne potreby. Ocitli sa v prostredí, v ktorom si sami museli zabezpečovať najzákladnejšie životné požiadavky. Pracovitosť, húževnatosť bola priam príkladná. Veľmi rýchle a premyslene vyrastala Nová Osada (ako po príchode pomenovali svoju novú domovinu) so širokými ulicami. To zaiste podnecovalo aj všestranný vzrast a rozvoj remeselníckej výroby.

Hospodárske a životné, ba priam existenčné potreby vyžadovali, aby aj v Nadlaku boli ľudia zaoberajúci sa remeselníckou výrobou. Remeselnícka výroba bola o to potrebnejšia, že Nadlak ležal v priemyselne zaostalej oblasti starého Uhorska a že neskoršie — keď po prvej svetovej vojne pripadol priemyselne ešte menej rozvinutému kráľovskému Rumunsku — bol až do päťdesiatych rokov nášho storočia značne izolovaný od sveta. To všetko v nemalej miere prispelo k rozvoju remeselníckej výroby v Nadlaku — tým skôr, že ani v susedných dedinách táto výroba nedosahovala patričnú úroveň. Nadlackí remeselníci sa čoskoro tešili dobrej povesti, o ich výrobky bol veľký záujem v bližšom i vzdialenejšom okolí. Nadlacké trhy — „pľace", ktoré sa konali od roku 1814, a jarmoky, ktoré sa vydržiavali od roku 1820, keď sa Nadlak stal mestečkom, navštevovali ľudia zo široka-ďaleka, z dedín i miest, ba dokonca až zo samotnej Pešti.

Dôležitosť remesiel v nových podmienkach si uvedomovali aj vedúci činitelia, lebo v súpise slovenského obyvateľstva z prvých rokov osídlenia Nadlaku Slovákmi, ktorý sa konal roku 1805, sa uvádzalo aj zamestnanie prisťahovalca. Žiaľ, tento súpis sa nám na škodu veci ani po veľkej námahe nepodarilo nájsť. Objavili sme však súpis z roku 1840, ktorý uvádza takéto druhy a počty remeselníkov v slovenskej časti nadlackého obyvateľstva:

Druh remesla	Počet	Druh remesla	Počet
1. čižmári	16	8. kováči	6
2. farbiari	1	9. kožušníci	4
3. hrebenári	2	10. mlynári	8
4. hrnčiari	1	11. murárski majstri	1
5. jednoduchí remeselníci — cerdó	6	12. stolári	2
6. klobučníci	2	13. súkenníci	1
7. krajčíri	2	14. tkáči	1

Asi v 2-3 prípadoch sa nám remeslo nepodarilo určiť.

Trinásť rokov nato — ako uvádzajú D. Zayác a L. Haan — pracovali v Nadlaku už remeselníci šiestich cechov, a to čižmári, garbiari, kožušníci, krajčíri, kováči-kolári a stolári, ďalej dvanásti hrnčiari, ôsmi klobučníci, mnoho tesárov a mlynárov, viac murárov (hoci iba jeden murársky majster), dvaja pekári a jeden zlatník.

Na základe súpisu z roku 1840 a údajov, ktoré D. Zayác a L. Haan uviedli roku 1853, možno konštatovať, že priami slovenskí prisťahovalci priniesli so sebou do Nadlaku tieto remeslá:

1. čižmárstvo
2. farbiarstvo
3. garbiarstvo
4. hrebenárstvo (kušnierstvo)
5. hrnčiarstvo
6. klobučníctvo
7. kolárstvo
8. kováčstvo
9. kožušníctvo
10. krajčírstvo
11. mlynárstvo
12. murárstvo
13. pekárstvo
14. stolárstvo
15. súkenníctvo
16. tesárstvo
17. tkáčstvo
18. zlatníctvo

Výskum, ktorý robíme od konca šesťdesiatych rokov, zachytil a zaznamenal 31 remesiel, ktoré sme v záujme systematického pracovného postupu zoskupili do piatich skupín. Na zoskupenie jednotlivých remesiel sme za kritérium vzali zameranie remesla na určitú oblasť spoločenskej požiadavky podľa životnej potreby ľudskej spoločnosti. Správnosť takéhoto postupu nám potvrdila dodatočná skúsenosť. Zistili sme, že remeslá, ktoré sme zaradili do prvej skupiny, živorili a dožívali vo vtedajšom jednotnom roľníckom družstve, kým ostatné remeslá boli mimo neho; nemali s ním nič spoločné. Podľa tohto hľadiska 31 remesiel, ktorých terminológiu v Nadlaku skúmame, sme rozdelili do piatich skupín takto:

1. Remeslá zamerané na potreby poľnohospodárskej výroby:
   a) kováčske remeslo — *kováčstvo — kováč,*
   b) kolárske remeslo — *kolárstvo — kolár,*
   c) remenárske remeslo — *remenárstvo — remenár,*
   d) povraznícke remeslo — *štrángárstvo — štrángár,*
   e) strojnícke remeslo — *gípístvo — gípís.*
2. Remeslá zamerané na výrobu obydlia a jeho údržbu:
   a) murárske remeslo — *murárstvo — murár,*
   b) tesárske remeslo — *kresárstvo — kresár,*
   c) kominárske remeslo — *kochárstvo — kochár,*
   d) elektrikárske remeslo ..... — *vilaňoš,*
   e) maliarske remeslo — *maľiarstvo — maľiar,*
   f) vodoinštalatérske remeslo, ktoré sa v mestečku len teraz začína ujímať.
3. Remeslá zamerané na stavbu domácich spotrebných predmetov:
   a) stolárske remeslo — *stolárstvo — stolár,*
   b) košikárske remeslo — *košarošstvo — košaroš,*
   c) hrnčiarske remeslo — *hrnčiarstvo — hrnčiar,*
   d) kamenárske remeslo — ..... — *kamenár/kemenár,*
   e) klampiarske remeslo — *bádogárstvo — bádogár,*
   f) čalúnnické remeslo, ktoré sa ujalo po roku 1945 — *kárpitoš.*
4. Remeslá zamerané na výrobu odevov a obuvi:

a) krajčírske remeslo — *krajčírstvo* — *krajčír*,
b) klobučnícke remeslo — ..... — *kalapoš*,
c) papučiarske remeslo — ..... — *papučoš*,
d) kožušnícke remeslo — *kušňiarstvo* — *kušňiar*,
e) čižmárske remeslo — *čižmárstvo* — *čižmár*,
f) obuvnícke remeslo — *šusterstvo* — *šuster*,
g) dámske krajčírstvo — ..... — *šoukiňa*,
h) farbiarske remeslo — *farbiarstvo* — *farbiar*,
i) garbiarske remeslo — .... — *tímár*, *varga* (staršie),
j) holičské remeslo — *barbierstvo* — *barbier*.

5. Remeslá zamerané na výrobu potravín:
a) mäsiarske remeslo — ..... — *henteš*, *mesiar* (novšie),
b) cukrárske remeslo — *cukrášstvo* — *cukráš*,
c) pekárske remeslo — *pekárstvo* — *pekár*,
d) mlynárske remeslo — *mľinárstvo* — *mľinár*.

Pritom za remeslo v zmysle nadlackej tradície pokladáme len takú profesiu, ktorá mala a má úradne predpísané — obyčajne trojročné — učenie sa u majstra. Ide vždy o profesiovú činnosť ľudí, ktorým je táto činnosť základným zdrojom živobytia. Z uvedených dôvodov nepoužívame termín *ľudové remeslo*, lebo by to nezodpovedalo skutočnosti.

Okrem uvedených remesiel existujú totiž v Nadlaku ešte ľudia, ktorí sa zameriavajú (alebo zameriavali) na určitú špeciálnu prácu, ale neživia sa len touto prácou. Títo ľudia neboli nikdy u nikoho učňami. Osvojili si „remeslo" či určité pracovné schopnosti a skúsenosti spontánne (ako samoukovia). Obyvateľstvo mestečka ich nepokladá (ani oni sami sa nepokladajú) za pravých remeselníkov. Ide o ľudí, ktorí robia domáce pece — *peciari*, o hlbičov studní — *stuňiari*, o výrobcov tehál — *ťehľiari*, veľkých košíkov z prútia na poľnohospodárske práce — *košikári*, o výrobcov drevených opätkov — *kláťikári*, o ľudí zhotovujúcich strechy z trstiny — *strechári*, o upravovateľov konopného vlákna — *česári*, o pastierov ošípaných — *kanási*, kráv — *kraviari*, oviec — *juhási*, o strážnikov vinohradov — *čejsi*, o *hrobárou*, *krčmárou*, *boudárou*, *soudášou*, *hucou*, *trubačou*, *brdárou*, najnovšie *opaľovárou* a pod. Ale ide aj o ďalšie činnosti, do ktorých sa však už zapája väčší počet obyvateľov, ako napr. *tkáčke* — ženy, ktoré tkávajú, *trepári*, *trepárke* — ktorí trepú konope, *paprikári* — pestovatelia a výrobcovia papriky, *vincúri* — ošetrovatelia vinohradov, *vadási* — poľovníci, *faďlajtoši* — predavači zmrzliny, *fuharoši* — ľudia, ktorí sa živia povozníctvom, atď. Niektoré z týchto činností doteraz jestvujú, niektoré však už úplne zanikli, niektoré len najnovšie vznikli, čo viac-menej platí aj pre samotné remeslá.

S prudkým rozvojom a rastom remesiel slovenského obyvateľstva v Nadlaku v nových životných podmienkach úzko súvisí aj utváranie sa ich terminológie. Nie

je možné, aby sme tu detailne rozoberali celú terminológiu uvádzaných remesiel (ide približne o desaťtisíc hesiel), ale pokúsime sa poukázať na to, čo ju charakterizuje a aké sú jej všeobecne platné znaky.

1. Aj v remeselníckej terminológii sa konzervovala, zachovala a vážnejšie nenarušila tá slovná zásoba, akú poznali ešte prví slovenskí osadníci predštúrovského a štúrovského obdobia (zachovanosť jazyka štúrovského obdobia sa vo vypracovanej charakteristike nárečia ukazuje omnoho zreteľnejšie). Početné slovenské obyvateľstvo, ktoré doteraz používalo a používa výlučne materčinu, si zachovalo staršie názvy a slovné tvary i v tejto časti slovnej zásoby, pretože rozvoj remesiel tu veľmi dlho nepoznamenala priemyselná výroba. Potvrdzujú to už samotné názvy niektorých remeselníkov, ako napr. *barbier, cukráš, kochár, košaroš, kresár, kušňiar, papučoš, štrángár, šuster, varga* a pod.

2. Aj v nadlackej remeselníckej terminológii, podobne ako v terminológii remesiel na vlastnom území Slovenska, je hodne slov cudzieho pôvodu. Sú to slová takmer napospol prevzaté z nemeckého alebo maďarského jazyka. Percentuálne porovnávanie nie je však možné, lebo nepoznáme prácu, ktorá by vyčerpávajúco spracúvala terminológiu čo i len jedného remesla zo slovenského územia.

3. Prevzaté slová cudzieho pôvodu podľa povahy a používania možno rozdeliť na niekoľko skupín:

a) názvy, ktoré si priniesli prvotní prisťahovalci z bývalej hornouhorskej hraničnej jazykovej slovensko-maďarskej oblasti. Za také môžeme považovať napr.: *bádok, bádogár, kalap, kalapoš, karika, karikáš,* ale i *firhank, pigľajs, ráf, rám, rášpoľ, klógňa, kramľa, perac, cukta, mašína* a iné, teda nielen slová maďarského pôvodu;

b) názvy reálií, s ktorými sa prisťahovalci stretli v novom prostredí, alebo názvy vecí, ktoré sa vyvinuli až v čase ich tamojšieho pobytu. Ide o reálie a ich názvy, ktoré ešte pri príchode nepoznali a nemali pre ne pomenovanie, preto ich jednoducho prebrali. Sú to napr. slová *vilaň, vilaňoš, kárpitoš, šoukiňa, pincír, fuharoš, čejs, vadás, emeľet* a pod. Takýchto názvov je však pomerne málo a zväčša sa s nimi stretávame aj na území Slovenska;

c) dubletné názvy reálií, ktorých je v miestnej remeselníckej terminológii veľa. Tie sčasti mohli priniesť prvotní prisťahovalci, ale nemalá ich časť zaiste vznikla aj na Dolnej zemi tak — citujeme Ľ. Nováka —, „že sa chodili učiť aj chlapci z Nadlaku inde k maďarským majstrom remeselníkom ako učni alebo istý čas u nich pracovali aj ako tovariši". Takýmto spôsobom vznikali maďarsko-slovenské či slovensko-maďarské dublety. Dosť je aj dubliet slovensko-nemeckých či nemecko-slovenských. Tie vznikli tak, že obyčajne už slovenskí tovariši chodili do Banátu k nemeckým majstrom, a tak si osvojili i niektoré nemecké názvy. Uvedieme niekoľko príkladov: *vaksek/sľepí kľiňec, štísňa/koňečná puška, obruče na oji/špange na oji, obruč na sňiciach/španga, pošva na bíč/uštótartou, čatláš/čat-*

lólánc, možňík/štefňa, potkovácí nuoš/nuoš na kopitá/köremvágoukíš, šťípáce kľiešťe na kopitá/köremvágoufogou, karika/hlavová karika/ať karika, kľúče/fikskľúče, vŕtáca mašina/bormašina, roch/špic, bonfajer/piuka na zelezo atď.;

d) viacslovné názvy, v ktorých jedna lexéma je domáceho, druhá cudzieho pôvodu, napr.: *preňia kiša, zaňia kiša, preňie šaragľe, zaňie šaragľe, bočná španga, vrchná španga, krivá štefňa, pravá štefňa, ráfi ťahať* a iné;

e) viacslovné názvy domáceho pôvodu: *sľepí kľinec, sľepí luoňik, vidní luoňik, brázno koľiesko, ksebnuo koľiesko, oboráváci pluch, preňuo koľeso, zaňuo koľeso, malí mlačok, velkí mlačok* atď.;

f) ojedinelé nemecko-maďarské alebo maďarsko-nemecké zloženiny: *ráfhúzou, ódalšpanga, šróufhúzou;*

g) za názvy pochádzajúce z domáceho jazyka môžeme považovať napr. tieto slová: *trepačka* (trlica), *trepár, trepárka, česár, smrtkár, strechár, paprikár, opaľovár, kláťikár, košaroš, stoloviňa* (zásuvka na kuchynskom stole), *maťeja* (tlačenka), viacslovný názov *smrtní koč* a iné.

4. Z uvedených príkladov vidieť, že domáci jazyk bol a je prameňom názvov pre jednotlivé reálie a že niektoré cudzie názvy sa slovakizovali (a slovakizujú), a to niekoľkými spôsobmi:

a) kalkovaním: *lapoš reseľou/ťapkaví piuňík, fojtatourút/ťahadlo, tüzifogou/ohňovie kľiešťe, reseľou/piuňík a pod.;*

b) tvorením zložením, v ktorých jedna lexéma bola domáceho pôvodu: *fikskľúč, šmirgľibrús, ľoučkánva, cukplatňa, franciakľúč, tolvajkľúč* a iné. Tento spôsob tvorenia slov nebol taký častý;

c) k cudziemu základu sa pridávali domáce prípony: *fejezou, klógňa, štekľa, šticňa, rášpoľ/rašpľa, kánfľa, štefňa, kápňa, šarok, lokšajma, vendajzňa, lapošreseľou, reseľou, furdanč, runtštekľa, španga, mašina, bádogár, boudár, cifrovať, kerovať, hertovať, repetovať, pásítovať, šmirgľovať, štrángár, vilaňoš, soudáš* a pod. Tento spôsob bol bezmála pravidelný;

d) hláskovým prispôsobením cudzích výrazov: *gípís, fíder, rugou, ňitvágou, vágou, firhejs, štekliluk, kutia sanitára* atď. Tento spôsob môžeme považovať za takmer úplne zákonitý, ako to konštatuje aj A. Tóthová-Kukučková: „V rumunskom jazyku, ktorý používajú Slováci, sa pociťuje vplyv materinského jazyka." Napr.: *sa vat, padúra, vazut* a iné (upozorňujeme, že ide o rumunské *să văd, pădura, văzut* a iné);

e) zriedkavejšie sa na pomenovanie reálie použila jej podobnosť s niečím: *šaragľatartou/kačička, tüzparti/kameňe, hruška z ručnim šróufom, hruška* (žiarovka).

5. Čisto cudzie názvy majú zväčša iba také reálie, s ktorými aj sám majster prichádza len zriedkavo do styku. Sú to prevažne pracovné nástroje, ktoré sa používajú v minimálnej miere (alebo sa už vôbec nepoužívajú). Tie pracovné nástroje

a reálie, ktoré poznajú aj nemajstri, sú vo veľkej miere domáceho pôvodu alebo sú zdomácnené, napr.: *falc, pajzer, fejezou, rundhamer, cechamer, balhamer, zönghamer, kánvafogou, rášitífogou, tašnifogou, špicfogou; klát, nákova, malí mlačok, velkí mlačok, mlačok, kľiešťe, potkovácí nuoš, potkova, potkovácí kľiňec, potkovácí stoľík, meche, uhľia, lopatka, ohňisko, kľúč, pluch, rúčke, ľemeš, seďisko, porisko, lopatka, saňe, váľok* atď.

6. Niektoré uvedené príklady poukazujú na to, že v tamojšej remeselníckej terminológii sa nachádza aj veľké množstvo spisovných výrazov. Príklady sme síce uvádzali skoro výlučne z kováčskeho remesla, ale platí to v celej terminológii. Toto remeslo sme si vybrali preto, lebo podľa nášho názoru predstavuje najreprezentatívnejšiu vzorku. Po vypracovaní prvých troch častí a z materiálu zostávajúcich dvoch častí zisťujeme, že má najbohatšiu, najpočetnejšiu terminológiu (okolo 800 hesiel), a tak poskytuje najobjektívnejšie zovšeobecnenie. Zároveň však zisťujeme, že v každej skupine remesiel sa nachádza dominantné remeslo, je to: kováčske remeslo, murárske remeslo (okolo 600 hesiel), stolárske remeslo (okolo 600 hesiel), krajčírske remeslo a mäsiarske remeslo.

7. V spomínanej remeselníckej terminológii sú zachované slovotvorné prípony a slovné tvary zo staršieho, už spomínaného jazykového obdobia, napr. *-oš: papučoš, fuharoš, košaroš, faďlajtoš; -áš: cukráš, betlehemáš, soudáš*; *-iš: kočiš*; *-árňa: pekárňa, kúpárňa, tokárňa*; *-álňa: jedálňa, spálňa*.

8. Vôbec sa nevyskytuje prípona *-tko*, známa je len prípona *-dlo*: *ťahadlo, operadlo, spúšťadlo, napájadlo, močidlo, zubadlo, česadlo*.

9. Vplyv iných jazykov, napr. rumunského jazyka, na terminologickú slovnú zásobu je minimálny. V kováčskom remesle sme nezaznamenali názov, ktorý by bol prevzatý z rumunčiny, a to ani v dubletnom prípade. Jedinú výnimku tvorí viacslovné pomenovanie *kutia sanitára* (z *cutia sanitară*), ktoré sa ujalo po druhej svetovej vojne jednoducho preto, že do dielne bola úradne pridelená lekárnička. Aj tento názov pomaly vytláča spisovné slovo *lekárnička*. Ide tu o prípad, ktorý sme uvádzali v bode 3 b. V tejto súvislosti načim však pripomenúť, že ak sa aj v inej oblasti slovnej zásoby preberie nejaký názov novej reálie z rumunčiny, pre ktorú tunajšie slovenské obyvateľstvo nemá momentálne pomenovanie, napr. *fridžidér*, čoskoro ho vytláča spisovný názov *chladnička*, lebo v súčasnosti má toto obyvateľstvo z rôznych príčin taký kontakt so spisovným jazykom a starou vlasťou ako nikdy predtým. Takto na slovnú zásobu jazyka pôsobia spisovné názvy a ich tvary. „Hentešov" vytláčajú *mešiari*, „vilaňošov" *elektrikári*, „gípísov" *strojníci*, ale aj „hruške" *žiarovky*, „pantalóni" *nohavice* a pod. Pravda, je to jav individuálny, ale v rôznej miere zasahuje všetky generácie.

10. Možno vari vcelku konštatovať, že jazyková kontinuita sa v Nadlaku od najstaršieho obdobia až doteraz zachováva. Aj mladá generácia, ktorá vyrástla v domácom jazykovom prostredí, i keď sa vyučí niektorému remeslu inde, osvo-

juje si staré termíny, ktoré potom po príchode do svojho rodiska používa, hoci pozná aj ich dubletné tvary v rumunčine. Oveľa zriedkavejšie sú prípady, keď si ich osvojujú i starší majstri.

11. Na základe toho, čo sme doteraz uviedli, zisťujeme, že v nadlackom nárečí nenastáva interferencia s okolitými jazykmi, ako sa to v podobných prípadoch obyčajne dosť často deje. Jazyk Slovákov v Nadlaku si zachováva vlastnú systémovú štruktúru v základných plánoch — v hláskosloví, tvarosloví, v morfologickej rovine i vo vetnej stavbe, a tak si doteraz udržiava svoju svojbytnosť. Inou otázkou aj v terminológii je preberanie cudzích slov, čo sa konečne deje aj v spisovnom jazyku a v najvyspelejších jazykoch sveta, a prípadný bilingvizmus.

12. Zachované slovenské enklávy mimo územia Slovenska, ku ktorým celkom isto výsostne patrí aj slovenská enkláva v Nadlaku, si doteraz uchovávajú bohatstvo slovnej zásoby, skrývajú množstvo lexikálnych prvkov najmä zo staršieho jazykového obdobia. Na dôležitosť tohto výskumu už dávnejšie upozorňovali poprední slovenskí jazykovedci — Ľ. Novák, E. Pauliny, J. Štolc, P. Ondrus, K. Palkovič, ale aj iní. S patričným dôrazom nás na to upozornil aj zahraničný slavista J. Dzendzelivskij z Užhorodu, keď na I. slovenskej dialektologickej konferencii, konanej v Prešove 17.—19. apríla 1975, povedal: „Zvláštne slovníky presídleneckých slovenských dialektov poskytnú dôležitý materiál pre historickú lexiku a vôbec pre dejiny slovenského jazyka a kultúry." My, žiaľ, nielenže tejto naliehavej problematike nevenujeme náležitú pozornosť, ale vyzerá to tak, akoby sme na ňu programovo zabúdali.

Na záver chceme zdôrazniť, že živá ratolesť slovenskej enklávy v Nadlaku je doteraz zachovaným ostrovom či skanzenom bohatstva nášho národného jazyka, ako to postrehla aj veľvyslankyňa v Budapešti E. Mitrová po stretnutí s Nadlačanmi (rozhlas). Jazyk Slovákov v Nadlaku potvrdzuje, že slovenský jazyk už v predštúrovskom a štúrovskom období bol identický, autochtónny, plne vývojaschopný — tak ako iné kultúrne slovanské a neslovanské jazyky. Tento jazyk je dôkazom toho, čo Ľudovít Štúr veľmi dobre spoznal a odhadol: uzákonil iba to, čo sa historicky spontánne a životaschopné vytvorilo. Toto poznanie vyvracia všetky tiežargumenty nežičlivcov nášho jazyka v jednotlivých obdobiach jeho vývinu. V čase intenzívneho spomínania na vlastenecké činy nášho jedinečného národného buditeľa dôrazne však pripomíname, že Štúrom vyvolený a uzákonený náš slovenský jazyk ešte aj dnes môže byť pre nás dobrým podnetným inšpiračným zdrojom, len ho načim poznať.

Poznámka: Pre lepšie priblíženie nárečia a hláskovej podoby slova príklady sme zapisovali zjednodušenou fonetickou transkripciou.

Literatúra

Aktuálne problémy lingvistickej terminológie. Zborník materiálov zo zasadnutia Komisie pre lingvistickú terminológiu pri Medzinárodnom komitéte slavistov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976.

BARTKO, L.: O pôvode a územnej diferenciácii slovnej zásoby slovenských nárečí. In: Jazykovedné štúdie. *21*. Dialektológia. Bratislava, Veda 1987. 136 s.

BUJNA, I.: Stručný nástin dejín cirkve evanjelickej a. v. v Nadlaku od roku 1853 do roku 1912. Liptovský Sv. Mikuláš 1912.

Dialektologický zborník. *1*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980.

Dialektologický zborník. *2*. Prešov, Filozofická fakulta UPJŠ 1986. 227 s.

HABOVŠTIAK, A. — BUFFA, F.: Dotazník pre výskum slovenských nárečí II. Lexikálna časť a slovotvorná časť. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964.

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 146 s.

Jazykovedné štúdie. *21*. Dialektológia. Bratislava, Veda 1987. 136 s.

Kolektív autorov — V. S. Kuľbakin: Kak rabotať nad terminologijej. Moskva 1968.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. 1. vyd. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

LIPTÁK, Š.: Dotazník pre výskum kováčskej terminológie. Bratislava 1969.

MASÁR, I.: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava, Veda 1991. 192 s.

MATEJČÍK, J.: Lexika Novohradu (vecný slovník). Martin, Osveta 1975. 308 s.

NOVÁK, Ľ.: K najstarším dejinám slovenského jazyka. Bratislava, Veda 1980. 346 s.

NOVÁK, Ľ.: Posudok kandidátskej práce Pavla Rohárika Terminológia remeselníckej výroby v Nadlaku. 1. časť. Prešov 1977.

ONDRUS, P.: Výskum slovnej zásoby slovenských nárečí. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966. 273 s.

PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 358 s.

Protokol Cyrkwe Ewangelické Nagy-Lagské od roku 1803-ho. Rukopis.

RIPKA, I.: Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí. Bratislava, Veda 1981. 336 s.

ROHÁRIK, P.: Terminológia remeselníckej výroby v Nadlaku. 1. časť. Martin, Matica slovenská 1988.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku. Zv. 1—2. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1948. 664 + 673 s.

ŠTOLC, J.: Slovenské jazykové ostrovy na Dolnej zemi ako predmet jazykovedného výskumu. Slováci v zahraničí. *1*. Zborník Matice slovenskej. Martin 1971, s. 33—79.

TRUBAČEV, O. N.: Remeslenaja terminologija v slavianskich jazykach. Moskva 1966.

TOTH, A.: Interferenţe fonetice si gramaticale din Nădlac. jud. Arad. Lucrare de diploma. Cluj 1973.

Eduard Kostolanský

POČÍTAČOVÁ LEXIKOGRAFIA V ÚSTAVE HOLANDSKEJ LEXIKOLÓGIE

1. Využívanie počítačovej technológie v lexikografii má viacej ako 15-ročnú tradíciu. Za ten čas sa preukázalo, že elektronické slovníky majú jasné výhody, pokiaľ ide o prístup k informáciám v slovníku a opakované využívanie slovníka ako informačného zdroja. Z týchto dôvodov sa podstatné referenčné slovníkové diela konvertujú z knižnej do elektronickej podoby. Ústav holandskej lexikológie patril medzi prvé európske pracoviská, ktoré systematicky pristúpili k tvorbe elektronických lexikálnych zdrojov a podporných jazykových zdrojov lexikografie. Prvé nasadenie počítačov na účely lexikografie ústav uskutočnil už v roku 1980. V tomto príspevku rámcovo opíšeme hlavné projekty holandského ústavu, s ktorými sa autor tohto príspevku mal možnosť oboznámiť počas študijného pobytu v ústave. Cesta sa uskutočnila v rámci riešenia medzinárodného projektu TELRI (Transeurópska infraštruktúra jazykových zdrojov), ktorý je koordinovaný Ústavom nemeckého jazyka v Mannheime.

2. Projekt Slovníka holandského jazyka. — Slovník holandského jazyka (nazývaný aj Historický slovník holandčiny) je jednojazyčný slovník, vychádzajúci z historických princípov. Slovník zachytáva slovnú zásobu holandčiny v období od roku 1500 až po 20. storočie. Práca na ňom sa začala v roku 1852 a prvý zošit bol vydaný v roku 1864. Slovník holandského jazyka (SHJ) bude dokončený v roku 1998. Táto monumentálna práca, obsiahnutá v 40 zväzkoch, bude najväčším výkladovým slovníkom na svete. Podobnými slovníkmi sú Oxford English Dictionary (angličtina), Deutsches Wörterbuch (nemčina) a Dictionary of the Swedish Academy (švédčina).

Uvedieme niektoré zaujímavé informácie z tvorby SHJ. Napísanie prvého zväzku trvalo tridsať rokov, prvý diel bol vydaný v roku 1882. Slovník tvorilo niekoľko generácií lexikografov. Vyhodnotenie prác na slovníku v roku 1976 ukázalo, že ak by sa pokračovalo zvoleným tempom kompletizovania slovníka a uvažovali sa slová a vzorové vety z prameňov až po rok 1976, posledný diel by bol dokončený v polovici 21. storočia. Preto sa v roku 1976 rozhodlo neuvažovať v ďalšej práci na slovníku jazykové pramene po roku 1921 a rozšíriť počet redaktorov na 12, takže na SHJ pracuje odvtedy v priemere okolo 30 pracovníkov.

2.1. Elektronická verzia Slovníka holandského jazyka. — Dôvod konverzie SHJ do elektronickej verzie nie je iba v tom, aby bol pružný a flexibilný prístup k informáciám obsiahnutým v SHJ. Elektronická podoba slovníka bude jedineč-

ným zdrojom pri tvorbe slovníka holandčiny 20. a 21. storočia a časťou bázy dát holandského jazyka.

Projekt Elektronická verzia SHJ sa začal v r. 1984. Základom tejto verzie je textový súbor SHJ, ktorý bude obohatený o kódy špecifikujúce typy informácií základného textu. V tej súvislosti sa hovorí o kódovanom textovom súbore slovníka. Takéto kódovanie umožňuje používateľovi využívať každú kódovanú informačnú kategóriu pri formulovaní používateľskej otázky elektronickému slovníku.

Konverzia publikovaného slovníkového textu SHJ do kódovaného súboru vyžaduje tri kroky. Prvým krokom je dosiahnutie ekvivalentnej, počítačovej podoby vytlačeného textu slovníka. Druhým krokom je vykonanie zásahov do tejto počítačovej verzie textu s cieľom podporiť tretí krok, ktorým je automatické kódovanie informačných kategórií. Žiadny z týchto krokov nie je však priamočiary. Sú potrebné medzikroky, ktoré prispievajú k získavaniu jednotlivých medzivýsledkov.

Prvý krok, získanie počítačovej verzie, sa realizoval dvoma spôsobmi. Prvý spôsob bolo zapísanie časti publikovaných dielov SHJ do počítača pomocou textových editorov a na základe druhého spôsobu sa transformovala zvyšujúca časť SHJ do digitálnej podoby pomocou optického snímača znakov. Druhý spôsob bol vynútený hlavne z finančných dôvodov. Neprekvapuje, že produkt získaný pomocou snímača znakov musel prejsť intenzívnou korekciou. Dosiahnutiu vysokej kvality digitalizácie textu SHJ zabraňovali viaceré príčiny, ako nerovnaká kvalita tlače, zložitá grafická štruktúra, veľa typov písma, nerovnaká jasnosť, šírka písmen rovnakého typu a pod. (Pripomeňme, že prvý diel SHJ vyšiel v r. 1882.) Korekcia sa tiež uskutočňovala viacerými operáciami (automatické predspracovanie, oprava celého textu, podporovaná počítačom, oprava vybraných vlastností textu a iné). Celý proces korekcie silne využíval funkcie programového celku spracovania textov, vyvinutého na počítač VAX. Korekcia sa vykonávala vzhľadom na originálny vytlačený text slovníka.

Druhý krok, ktorý by sa mohol volať aj krokom revízie počítačovej verzie, nasmerovaným na podporu automatizovaného generovania kódovaného textu slovníka, nasledoval po vykonaní korekcie slovníka. Revízia spočívala hlavne v rozšírení textu slovníka o údaje, ktoré sa vynechali z titulu lexikografickej ekonómie (skratky, pomlčky nahradzujúce slová, zápis citácií, viacnásobné využitie zátvoriek a pod.). V mnohých prípadoch nie je možné vykonať revíziu textu automaticky, a preto vyvinuli špeciálny editor, ktorý podporuje manuálne vykonávanú revíziu. Kontrola revidovaného SHJ sa vykonáva počítačom. Výstupom kontrolného programu je textový súbor, ktorý obsahuje informácie o správne aj nesprávne začlenených údajoch v rámci procesu revízie. Tento výstup sa uplatňuje pri konečnej kontrole, ktorú vykonáva človek. Výsledkom tejto kontroly je revidovaný text SHJ. Cieľom úpravy pôvodného SHJ bola príprava na automatické kódovanie informačných kategórií.

Tretí krok produkuje kódovaný text SHJ. Kódovanie spočíva v tom, že sa vyznačí typ, začiatok a ukončenie textových fragmentov slovníka, obsahujúcich jednotlivé lingvistické informácie. Kódovanie sa z veľkej časti vykonáva automaticky. Postup získavania kódovaného tvaru SHJ sa v priebehu konverzie vylepšoval a jeho posledná podoba v porovnaní s prvou verziou zaručuje úsporu ľudskej práce, počítanú na roky, a úsporu počítačového času, počítaného na stovky hodín.

3. Holandský slovník raného stredoveku (HSRS). — Tvorba HSRS vychádza z písomných materiálov z trinásteho storočia. Z obdobia 1200—1300 sa zachoval dostatok písomného materiálu, v ktorom sa odráža život vtedajšej holandskej spoločnosti. Písomný materiál zahŕňa knihy a dokumenty, ako napr. Bibliu, životy svätých, zoznamy lekárskych receptov, dokumenty spolku krajčírov, diplomatické listiny atď. Práce na HSRS sa začali v r. 1988 a slovník má byť ukončený v r. 1998. HSRS je tvorený s podporou posledných moderných prostriedkov. Všetky informácie, ktoré sú zapísané ručne v knihách a dokumentoch tej doby, sú teraz uložené v počítačoch. Editorom slovníka sú prístupné v podobe kódovaného korpusu, obsahujúceho približne 1,6 milióna slovných tvarov. Pri HSRS ide o tzv. bezpapierovú tvorbu slovníka. V ústave boli vyvinuté počítačové programy, ktoré do veľkej miery automatizujú prácu autorov. Voľne povedané, koncipovanie slovníka pripomína napĺňanie formulára skeletu slovníkového hesla informáciami, ktoré sa získavajú z korpusu a z lexikografickej bázy dát, presnejšie, každý z autorov je používateľom informačného systému, ktorý tvoria korpus stredovekých textov, lexikografická báza dát a pracovné prostredie lexikografa. Lexikograf má možnosť vybrať si z korpusu časť textového materiálu a prekopírovať ho do svojho pracovného prostredia. Na analýzu a interpretáciu textového materiálu môže využiť konkordancie, tabuľky a rôzne výberové operácie. Výsledkom práce autorov je lexikografická báza dát, z ktorej sa získa tlačená verzia slovníka.

Prínos projektu HSRS je aj v tvorbe primeraných nástrojov počítačovej lexikografie. Informačný systém, vytvorený v rámci projektu, je progresívnym uceleným nástrojom, ktorý silne oslabuje negatívny názor na možnosť ekonomickej tvorby hesiel slovníka v počítačovom prostredí bez ceruzky a papiera.

Podobný integrovaný systém korpusovej lexikografie sa vytvoril v rámci anglického projektu Hector (Atkins, 1993). V tomto projekte korpus obsahoval približne 17 miliónov slov. Ukazuje sa, že využívanie rozsiahlejších korpusov alebo požiadavky zložitých triediacich postupov a iných operácií by viedli k neekonomickému predĺženiu odoziev počítača, k problémom blokovania zdrojov a zariadení ap.

4. Slovník súčasnej holandčiny. — Práce na Slovníku súčasnej holandčiny (SSH) sa začnú po dokončení SHJ. V technologickej rovine projekt bude nadväzovať na postupy aplikované a vytvorené v projekte HSRS. Podstatným lexikálnym zdrojom bude SHJ a najmä rozsiahly korpus súčasných holandských tex-

tov. S tvorbou korpusu orientovaného na lexikografické ciele sa začalo v ústave r. 1980. Korpus dostal pomenovanie korpus 50 miliónov slov. Počítačová verzia väčšiny jeho textov sa získala pomocou optického čítača znakov. Korpus obsahuje okolo 1 600 úplných textov (prác), v ktorých je približne 50 miliónov slovných tvarov. Texty sú z obdobia 1970—1990 a sú z rôznych oblastí. V zhode s názormi v čase začatia jeho budovania texty majú byť reprezentatívnou vzorkou holandského jazyka. Korpus je vybavený programom, ktorý umožňuje vytvárať podkorpusy a tie samostatne spracovať.

5. Integrovaná jazyková báza dát. — To, že korpusy môžu byť veľmi bohato kódované, vedie k ich viacúčelovému využívaniu. Ukazuje sa, že aj národné korpusy môžu mať využitie v medzinárodnom rozsahu (výučba, informovanosť, kompletizovanie dokumentácie, prekladateľská činnosť ap.). Tento nový pohľad na korpusy našiel odraz aj v činnosti holandského pracoviska. V ústave vznikol korpus 5 miliónov slov 1994. Tvorí ho 17 textov z obdobia 1989—1994 a má zhruba 5 miliónov slovných tvarov. Texty sú dosť podrobne klasifikované a klasifikácia a bibliografické informácie sa využívajú pri vytváraní podkorpusov. Programový celok spracovania korpusu (kódovanie, triedenie, štruktúrovanie, výber atď.) bol vytvorený v ústave. Rastúci záujem o korpusy spôsobil, že pri ich vývoji sa upustilo od úzkej orientácie na lexikografické účely a vytvárajú sa korpusy určené pre rôznorodú používateľskú obec.

Začiatkom roka 1996 boli v ústave ešte tieto ďalšie korpusy: korpus novinových textov z obdobia 1992—1994 — rozsah 27 miliónov slov, plánovaný rozsah okolo 50 miliónov slov; korpus súčasnej holandčiny s rozsahom 15 miliónov slov, odvodený z korpusu 50 miliónov slov, a korpus 37 miliónov slov 1996, ktorý má širší záber ako korpus 5 miliónov slov. Tieto novšie korpusy sú lingvisticky bohatšie kódované a obohatené sú aj programy ich spracovania. Korpusy sú orientované na používateľov jazyka.

6. Súčasný výskum a ďalšie zámery. — Súčasné problémy, ktoré sa riešia v ústave, patria zhruba do dvoch skupín. Prvú skupinu tvoria problémy vývoja a kódovania korpusov s cieľom ich využívania pri tvorbe rôznych aplikácií, ako napr. počítačové lexikóny, akvizičné systémy poznatkových báz, obsahom riadený výber a zhromažďovanie informácií ap. Do druhej skupiny patria problémy vývoja a realizovania programových celkov, podporujúcich výstavbu a spracovanie korpusov (kódovanie lingvistických informácií — slovné druhy, heslové slová, syntax ap.; vytváranie podkorpusov; štatistické vyhodnocovanie korpusov atď.). Postup prác je opísaný napr. v práci S. Raaijmakersa a T. Dutilha (1995).

Zámer do budúcnosti sa týka tvorby integrovanej jazykovej bázy dát. Myšlienka takejto bázy dát sa núka ako zovšeobecnenie doterajšieho prístupu k tvorbe jazykových zdrojov až donedávna praktizovaného v ústave a podporuje ju aj medzinárodné akceptovanie viacfunkčného využitia korpusov a lexikálnych zdrojov.

Báza dát bude zahrnovať informačné bohatstvo holandského jazyka 12.—21. storočia. Z nej bude možno formovať rôzne čiastkové jazykové zdroje, orientované na špecifické problémy (napr. synchrónna a diachrónna lingvistika, literárny výskum, história atď.), pričom nové výsledky tohto výskumu sa stanú súčasťou integrovanej bázy dát.

7. Záver. — Počítačová lingvistika v Holandsku sa presadila v lexikografii a aj v lexikológii sa prediera na popredné európske miesto. Inšpirujúce je aj to, že poznatky o počítačovej lingvistike sú súčasťou vysokoškolského jazykového vzdelania. V Holandsku už vyrástla generácia nových lingvistov, ktorí na formulovanie a riešenie lingvistických problémov využívajú aj jazyk informačnej technológie.

Literatúra

ATKINS, B.: Tools for Computer-aided Corpus Lexicography: The Hector Project. Acta Linguistica Hungarica, *41*, 1993, č. 4, s. 5—71.

RAAIJMAKERS, S. — DUTILH, T.: Morphosyntactic Corpus Annotation for Dutch. Institute for Dutch Lexicology, Technical Report No. 95—01, 1995, Leiden, The Netherlands.

Oprava. — V Slovenskej reči č. 3 sme uverejnili článok Polyonymia chotárnych názvov Muránskej doliny pod nesprávnym menom autora: namiesto Jozef Krško má byť Jaromír Krško.

Redakcia sa autorovi a čitateľom ospravedlňuje.

Jana Sejáková

STATICKÉ PREDIKÁTY A ICH VZŤAH KU KONŠTRUKCIÁM ZALOŽENÝM NA VF *BYŤ* + N-/T-OVÉ PRÍČASTIE

Pod pojmom statické slovesá z lexikologického hľadiska rozumieme buď lexémy s jediným, a to statickým významom (napr. *existovať, jestvovať, líšiť sa, pochádzať, ponášať sa, susediť*), alebo lexie, t. j. také znakové jednotky, ktorých význam je statický a je jedným z viacerých významov polysémickej lexémy (napr. lexia *merať* má statický význam „mať nejaké rozmery, rozsah", pričom tento význam je jedným z viacerých významov polysémickej lexémy *merať*, ako sú „zisťovať alebo určovať veľkosť, rozsah, mieru" a pod. — väčšina statických slovies vystupuje práve v podobe lexií). Zo syntaktického hľadiska statické slovesá sú predikátory, t. j. prostriedky vyjadrenia statického významu vetnej konštrukcie, resp. prostriedky vyjadrenia statického predikátu.

Jadro statických slovies tvoria slovesá, ktoré označujú existenciu, vzťahy, vlastnosti a výskyt. Osobitné skupiny tvoria statické slovesá označujúce polohu, ďalej slovesá, pri ktorých je statický význam druhotný: 1. typ *Otec spieva* — ide o kvalifikáciu dejom (Daneš — Hlavsa a kol., 1981, s. 78), 2. typ *Polia sa tiahnu k lesu* — ide o dynamickú štylizáciu tvaru statickej polohy (Kořenský, 1984, s. 93). V tomto príspevku sa budeme venovať jadrovej skupine statických slovies.

Pre interpretáciu sémantických vzťahov medzi predikátmi založenými na určitých slovesných tvaroch statických slovies a predikátmi založenými na príčastiach súvisiacich so statickými slovesami má kľúčový význam vid. Nedejové, teda statické slovesá možno rozdeliť do dvoch skupín podľa toho, či k nim existuje alebo neexistuje vidový pár medzi udalostnými slovesami (termín udalostné slovesá — porov. Daneš — Hlavsa a kol., 1981, s. 71). Čo považujeme za vidový pár k statickému slovesu, ukážeme na takomto príklade: Statické sloveso *prevládať* má význam „mať prevahu nad niečím al. nad niekým". Participant predikátu *Farba X prevláda nad farbou Y* v pozícii podmetu je nositeľom vlastnosti (vzťahu). Súvzťažné dokonavé udalostné sloveso *prevládnuť* má význam „nadobudnúť prevahu nad niečím, nad niekým". Participant predikátu *Farba X prevláda nad farbou Y* v pozícii podmetu je nositeľom zmeny vlastnosti (vzťahu). Inak je to však v prípade slovies *obsahovať* a *obsiahnuť*. Sloveso *obsahovať* má jediný, a to statický význam „mať, zahrnovať v sebe ako obsah, náplň". Participant predikátu *X obsahuje Y* v pozícii podmetu je nositeľom vzťahu. Udalostné sloveso *obsiahnuť*

má význam „pojať zmyslami, rozumom, citom ap.". Udalostný predikát *X obsiahol Y* má participanta v pozícii podmetu s významom agensa udalosti — akcie. Keďže tento participant nie je nositeľom zmeny vlastnosti (vzťahu), udalostné sloveso *obsiahnuť* nie je vidovým párom k statickému slovesu *obsahovať*. Keďže k nemu neexistuje vidový pár medzi procesuálnymi slovesami, obidve slovesá *obsahovať* i *obsiahnuť* sú jednovidové. Ako vyplýva z uvedenej ilustrácie, za dokonavý pár k statickému slovesu považujeme také udalostné sloveso, ktoré tvorí predikát s participantom v pozícii podmetu s významom nositeľa zmeny príslušného vzťahu, vlastnosti alebo výskytu. Na základe tohto kritéria sme statické slovesá roztriedili do dvoch skupín podľa toho, či majú alebo nemajú dokonavý pár medzi udalostnými slovesami.

1. Nemajú pár medzi udalostnými slovesami: *byť (niekde), existovať (niekde), nachádzať sa niekde, bývať niekde, susediť s niekým, s niečím, hraničiť s niečím, vyzerať nejako, vyznačovať sa niečím, merať nejakú veličinu, vážiť nejakú veličinu, predchádzať niečomu, nasledovať po niečom, pozostávať z niečoho, tvoriť niečo, obsahovať niečo, skladať sa z niečoho, nachádzať sa v niečom (pri počítaní), patriť do niečoho, niekomu, prislúchať niečomu, niekomu, náležať niekomu, niečomu, vzťahovať sa na niekoho, týkať sa niečoho, niekoho, súvisieť s niečím, s niekým, zodpovedať niečomu, rovnať sa niečomu, hodiť sa k niečomu, k niekomu, harmonizovať s niečím, s niekým, ponášať sa na niečo, na niekoho, podobať sa na niečo, na niekoho, znamenať niečo, predstavovať niečo, reprezentovať niečo, zastupovať niečo, spočívať v niečom, zakladať sa na niečom, tkvieť v niečom, väziť v niečom, byť v niečom (tkvieť v niečom), koreniť v niečom, pramenit z niečoho, v niečom, pochádzať z niečoho, odniekiaľ*.

2. Majú pár medzi udalostnými slovesami: *prevládať nad niečím, nad niekým, vynikať niečím, medzi niekým, niečím, prevyšovať niekoho, niečo, vyplývať z niečoho, odzrkadľovať sa v niečom, niekde, prejavovať sa v niečom, niekde, vyskytovať sa v niečom, niekde, odlišovať sa od niečoho, od niekoho, zahrnovať niečo, zhodovať sa s niečím*.

Doklady na udalostné slovesá:

Ešte predtým, okolo roku 1250, túto pôvodne slovenskú osadu kolonizovali Nemci, ale neskôr slovenský živel p r e v l á d o l a spomienka na Nemcov... sa zachovala len v niektorých miestnych názvoch... (I. Kšiňan, Blízkosť, 1978, s. 31—32) — *Snob je najhorlivejším vyznávačom a šíriteľom konvencie, ale pretože aj on túži po originalite a najmä po tom, aby v y n i k o l, usiluje sa o to, aby konvencia, ktorú vyznáva, bola čo najpôvodnejšia, najnovšia, najexkluzívnejšia.* (V. Brožík, O užitočnosti krásy, 1978, s. 101) — *Na dlážku dosadol behúň slnečných lúčov, lámu sa na nábytku a vytvárajú ostré tiene, v ktorých v y n i k n ú raňajkové omrvinky na stole. — Nikdy nezáleží na pohnútkach a príčinách, ale jedine na výsledku, ktorý z nich v y p l y n i e.* (J. Lenčo, Odyseus, bronz a krv, 1987, s. 167) — *Má o ich hre k dispozícii viaceré videorekorderové záznamy, a tak treba veriť, že všetky tieto okolnosti s a priaznivo o d z r k a d l i a aj na ihrisku.* (Večerník, 24, 1979, č. 65) — *Spálňa, do ktorej ho ktosi uložil, pôsobila na neho zvláštnym pokojom. Zrejme s a to o d z r k a d l i l o aj v jeho*

myšlienkach a spomienkach. (A. Šikula, Husle, 1977, s. 38) — *Snaha s a, samozrejme, najmarkantnejšie p r e j a v í v odmeňovaní.* (Večerník, 25, 1980, č. 140) — *V poslednom čase s a najmä v našom športe p r e j a v i l o veľa amorálnosti, hrubých ľudských pokleskov a špekulácií, ktoré nakoniec vyvrcholili až do vlastizrady.* (Nedeľná Pravda, 1988, č. 34) — *Našťastie s a zavše v y s k y t l i aj ohromne smiešne situácie.* (E. Chmelová, Perica z ostrova, 1985, s. 78) — *Ak s a o b j a v í konflikt v manželstve, prvým predpokladom na jeho prekonanie je vzájomný dialóg. — Ak si uvedomíme, že spotreba v kapitalizme je možná iba v rámci kúpyschopného dopytu, je pochopiteľné, že výroba môže p r e v ý š i ť spotrebu.* (P. Rapoš, Krízy a súčasný kapitalizmus, 1984, s. 29) — *Ľudské sídlā s a úplne o d l í š i l i od sídel ostatných živočíšnych skupín.* (J. Pašiak, Človek a jeho sídla, 1980, s. 13) — *Plán z a h r n i e v sebe všetky oblasti.* (SSJ) — *Lodivodova robota s a akosi n e z h o d l a s jeho zovňajškom.* (SSJ)

Ako vyplýva z analyzovaného materiálu, 4/5 statických slovies nemá dokonavý pár medzi udalostnými slovesami a zvyšujúca 1/5 statických slovies, ku ktorým takýto dokonavý pár existuje, sa vyznačuje tým, že svojou sémantikou sú bližšie k procesuálnym slovesám (termín procesuálne slovesá — porov. Daneš — Hlavsa a kol., 1981, s. 71).

Produktívnosť tvorenia príčastí od statických slovies je diametrálne odlišná pri činných a trpných príčastiach. Tvorenie činných príčastí je neobmedzené, zatiaľ čo trpné príčastia sa od statických slovies takmer netvoria. V analyzovanom materiáli sme našli len tri: *reprezentovaný, predstavovaný* a *tvorený*. Statické sloveso *reprezentovať* má význam „byť typickým predstaviteľom niečoho alebo niekoho, predstavovať". Medzi predikátom *X reprezentuje Y* a predikátom *Y je reprezentovaný X-om* je sémantický vzťah konverzie, čo možno dokumentovať na nasledujúcom príklade: *Prvú skupinu r e p r e z e n t u j e somaticko-motorická kapacita človeka...* (V. Brožík, O užitočnosti krásy, 1978, s. 134). Participanty tohto predikátu sú nositeľmi vzťahu prvok triedy ↔ trieda, pričom participant *somaticko-motorická kapacita človeka* v pozícii podmetu označuje prvok triedy, participant *prvú skupinu* v pozícii predmetu označuje triedu. V predikáte s predikátorom $VF_{byť}$ + *reprezentovaný,* ktorý znie *Prvá skupina j e r e p r e z e n t o v a n á somaticko-motorickou kapacitou človeka,* participant *prvá skupina* v pozícii podmetu označuje triedu, participant *somaticko-motorickou kapacitou človeka* označuje prvok triedy:

podmet	predikátor	predmet	komplement
prvok triedy	reprezentuje	triedu	
trieda	je reprezentovaná		prvkom triedy

Podobne: *Rastlinstvo j e r e p r e z e n t o v a n é širokolistým lesným porastom.* (E. Klopšo a kol., Zemepis cestovného ruchu, 1980, s. 13) → *Rastlinstvo r e p r e z e n t u j e širokolistý lesný porast.*

Na takomto princípe funguje aj príčastie statického slovesa *predstavovať*, domáceho ekvivalentu slovesa *reprezentovať*, aj keď jeho používanie je oveľa zriedkavejšie:

Bola tu zastúpená aj skupina prvkov a systémov určená na záznam a čítanie optického a magnetického pásma a či značiek, p r e d s t a v o v a n á čítacími a písacími strojmi, vybavenými tlačiarňou na optické alebo magnetické písmo. (Technické noviny, 1974, č. 45) → *Bola tu zastúpená aj skupina prvkov a systémov určená na záznam a čítanie optického a magnetického pásma a či značiek, ktorú p r e d s t a v o v a l i čítacie a písacie stroje, vybavené tlačiarňou na optické alebo magnetické písmo.*

Statické sloveso *tvoriť* má význam „byť ako súčasť niečoho". Medzi predikátom založeným na slovese *tvoriť* na jednej strane a predikátom založeným na jeho príčastí je tiež vzťah konverzie:

podmet	predikátor	predmet	komplement
prvky triedy	tvoria	triedu	
trieda	je tvorená		prvkami triedy

Doklady:

Pri vojenských výpravách t v o r i l i Kozári vždy predný voj. → *Pri vojenských výpravách b o l predný voj vždy t v o r e n ý Kozármi. — Horné povodie [Ondavy] je hornaté, t v o r e n é flyšovými horninami Nízkych Beskýd.* (Pyramída, *11*, 1982, č. 127, s. 4035). → *Horné povodie [Ondavy] je hornaté, t v o r i a ho flyšové horniny Nízkych Beskýd.*

Vzhľadom na malý počet trpných príčastí od statických slovies vzťahy medzi predikátmi založenými na týchto príčastiach a predikátmi založenými na ich slovesách sú iba okrajovým javom. Statické slovesá však tvoria predikáty, ktoré sa dostávajú do rôznych sémantických vzťahov k predikátom založeným na konštrukciách s trpnými príčastiami dokonavých udalostných slovies (ktoré sú alebo nie sú vidovými pármi k statickým slovesám). Ide o tieto dvojice predikátov:

1. *X obsahuje Y — Y je obsiahnutý v X,*
2. *X zastupuje Y — Y je zastúpený X-om,*
3. *X sa skladá z Y — Y je zložený z X-u,*
4. *X sa zakladá na Y — Y je založený na X.*

1. *X obsahuje Y — Y je obsiahnutý v X.* — Sloveso *obsahovať* má význam „mať niečo ako obsah, náplň". Je to teda statické, nedejové sloveso:

Sklenená vitrínka na ľavej strane pultu o b s a h u j e všetko. (V. Bednár, Koza, 1979, s. 26) — *Parexyl — zubná pasta o b s a h u j e alfa-bisabol...* (Nedeľná Pravda, *19*, č. 34) — *Viaceré ročníky*

o b s a h o v a l i aj pútavé správy a články z oblasti histórie, zemepisu, meteorológie atď. (J. Tibenský, Dejiny vedy a techniky na Slovensku, 1979, s. 59).

Sloveso *obsiahnuť* má význam „pojať, zahrnúť do seba". Je to teda dejové sloveso, a to udalostné a akčné:

Polyhistori už dávno vymreli, nikto dnes nemôže o b s i a h n u ť sumu ľudského vedomia. (V. Mináč, Tu žije národ, 1982, s. 91) — *Pre formovanie osobnosti človeka je potrebné, aby človek o b s i a h o l výsledky kultúry.* (Paluda — Čunderlík — Bolebruch, Súčasná kultúrna politika, 1984).

Pri slovesách *obsahovať — obsiahnuť* nejde teda o vidový pár, keďže dokonavé sloveso má vo svojom význame okrem „udalostnosti" navyše význam akčnosti, čo sa prejavuje v tom, že participant v podmetovej pozícii nie je nositeľom zmeny vzťahu, ale agensom deja. Tento akčný význam je taký silný, že aj keď je tento participant obsadený neživotným podstatným menom, zachováva si agensový charakter:

Podľa mňa majú dnes ľudia najradšej romantickú hudbu, ktorá dokázala tak vynikajúco o b s i a h n u ť ľudskú dušu (Večerník, 26, 1981, č. 10) — *Viac ako kedykoľvek predtým potrebuje ľudstvo veľkorysú koncepciu, ktorá by o b s i a h l a všetky zmeny a predvídala nové. — [Štúr] na filozofiu kládol požiadavku, aby o b s i a h l a celok, ktorý by nebol iba zoraďovaním jednotlivých častí či vedeckých disciplín...* (V. Bakoš, Filozofické myslenie na Slovensku v medzivojnovom období, 1988, s. 153).

Agensovosť ľavointenčného participanta v prípade neživotných podstatných mien vyplýva zrejme z toho, že ide o pomenovania výsledkov ľudskej činnosti (koncepcia, filozofia, hudba). Jazykový systém „delegoval" agensovosť z človeka na výsledky ľudskej činnosti: *Romantická hudba dokázala o b s i a h n u ť ľudskú dušu.* ↔ *Hudobní skladatelia dokázali v romantickej hudbe o b s i a h n u ť ľudskú dušu.*

V predikáte X obsahuje Y X a Y sú nositeľmi vzťahu celok — časť, kde X predstavuje celok, Y časť. V predikáte *X obsiahol Y* X je agensom deja — akčnej udalosti, Y je paciensom tohto deja. V predikáte *Y je obsiahnutý v X* X a Y sú nositeľmi vzťahu celok — časť, a to takého vzťahu, ktorý je výsledkom deja s agensom X a paciensom Y. Ako teda vidieť, v predikáte *Y je obsiahnutý v X* sú dve sémantické ohniská — 1. vzťah medzi celkom a časťou, 2. vzťah medzi celkom a časťou je zároveň výsledkom deja: *Tradícia nesprostredkuje len vznešené city a veľké myšlienky, sú v nej o b s i a h n u t é aj veci potrebné pre umenie.* (V. Mináč, Súvislosti, s. 24): 1. *Tradícia o b s a h u j e aj veci potrebné pre umenie* a zároveň 2. a) *Tradícia o b s i a h l a aj veci potrebné pre umenie;* b) *Ľudia (ľudstvo) v tradícii o b s i a h l i (- l o) aj veci potrebné pre umenie.*

V takých kontextoch, kde sa uplatňuje gnómická atemporálnosť (v matematike, vo filozofii), v predikáte *Y je obsiahnutý v X* je sémantické ohnisko „výsledok deja" neaktívne a predikát tak funguje ako konverzný pár k predikátu *X obsahuje Y:*

podmet	predikátor	predmet	komplement
celok	obsahuje	časti	
časti	sú obsiahnuté		v celku

Doklady:

Sama príroda o b s a h u j e asymetriu kauzálneho vzťahu... — Každý materiálny systém je len relatívne izolovaný od ostatných materiálnych systémov, preto (pôsobiace) príčiny, ktoré s ú o b s i a h n u t é v tomto relatívne izolovanom systéme, nepredurčujú absolútne z nich vyplývajúci účinok. (J. Dubnička, Čas a kauzalita, 1986, s. 37) → *...príčiny, ktoré tento relatívne izolovaný systém o b s a h u j e... — Karol Marx zdôrazňoval, že podmienky vykorisťovania, t. j. výroby nadhodnoty, a podmienky realizácie tohto vykorisťovania, t. j. predaja vyrobenej produkcie, v ktorej j e o b s i a h n u t á aj nadhodnota, nie sú totožné, ale podstatne sa odlišujú.* (P. Rapoš, Krízy a súčasný kapitalizmus, 1981, s. 50) → *...produkcie, ktorá o b s a h u j e aj nadhodnotu...*

V takýchto prípadoch možno príčastie elidovať a vzniká tak predikát *Y je v X*, ktorý sa uvádza ako typický konverzný člen páru k *X obsahuje Y* (porov. Ondrejovič, 1989, s. 62). Predikát, ktorého predikátor svojou formou navodzuje, že ide o výsledok deja, hoci oň nejde, sa nazýva kvázirezultatívum (o termíne kvázirezultatívum porov. Tipologija rezuľtativnych konstrukcij, 1983, s. 11).

2. *X sa zakladá na Y — Y je založený na X.* — Sloveso *zakladať sa na niečom* má statický význam „vyplývať z niečoho, mať príčinu, podstatu v niečom“:

Tieto opisy s a z a k l a d a j ú na takých presných pozorovaniach, že neraz udivujú aj odborníkov našich čias. (Nedeľná Pravda, *19*, č. 26). — *...dvojkový zápis s a z a k l a d á na obdobnom princípe ako desiatkový.* (A. Jassinger, Kybernetika v praxi, 1983, s. 78) — *...povesti o jeho mimoriadnych schopnostiach s a z a k l a d a j ú na pravde.* (Tlač)

Dokonavý náprotivok tohto slovesa sa nevyskytuje: **založiť (sa) na niečom*. Zato existuje predikát *X je založený na Y*. Jeho forma navodzuje, že ide o vzťah príčiny a následku, ale v skutočnosti má význam totožný s významom predikátu *X sa zakladá na Y*, ide teda o synonymá, pričom predikát *X je založený na Y* je kvázirezultatívum, a to kontextovo nepodmienené:

podmet	predikátor	predmet
X	sa zakladá	na Y
X	je založený	na Y

Doklady:

V zahraničí sú známe plašiče vtákov z a l o ž e n é na periodicky sa opakujúcich výbuchoch zmesi propán-butánu so vzduchom... (Nedeľná Pravda, 1989, s. 12) — *...aj výroba penicilínu j e z a l o ž e n á na činnosti mikroorganizmov.* (Tölgyessy — Piatrik, Odpad — surovina budúcnosti, 1984, s. 39) — *Prvé dve paradigmy sujetu (...) sú výsledkom pomerne jednoduchej sujetovej manipulácie z a l o ž e n e j na vyššie uvedenom Machiavelliho predpise o úskoku.* (J. Števček, Moderný slovenský román, 1983, s. 54)

Kvázirezultatívny je aj príbuzný predikát typu *X je nejako založený (nejako — citovo, spoločensky, básnicky, pesimisticky),* avšak navyše má lexikalizovaný význam: „má určitý povahový ráz, charakter, je nejako povahovo uspôsobený". Doklad:

B o l a s o m od mala z a l o ž e n á tajnostkársky. (Nedeľná Pravda, *15,* č. 52) — *Plavovláska pracuje s knihami, akiste číta poéziu a j e z a l o ž e n á romanticky.* (J. Kot, Kolkáreň, 1983, s. 64).

3. *X zastupuje Y — Y je zastúpený X-om.* — Sloveso *zastupovať* má dva významy, statický a dynamický. Statický význam je „byť zástupcom, reprezentantom triedy javov": *V Európe z a s t u p u j e rod jediný druh, väčšina ostatných sa vyskytuje v Severnej Amerike.* (Svrček — Vančura, Huby, 1987, s. 118). Dejový význam je „vykonávať, robiť niečo za niekoho al. za niečo (obyč. na základe poverenia), nahrádzať" — ide o procesuálny akčný význam: *Poverujem Giovanniho, aby ma z a s t ú p i l.* Vidovými pármi sú teda sloveso *zastupovať* s procesuálnym akčným významom a sloveso *zastúpiť* s udalostným akčným významom. Sloveso *zastupovať* so statickým významom nemá svoj vidový protiklad medzi udalostnými slovesami.

Predikát *Y je zastupovaný X-om* má význam deja — akčného procesu — z pasívnej perspektívy, ale takmer sa nepoužíva (napr.: *Riaditeľ j e z a s t u p o v a n ý Giovannim* — príznak). Oveľa frekventovanejší je predikát *Y je zastúpený X-om.* Nemá však význam výsledku deja alebo výsledného stavu, ako to naznačuje forma, ale je členom konverzného páru k statickému predikátu *X zastupuje Y.* Doklad:

Druhovo početný rod bedlička (Lepiota) j e v Európe z a s t ú p e n ý viacerými druhmi... (Svrček — Vančura, Huby, 1987, s. 213) → *Druhovo početný rod bedlička (Lepiota) z a s t u p u j ú viaceré druhy.*

podmet	predikátor	predmet	komplement
X	zastupuje	Y	
Y	je zastúpený		X-om

Na predikát *Y je zastúpený X-om* nadväzuje predikát bez doplnenia participanta označujúceho prvok triedy, ale s obligatórnym doplnením okolnostného charakteru: *Y je zastúpený niekde*. Doklady:

Čerešne a višne s ú pomerne menej z a s t ú p e n é v záhradkách ako ostatné druhy. (Nedeľná Pravda, *19*, č. 37) — *V miernom pásme nerastie veľa uchovkotvarých, oveľa bohatšie j e tento rad z a s t ú p e n ý v subtrópoch a trópoch.* (Svrček — Vančura, Huby, 1987, s. 269). — *...na Steinerovej ulici j e totiž obchodná sieť čo do počtu predajní z a s t ú p e n á slušne.* (Večerník, *26*, 1981, č. 23) — *Obidve tieto predstavy s ú z a s t ú p e n é vo vedeckom myslení* (Dubnička, Čas a kauzalita, 1986, s. 112).

Tento predikát možno ďalej transformovať takto:

Y je (nejako) zastúpený (niekde) → Y má (nejaké) zastúpenie (niekde).

Doklady: *Čerešne a višne s ú pomerne menej z a s t ú p e n é v záhradkách ako ostatné ovocné druhy → Čerešne a višne m a j ú pomerne menšie z a s t ú p e n i e v záhradkách ako ostatné ovocné druhy.* Táto transformácia sa uplatňuje pri kondenzácii a nominalizácii viet v textoch: *Patrí medzi ne napríklad stanovenie optimálneho z a s t ú p e n i a krmovín v štruktúre osevu.* (Večerník, *27*, 1982, č. 231)

4. *X sa skladá z Y — X je zložený z Y.* — Sloveso *skladať sa z niečoho* má statický význam „pozostávať z niečoho". Jeho dokonavý pár medzi udalostnými slovesami sa nevyskytuje (**zložiť sa z niečoho*). Funguje len udalostné akčné sloveso *zložiť niečo z niečoho*, ktoré má ako svoj pár procesuálne akčné sloveso *skladať niečo z niečoho.* Predikát *X sa skladá z Y* označuje vzťah medzi celkom a súčasťou, náplňou, kde X je celok, Y je súčasť. Predikát *X je zložený z Y* má dve sémantické ohniská: 1. vzťah medzi celkom a súčasťou, kde X je celok a Y je súčasť, 2. vzťah medzi X a Y je zároveň výsledkom deja *Z zložil X z Y.*

Podľa kontextu, presnejšie podľa toho, či môžeme rekonštruovať predikát *Z zložil X z Y*, alebo nie, môžeme 2. sémantické ohnisko hodnotiť ako aktívne alebo neaktívne. Obidve ohniská sú aktívne napr. v takomto doklade:

Naproti tomu reprezentačné mužstvo, z l o ž e n é z hráčov rôznych oddielov, nielenže nebolo zohraté, ale aj jednotlivci zahrali slabo. (Československý šport, *1*, č. 25, s. 6) → 1. *...mužstvo s a s k l a d á z hráčov rôznych oddielov.* 2. *Niekto (napr. tréner) z l o ž i l mužstvo z hráčov rôznych oddielov.*

Naopak, sémantické ohnisko „vzťah ako výsledok deja" je neaktívne v takýchto dokladoch:

Živočíchy delíme na dve veľké skupiny podľa toho, či ich telo má alebo nemá vnútornú oporu, ktorou je chrbtica z l o ž e n á zo stavcov. 1. *chrbtica s a s k l a d á zo stavcov;* 2. **chrbtica s a z l o ž i l a zo stavcov* alebo **niekto z l o ž i l chrbticu zo stavcov.* — *Pri premene látky z l o ž e n e j*

z veľkých reťazcových molekúl na látku s trojrozmernými molekulami sa veľmi zvyšujú základné mechanické vlastnosti, ako pevnosť, odolnosť, pri vysokých a nízkych teplotách a pod. (Kovačevič — Bíma, Plasty, s. 12) → 1. *látka s a s k l a d á z veľkých reťazcových molekúl;* 2. **látka s a z l o ž i l a z veľkých reťazcových molekúl;* **niekto z l o ž i l látku z veľkých reťazcových molekúl.*

V obidvoch prípadoch je teda forma predikátu zavádzajúca, ide o kvázirezultatíva, ktoré sú synonymné so statickými predikátmi založenými na určitých tvaroch statických slovies. Vzhľadom na to, že uvádzané doklady sú polopredikáty, pôjde o synonymiu trpných a činných príčastí: *chrbtica z l o ž e n á zo stavcov — chrbtica s k l a d a j ú c a s a zo stavcov; látka z l o ž e n á z veľkých reťazcových molekúl — látka s k l a d a j ú c a s a z veľkých reťazcových molekúl:*

podmet	predikátor	predmet	komplement
X (celok)	sa skladá	z Y (súčasť)	
X (celok)	je zložený		z Y (súčasť)

podmet	polopredikátor	predmet	komplement
X (celok)	skladajúci sa	z Y (súčasť)	
X (celok)	zložený		z Y (súčasť)

Záver. — Cieľom tohto príspevku bolo interpretovať sémantické vzťahy medzi predikátmi založenými na určitých slovesných tvaroch statických slovies a predikátmi založenými na príčastiach súvisiacich so statickými slovesami. Zistili sme, že môže ísť o vzťah konverzný alebo synonymný. Tento poznatok by mal prispieť k plnšiemu poznaniu fungovania konštrukcií s n-/t-ovými príčastiami, keďže sa doteraz venovala pozornosť skôr ich pasívnej či perfektívnej funkcii.

Literatúra

DANEŠ, F. — HLAVSA, Z. a kol.: Větné vzorce v češtině. Praha, Academia 1981. 270 s.
KOŘENSKÝ, J.: Konstrukce gramatiky ze sémantické báze. Praha, Academia 1984. 163 s.
ONDREJOVIČ, S.: Medzi slovesom a vetou. Bratislava, Veda 1989. 123 s.
Tipologija rezuľtativnych konstrukcij. Leningrad, Nauka 1983. 260 s.

Za Jozefom R. Nižnanským (3. 7. 1925 — 14. 2. 1996)

Uplynul rok od vydania 4. čísla Slovenskej reči 1995, v ktorom sa zaznamenalo vzácne životné jubileum pracovníka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV Jozefa R. Nižnanského. Prozreteľnosť Božia, ktorú J. Nižnanský po celý svoj život úprimne a s dôverou rešpektoval, po necelom roku ho povolala na večnosť. Za hojnej účasti svojich rodákov, spolupracovníkov a priateľov, ktorí sa k nemu pracovne i priateľsky hlásili a vážili si jeho nevšedne rýdzi charakter, bol za asistencie viacerých priateľov kňazov pochovaný v rodných Brestovanoch 17. 2. 1996.

Rozlúčkovú reč nad jeho hrobom povedal jeho dlhoročný spolupracovník v dialektologickom výskume a terajší riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV Dr. Ivor Ripka, CSc.:

Smútočný zvon plačlivo roní do dutinného ticha biele Anjelpána. Temnota v počasí oka sucho na vlhkosť a vlahu premieňa. Chvejúce sa srdcia prelievajú slabičnú krv a vyplavujú slová žiaľu. Poznamenaní trhlinou hlbokého utrpenia stojíme tu vo svedeckom (klamlivom) aksamiete snehu, spútaní všeobjímajúcim pruhom dnešnej čiernej skutočnosti. Nečakaný dotyk veličenstva smrti v nás hlboko rezonuje a uzatvára do veže napätia a vzrušenia. Plní bolesti a smútku vzdávame poslednú úctu svojmu najbližšiemu, kolegovi, priateľovi.

Jozef Nižnanský preniesol svoju duchovnú postať na iné miesta, odišiel spomedzi nás ešte spomínajúcich a pamätajúcich. Zanechal nám však výrazný a zreteľný odkaz v svojom diele, odkaz, ktorý dovoľuje priblížiť a sprítomniť časy nenávratné. Na svojom druhom — a poslednom — pracovisku v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV prežil vyše 25 rokov. Prezentoval sa ako erudovaný dialektológ so širokým pracovným záberom a okruhom záujmov, znalec slovenskej i svetovej histórie, archeológie a národopisu. Bol kmeňovým členom autorského kolektívu Slovníka slovenských nárečí. Pri jeho príprave mohol najkomplexnejšie zúročiť svoje dôkladné znalosti ľudových reálií a všetky dovtedajšie poznatky zo svojich národopisne zameraných výskumov Brestovian i celého trnavského regiónu. Mimoriadne blízka mu bola najmä vinohradnícka a včelárska tematika; tieto oblasti systematicky skúmal z viacerých aspektov a predstavil v rade štúdií. Iba pred rokom — pri príležitosti okrúhleho životného jubilea J. Nižnanského — uzrela svetlo sveta jeho bibliografia, dokumentujúca jeho široký tvorivý záber. Celý život pracoval nezištne a obetavo, nepripomínal vlastné zásluhy a nedomáhal sa honosných ocenení svojich výskumných výsledkov. Vedel sa úprimne prihovoriť mladým, dokázal ich presvedčiť o výpovednej sile slova a bohatstve ľudových tradícií

a zvykov, o nezastupiteľnej úlohe nárečí vo vývine národného jazyka. Tí, ktorých úsmevne a obradne prijímal do cechu dialektologajského, sotva niekedy zabudnú na atmosféru a inšpirujúce diskusie v oddelení, v ktorých bol dominujúcou osobnosťou.

Vzácny priateľ, drahý Jožko,

vždy si sa hrdo hlásil k svojmu patrónovi — Jozefovi Robotníkovi. Sťa statočný robotník si na roli národa dedičnej zápasil o záchranu nárečových slovenských slov, aby ako vzácne dedičstvo vekov ostali aj budúcim pokoleniam. Sťa pracovitý roľník si vyorával brázdu poznania zákonitostí slovenčiny. V tejto službe slovenskému slovu si horel jasným a ožarujúcim plameňom. Čas zatiahol za Tvojím životom oponu 14. februára. Dohasol si v deň, keď pred vekmi padol na oranici ten, čo dal Slovienom a s nimi aj nám písané slovo — Konštantín Cyril. Pri spomienke na jeho odchod spomedzi živých si už vždy budeme spomínať aj na Teba. Svieť nám v našej práci i v živote príkladným plápolom. Lúčim sa s Tebou, drahý Jožko, v mene Tvojich kolegov a priateľov, bývalých i súčasných pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV i v mene svojom. Slovom i písmom si žil, v slove a v myšlienkach pretrváš a zostaneš. Hlboko v nás.

S úctou sa skláňame pred Tvojou svetlou pamiatkou. Odpočívaj v pokoji v svojej rodnej hrude.

Vedecká konferencia o slovenčine v historickom kontexte

Pri príležitosti významného životného jubilea doc. PhDr. Emy K r o š l á k o v e j, CSc., sa v dňoch 16. a 17. mája 1996 uskutočnila vedecká konferencia na tému Slovenčina v historickom kontexte za účasti asi tridsiatich vedeckých a pedagogických pracovníkov. Na konferencii odznelo 19 referátov, v ktorých autori prezentovali výsledky svojej výskumnej a bádateľskej práce. Usporiadateľom bola Vysoká škola pedagogická v Nitre. Rokovanie sa uskutočnilo priamo na akademickej pôde VŠPg.

Rokovania dvojdňovej vedeckej konferencie boli tematicky rozdelené do štyroch okruhov, ktoré sa venovali bádaniam v oblasti kultúrnych útvarov jazyka slovenského etnika v minulosti, historickej dialektológie a onomastiky, jazykových pamiatok a historickej frazeológie.

Konferenciu otvoril rektor VŠPg prof. P. L i b a a dekanka Fakulty humanitných vied VŠPg doc. E. T u č n á, ktorí vo svojich príhovoroch privítali všetkých prítomných a oboznámili ich s cieľom a zameraním vedeckej konferencie. Zároveň pozdravili prítomnú jubilantku a zablahoželali jej k významnému životnému

jubileu. Doc. E. Tučná v príhovore poukázala na doterajšie dielo a prínos doc. E. Krošlákovej v oblasti vedy a školstva.

V úvodnom referáte sa R. K r a j č o v i č venoval problematike podunajských Slovienov a genézy slovenčiny z teritoriálneho hľadiska; svoj výklad doplnil i bohatým dokumentačným materiálom. O výsledkoch skúmania v oblasti historickej syntaxe podrobne informoval P. Ž i g o v referáte *Štruktúra časových viet v staroslovienčine*. Objasneniu používania termínu starosloviensky jazyk a výkladu podôb slovenčiny v predspisovnom období sa vo svojom rozsiahlom vstupe venoval J. D o r u ľ a. Na základe skúmania paraliturgickej tvorby si P. Ž e ň u c h podrobnejšie všímal otázku jazyka v karpatskej oblasti v 16.—19. storočí.

Štúrovským obdobím slovenčiny sa na vedeckej konferencii zaoberali viaceré referáty. J. H o r e c k ý globálne zhodnotil podiel levočských štúrovcov na formovaní spisovnej slovenčiny, pričom poukázal i na veľký význam úsilia o opis daného stavu jazyka, ktorý poskytujú staršie gramatiky (Krman, Doležal). Ľ. K r a l č á k upriamil svoju pozornosť najmä na oblasť neologizmov. Na problematiku častíc upozornila A. F e r e n č í k o v á vo svojom geograficko-historickom pohľade na častice s významom pravdepodobnosti a približnosti. V referáte P. R o h á r i k a sa prítomní oboznámili so základnými znakmi jazyka štúrovského obdobia slovenskej enklávy v Nadlaku. K. B a l á ž i k o v á výrazne poukázala na problematiku urbanonymie a na jej odraz v súčasnej i historickej norme.

Z hľadiska dialektologického výskumu zaujali referáty T. B á n i k a, ktorý sa venoval vývinu lexiky v breznianskom nárečí, a J. K r š k a, skúmajúceho chotárne názvy Revúcej. A. H a b o v š t i a k na základe podrobnej analýzy lexiky nitrianskeho regiónu z hľadiska slovenskej a slovanskej geografie poukázal na jej špecifické znaky, ale i na to, že jej súčasný stav možno z určitého aspektu pokladať za inováciu. O staršej slovenskej príbuzenskej terminológii, najmä o termínoch *macocha, otčim, pastorok, pastorkyňa* referovala vo svojom príspevku T. L a l i k o v á.

Novým výsledkom bádania v oblasti jazykových pamiatok sa podrobne venovali traja referujúci; E. K r o š l á k o v á, L. N a v r á t i l a E. K r a s n o v s k á. Na rozdiel od E. Krošlákovej, ktorá na základe staroslovienskej pamiatky Život Metoda analyzovala najmä biblickú a cirkevnú terminológiu, L. Navrátil sa bližšie zaoberal osobnosťou Metoda, ktorého predstavil nielen ako prekladateľa zbierok cirkevného a svetského práva, ale aj ako zákonodarcu a cirkevného rétora. E. Krasnovská opísala a hodnotila jazyk Kamaldulskej biblie — prvého slovenského prekladu Biblie.

R. K u c h a r sa zaoberal analýzou a históriou niektorých slovanských frazeologizmov. Tým otvoril časť rokovania o historickej frazeológii. V nasledujúcom príspevku K. H a b o v š t i a k o v á sústredila pozornosť na slovenské pranostiky. Poukázala nielen na ich vecný význam, ale i jazykové bohatstvo. Ako posled-

ný odznel referát A. R a j č a n o v e j *K otázke spájateľnosti v historickom frazeologickom fonde*. Autorka v ňom definovala frazeologický fond v historickom materiáli, pričom za signifikantnú vlastnosť frazeologizmov určila spájateľnosť. Vedeckú konferenciu v Nitre ukončila záverečným príhovorom E. Krošláková, v ktorom sa všetkým prítomným poďakovala za ich tvorivú účasť na tomto vedeckom podujatí.

M. Sitárová

Tereziánske urbárske priznania (fasie) Spišskej stolice a Zemplínskej stolice. (Na okraj vydania publikácie I. Udvariho: *A Mária Terézia korabeli úrbérrendezés szlovák nyelvü kéziratos forrásai. Szepes és Zemplén vármegyék.* Vasvári Pál Társaság füzetei. 15. Nyíregyháza, Besenyei Tanárképzö Föiskola 1996. 223 s.)

Písomné pamiatky tereziánskej urbárskej regulácie z rokov 1767—1774 nie sú len zdrojom informácií o spoločenskom a hospodárskom vývine Uhorska v 18. stor., ale aj dôležitým prameňom výskumu tých jazykov a jazykových útvarov, ktoré sa v tom čase používali v úradných dokumentoch a vtedajších administratívnych žánroch. Okrem latinčiny, maďarčiny a nemčiny to boli aj rozličné formy slovakizovanej češtiny, bohemizovanej slovenčiny, kultúrne predspisovné útvary, poznačené často aj prvkami vtedajšieho hovorového štýlu. Význam týchto pamiatok pre výskum dejín spisovnej slovenčiny spočíva aj v tom, že sú svedectvom časovo ohraničeného stavu vo vývine jazyka v rozpätí necelých siedmich rokov a sú v nich obsiahnuté všetky stolice vtedajšieho Uhorska.

Výskumu písomných pamiatok tereziánskej urbárskej regulácie sa v ostatnom desaťročí systematicky venuje maďarský slavista István Udvari, ktorý v edícii *Spisov Spoločnosti Pála Vasváriho*, vydávaných Vysokou školou pedagogickou v Nyíregyháze, i v rôznych maďarských a zahraničných časopisoch a zborníkoch publikoval viacero štúdií o písomnostiach tereziánskej urbárskej regulácie prakticky zo všetkých stolíc dnešného Slovenska. Táto tematika bola v r. 1994 aj predmetom Udvariho habilitačného spisu. Okrem toho I. Udvari napísal aj niekoľko štúdií z cirkevných dejín východného Slovenska so zameraním na rusínskych gréckokatolíkov. V týchto štúdiách, bohato doložených materiálom, však I. Udvari robí tú istú chybu, akú robili už v minulom storočí V. Hnaťuk, G. Kosteľnik a iní, v súčasnosti napr. E. Baričová, M. Kočiš a ďalší, ktorí u východných Slovákov účelovo stotožňovali a stotožňujú vierovyznanie a národnosť (etnicitu). Hoci na toto nesprávne stotožňovanie dvoch rôznych vecí upozorňovali už od prvej polo-

vice 19. stor. postupne I. I. Sreznevskij, L. Niederle, A. V. Šembera, F. Pastrnek, A. Petrov, A. Sobolevskij, J. Škultéty, Ľ. Bazovský, Ľ. Haraksim, Š. Švagrovský a i., predsa sa aj v súčasnosti nájdu historici, ktorým toto stotožňovanie vyhovuje. Heslo *Čo gréckokatolík, to Rusín* pre nich stále platí. Ale už I. I. Sreznevskij, ktorý na svojich cestách po Uhorsku dobre spoznal rečovú i národnostnú situáciu uhorských gréckokatolíkov, v r. 1843 napísal: „Rusinov po vere (rusinami v korolevstve vengerskom nazyvajut vsech uniatov i pravoslavnych bez različija, točno li oni rusiny ili slovaki...) ja uže vstrečal prežde, v stolicach Gemerskoj, Spišskoj, Šarišskoj i Zemplinskoj, no eto rusiny po vere, a po jazyku, po narodnosti — slovaki." Príčiny stotožňovania vierovyznania a národnosti na východnom Slovensku v rámci gréckokatolíckej cirkvi majú takúto historickú genézu: už v 17. stor. používali evanjelici na východnom Slovensku české obradové knihy, katolíci mali knihy písané v tzv. jezuitskej slovenčine, východoslovenskí kalvíni používali od polovice 18. stor. bohoslužobné knihy preložené z maďarčiny do kultúrnej východoslovenčiny zemplínskeho typu. Príslušníci týchto troch denominácií sa vždy považovali za Slovákov. Odlišná situácia však bola u východoslovenských gréckokatolíkov, ktorí pri cirkevných obradoch používali rituálne knihy napísané cirkevnou slovančinou, t. j. jazykom, ktorý u jednoduchých ľudí vyvolával ilúziu „ruského" jazyka, „ruskej" viery a „ruskej" kmeňovej, resp. národnostnej príslušnosti. Nemožno sa preto diviť, keď východoslovenský gréckokatolík s takýmto „národnostným" povedomím nevedel pri súpisoch obyvateľstva odpovedať na otázku o národnej (rečovej) príslušnosti. Konskriptori zaznamenali v tých časoch aj takéto odpovede: *Ta my tvardi Rusnaci, Ta my slovenskej besidy, ale ne Slovaci, My ruskej viri, ale slovenskej bešedy, Ta my Sotaki, Ta mi Stokati, Ta mi Cerepjaki* a pod. Národnosťou a rečou východoslovenských gréckokatolíkov bolo teda v štatistikách v takejto situácii možné manipulovať. Typickým svedectvom tohto tvrdenia sú schematizmy prešovského gréckokatolíckeho biskupstva, ktoré ešte aj v 20. stor. uvádzalo gréckokatolícke obyvateľstvo len podľa obradového jazyka v kostole, nie podľa národnosti. Keďže východoslovenskí gréckokatolíci používali v kostole ten istý jazyk ako Rusíni, t. j. podľa schematizmov to bola lingua „slavoruthenica", ako osobitná národnostná skupina v rámci gréckokatolíckej cirkvi neexistovali. Po porovnaní týchto schematizmov z konca 19. stor. s údajmi v štátnych súpisoch obyvateľstva stolíc patriacich do tejto diecézy, v ktorých boli obyvatelia zaznačení aj podľa národnosti, zisťujeme, že skoro polovicu gréckokatolíkov diecézy tvorili Slováci. Z tohto historického rozboru vidieť, že národná príslušnosť sa neurčovala podľa reči, ale podľa vierovyznania. V súčasnosti je už tento národnostný pomer v gréckokatolíckej cirkvi na východnom Slovensku opačný: Slováci sú väčšinovou národnosťou.

Najnovšia publikácia I. Udvariho *A Mária Terézia korabeli úrbérrendezés szlovák nyelvü kéziratos forrásai (Szepes és Zemplén vármegyék*; v preklade názov znie

Slovenské rukopisné pramene tereziánskej urbárskej regulácie — Spišská stolica a Zemplínska stolica), ktorá vyšla v Nyíregyháze v r. 1996, nadväzuje na dve autorove predchádzajúce práce z r. 1992: *A Mária Terézia- fele úrbérrendezés szlovák nyelvü dokumentumai* (slovenský preklad titulu *Slovenské dokumenty tereziánskej urbárskej regulácie*), *Szlovák nyelvü paraszti vallomások Mária Terézia korából* (slovenský preklad titulu *Slovenské roľnícke fasie z čias Márie Terézie*, spoluautor P. Takács; ich recenziu sme publikovali v časopise Slovenská reč, *58*, 1993, s. 252—255). Na pozadí týchto tendencií treba vnímať aj text posudzovanej Udvariho monografie. Veľkú historickú hodnotu a význam z hľadiska dejín jazyka má konkrétny historický pramenný materiál z konca 18. stor. (1767—1774). Povaha tohto materiálu si vyžiadala mnohostrannú historickú, najmä jazykovednú analýzu vo formálnej rovine, ale aj v rovine štruktúry a významu. Pri jazykovej charakteristike pamiatky vychádza I. Udvari zo základných prác, zameraných na dejiny spisovnej slovenčiny (E. Pauliny, R. Krajčovič), a využíva čiastkové aj syntetizujúce zdroje slovenských historikov (P. Horváth), starších i mladších zahraničných slavistov (A. Petrov, M. Mukič, L. Dezsö) a nadväzuje aj na svoje predchádzajúce práce, týkajúce sa slovacík tereziánskeho obdobia. Správne je Udvariho metodologické východisko jazykovej charakteristiky spišských a zemplínskych tereziánskych fasií (s. 15), v ktorom sa uvádza, že „výskum a charakteristiku jazykových pamiatok z obcí východného Slovenska nemožno spoľahlivo urobiť bez poznania pamiatok z obcí ležiacich ‚západnejšie' od tohto areálu". Ťažiskom Udvariho monografie je aj napriek tomu všestranná jazyková charakteristika pamiatok spišského a zemplínskeho areálu, resp. tej časti prameňov, ktorú konskriptori dopĺňali do vopred vytlačených formulárov (ich charakteristika, štatistický prehľad skúmaných lokalít, členenie farností podľa vyznania, príslušnosti obyvateľov k národnosti, resp. jazyku, sa uvádza na s. 20—29). Ďalšiu časť práce tvorí charakteristika osobných mien (a priezvisk), osobitne sa uvádzajú mená a priezviská predstaviteľov (richtárov) goralských obcí so štatistickým prehľadom. Takýmto spôsobom sú spracované aj slovenské krstné mená a ich varianty, zaznamenané v jednotlivých lokalitách, a mená a priezviská predstaviteľov (richtárov; s. 46—66). Takým istým spôsobom sú spracované aj rusínske (s. 67—74) a nemecké (s. 73—78) mená a priezviská obyvateľov. Rovnakým postupom sú spracované aj osobné mená a priezviská jednotlivých národností zo Zemplínskej stolice (s. 79—118). Významnou časťou Udvariho práce *A Mária Terézia korabeli úrbérrendezés szlovák nyelvü kéziratos forrásai* je charakteristika jazyka tejto pamiatky. I. Udvari najprv uvádza základnú pravopisnú charakteristiku urbárskych priznaní (písanie samohlások a spoluhlások, s. 120—123), po nej nasleduje diachronická charakteristika fonologickej štruktúry a základných znakov tvaroslovia jazyka pamiatok (s. 124—131). Niektoré formulácie I. Udvariho si však vyžadujú spresnenie z hľadiska fonologického vývinu slovenčiny a vývinu deklinačných sústav. I. Udvari uvádza, že hláska

i sa v pamiatkach označuje grafémami *i, j, y* s tým, že *j* sa používa len pri zámenách typu *gegjch, tjm, gjch* (s. 120). Ide tu však o odlišnú podstatu tohto javu: pri podrobnejšom rozbore pamiatok sa ukazuje, že graféma *j* sa tu používa ako tradičný prvok (pod vplyvom češtiny) v pozíciách pôvodného dlhého *í, ý*, no pôvodný stav sa pod vplyvom zániku kvantity v tomto areáli oslabil. Nemožno prijať ani priamočiary výklad zmeny *ъ* > *i* (s. 124), pretože tu ide o sekundárnu formu nominatívu. Takisto nepresvedčivý je aj výklad zmeny *tъrt* > *tart* (typ *harnek, wikarmeni*, tamže), pretože tu ide o zložitejší vývin: pôvodný stav sa predpokladá so slabičným *ŗ*, pri ktorom sa vo východnej slovenčine ustaľoval zosilnený prízvuk a pod týmto vplyvom silnela tendencia odstrániť sprievodné zvuky ich zmenou na plné vokály (technickou chybou je asi uvádzanie zmien *ě* > *a*, typ *za poradkem* a *ę* > *e*, typ *mech* (s. 124; správne by malo byť *ę* > *a*, typ *poradkem*, resp. *ě* > *e*, typ *mech*). Podrobnú charakteristiku pravopisu, hláskoslovia a tvaroslovia dopĺňajú prehľadné tabuľky, vystihujúce zložkový pravopis a diakritiku zápisov. Lexika tereziánskych urbárskych priznaní sa v práci hodnotí len z pozície hungarizmov (s. 153—160) a polonizmov (s. 161—165). Samostatne je do tejto problematiky začlenená aj kapitola o vplyve formálnej stránky zemplínskych kalvínskych tlačí na jazyk tereziánskych priznaní (pozn.: zemplínske kalvínske tlače z r. 1750—1758 boli vytlačené maďarským pravopisom). Z hľadiska komplexného pohľadu na jazyk pamiatok by bola užitočnou aj celková charakteristika ich lexiky. Záver monografie tvorí prehľad autorových publikovaných prác, ktoré súvisia s problematikou posudzovanej monografie.

Monografia I. Udvariho *Tereziánske urbárske priznania (fasie) Spišskej stolice a Zemplínskej stolice* (*A Mária Terézia korabeli úrbérrendezés szlovák nyelvü kéziratos forrásai*) je hodnotným a inšpiratívnym zdrojom ďalších výskumov v oblasti dejín spisovnej slovenčiny na východnom Slovensku. Popri veľkom množstve hodnotných informácií možno ako jediný nedostatok historiografického charakteru považovať tú časť práce, v ktorej hodnotí historickú úlohu spišskej rusínskej inteligencie, ktorá študovala v 18. stor. v trnavskom teologickom seminári, pretože aj v tomto prípade, ako sme zdôraznili v úvode nášho príspevku, nešlo o špecifickú rusínsku inteligenciu, ale o inteligenciu spišských gréckokatolíkov rusínskej aj (!) slovenskej národnosti. Tento náš postoj zdôrazňujeme aj preto, že v čase prípravy 350. výročia uzavretia Užhorodskej únie (1646) sme svedkami prejavov, ktorých dôsledkom by malo byť prisvojenie tzv. ruskej viery len jednej národnosti.

Š. Švagrovský — P. Žigo

Studia philologica. 3. Red. Z. Stanislavová. Prešov, Pedagogická fakulta UPJŠ 1996. 210 s.

Zborník *Studia Philologica* má dlhoročnú tradíciu. Predchádzajúcich 28 ročníkov vychádzalo pod názvom *Slavistika*. Okrem domácich jazykovedcov publikujú v ňom aj odborníci v oblasti slovanských aj západných jazykov. Vydávaním tohto zborníka sa sleduje cieľ preklenúť jeho predchádzajúcu ohraničenosť na problematiku literárnej vedy, jazykovedy a aplikovanej vedy len v rámci slovanských jazykov a zamerať ho na výmenu vedeckých a didaktických poznatkov a skúseností predovšetkým pedagogicko-vedeckých pracovníkov fakulty a univerzity, aby sa skvalitnila filologická príprava študentov jednotlivých fakúlt.

V úvodnej štúdii M. M i k l u š, použijúc pragmaštylistický trojuholník textovej produkcie a základné zložky formujúce text v komunikačnom oblúku medzi podávateľom a príjemcom, zdôrazňuje niekoľko hlavných špeciálnych záverov, ktoré sú v úzkom vzťahu s jeho výskumom. Význačné je, že autor ukazuje presné možnosti ich pragmaštylistického riešenia vrátane filologického „ja" v objektívnom texte. V príspevku O. K. R o m a n o v o v e j a J. S i p k a sa analyzuje variantnosť ako jeden z produktívnych jazykových javov v súčasnej ruskej publicistike. Skúmajú sa niektoré úrovne variantnosti v lexikálnej, gramatickej a pragmatickej rovine.

Onomastický príspevok Ľ. S i č á k o v e j sa zaoberá názvami gemerských obcí, v ktorých katastri archeologické nálezy, ale najmä jazykový materiál (hydronymá, ojkonymá) potvrdzujú existenciu slovanského, maďarského, nemeckého a rusínsko-valašského etnika.

V ďalšom bloku jazykovedných príspevkov M. B i l á rozoberá slovenský variant angličtiny na úrovni fonetiky a fonológie. Na základe Moultonovej taxonómie chýb klasifikuje „typické" chyby slovenských hovoriacich, uvažuje o ich možných zdrojoch a frekvencii pri čítaní osihotených slov, súvislého textu, ako aj pri spontánnych prejavoch. Zároveň sa stručne zaoberá percepciou slovenského akcentu v angličtine rodenými hovoriacimi a ich vnímaním „závažnosti" porušenia istého pravidla anglickej výslovnosti. Problémom francúzskej kvantity v porovnaní so slovenskou sa zaoberá K. S e k v e n t. Konštatuje, že používanie francúzskych mien (vlastných aj všeobecných) v slovenčine a ich kodifikácia je miestom, kde sa stretávajú domáce i cudzie jazykové prvky a kde sa dotýkajú a prelínajú dva odlišné jazykové systémy.

Tematický celok o tvorení slov otvára štúdia J. F u r d í k a. Zaoberá sa tu pojmom slovotvornej motivácie, ktorý zahŕňa tri dimenzie (gnozeologickú, semiotickú a lingvistickú). Princíp slovotvornej motivácie je základom všetkých formálno-sémantických opozičných vzťahov, on integruje takmer celú slovnú záso-

bu. J. J a c k o upozorňuje na rozkolísanosť adjektívneho derivátu v príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny pri niektorých prídavných menách, utvorených od miestnych názvov. Pri kodifikácii obyvateľských mien a prídavných mien sa v Pravidlách slovenského pravopisu prihliadalo vo väčšej miere ako predtým (Slovník slovenského jazyka VI) na miestny úzus, ale aj na systém uplatňovania adjektívnych prípon *-ský/-sky, -iansky/-anský,* pred ktorými niekedy dochádza k hláskoslovnej variabilite v slovotvornom základe. P. K u š n í r prezentuje opis prevzatých mien, pomenujúcich osoby zo slovotvorného aspektu. Všetky prevzaté mená osôb sú tvorené od mien hlavne slovotvornými sufixmi (96,6 %) a veľmi zriedka spätnou deriváciou (3,4 %). Analýzou jednotlivých slovotvorných typov poukazuje na produktívnosť, resp. neproduktívnosť slovotvorných postupov a využívanie slovotvorných prípon pri tvorení prevzatých názvov osôb podľa príslušnosti.

Príspevok P. Š t e k a u e r a sa zaoberá slovotvornou povahou vnútorne heterogénnej skupiny tzv. pomenovaní s časticami v anglickom jazyku. Autor podáva stručný prehľad názorov na jednotlivé aspekty tejto problematiky — frekvencia, všeobecnosť významu, vzťah častíc a afixov atď. V druhej časti príspevku navrhuje členenie uvedenej skupiny pomenovaní, ktoré je založené na prísnom rešpektovaní základných princípov slovotvorby anglického jazyka. M. Š p i r k o upriamuje pozornosť na základné použitie a klasifikáciu abstraktných podstatných mien v súčasnom ruskom jazyku so zreteľom na ich množné číslo. Autor pri členení slov na abstraktá a konkréta považuje za rozhodujúce sémantické kritérium. Možnosť gramatického príznaku — tvoriť plurálový tvar alebo nie — vyplýva práve zo sémantiky. N. D o c e n k o v á a M. Š u t r a n opisujú sociolingvistické varianty lexikálnych prostriedkov nominácie osoby a spôsobov oslovenia adresáta, ktoré skúmajú na základe sociálnokomunikatívnej analýzy reči postáv v dielach ruskej klasickej literatúry 19. storočia. Tieto sociálne významové jednotky sú pomenované autormi ako „lingvosocioukazovatele", sú systemizované podľa ich sociolingvistických (hodnotových, situačných) a extralingvistických parametrov (súvzťažnosť s určitými sociálne podmienenými charakteristikami hovoriaceho). Predponami v morfematickom slovníku spisovnej slovenčiny sa zaoberá štúdia M. S o k o l o v e j, F. Š i m o n a a G. M o š k a. Autori sa pri derivačných prefixoch pokúsili stanoviť niekedy ťažko viditeľnú hranicu medzi derivačným prefixom a prvou zložkou kompozít. Rozhodli sa pracovať s medzistupňom (prechodom) medzi koreňovými a derivačnými morfémami, ktorý nazvali prefixoidom. Článok J. S t a š k o v e j predstavuje jeden z možných prístupov k problému anglických predložiek, ktoré patria k najzložitejším oblastiam vo vyučovaní anglického jazyka. Výsledkom analýzy predložkových spojení je fakt, že na konštituovaní jednotlivých významov predložiek participuje aj význam slovesa, význam objektu predložky a význam atribútu, ktorý tento objekt bližšie určuje.

J. P a ň k o analyzuje prisponový predložkový akuzatív v štruktúre ruskej a slovenskej vety, ktorý spravidla vyjadruje logicko-sémantický vzťah kvalifikácie primárnymi alebo sekundárnymi prostriedkami. Rozkazovacími vetami v slovenčine sa zaoberá štúdia J. N i ž n í k o v e j. Pri klasifikácii viet s komunikačnou funkciou stanovuje autorka jedno základné a tri pomocné kritériá. Základným kritériom je vzájomný vzťah účastníkov komunikačného aktu, ktorý vyjadruje podstatu komunikačnej situácie. Vyjadruje ho dištinktívny príznak (nadradenosť na osi adresát — hovoriaci). Pomocné kritériá tvoria dištinktívne príznaky (+/-kategorickosť), (+/-naliehavosť) a (+/-záväznosť). Rozdielne konfigurácie týchto príznakov vyčleňujú tri základné typy viet: 1. veta s KF rozkazu, 2. veta s KF žiadosti a prosby a 3. veta s KF návrhu a odporúčania. Na základe konfrontačného výskumu frazeologizmov v ukrajinčine a slovenčine vyčleňuje M. Č i ž m á r o v á dve skupiny: 1. FJ, ktoré majú frazeologické ekvivalenty v inom jazyku, 2. FJ, ktoré nemajú ekvivalentné frazeologizmy v inom jazyku.

Štúdia F. Š i m o n a *Tukidydov opis moru ako prekladateľský problém* sa opiera o jedenásť prekladov tohto diela. Podľa autora pri preklade niektorých miest ide často o rôzne chápanie, ktoré dovoľuje originál, a nemôžeme to hodnotiť kvalitatívne. Prekladateľ sa môže prikloniť k istej interpretácii, ktorú môže vysvetliť, alebo volí neutrálne termíny, aby prekladom nezúžil možnosti ich chápania.

Ďalšie štyri príspevky sa zaoberajú problematikou detskej reči a detského dialógu. E. F r ü h a u f o v á charakterizuje zvukovú a gramatickú povahu nepripravených prejavov rómskych detí, pochádzajúcich zo zaostalého rómskeho prostredia na východnom Slovensku. Hlavným problémom je slabá slovná zásoba a neschopnosť dodržiavať kongruenciu pri spájaní výrazov. J. K e s s e l o v á upozorňuje na jazykový, situačný a skúsenostný kontext spontánnej dialogickej komunikácie, ktorý umožňuje neexplicitne vyjadriť úseky výpovede, pohybujúce sa medzi časťou gramatického tvaru a celou výpoveďou z predchádzajúcej súvetnej repliky. Miestom elipsy sú predovšetkým odpovede na otázky. Článok M. S e d l á k o v e j analyzuje niektoré gramatické aspekty detskej reči. Východiskovým materiálom je reč malej skupinky detí od 6 do 24 mesiacov. Autorka sa pokúsila systematizovať osvojovanie si základných gramatických kategórií v ontogenéze tohto obdobia vývinu detskej reči. Školskou komunikáciou v rozhovore medzi učiteľom a žiakom sa zaoberá J. S v o b o d o v á. Analýzou konkrétnych vyučovacích hodín češtiny zistila, že u každého učiteľa sa dá viac alebo menej zreteľne rozpoznať dvojaká „reč" — jednak oficiálna, čisto výučbová komunikácia so žiakmi, v ktorej sa väčšina vyučujúcich pridržiava spisovnosti, jednak voľnejšia, doplnková, konverzačná komunikácia so žiakmi, podfarbená rôznymi kladnými alebo zápornými emóciami.

Základnými princípmi a špecifikami interpretácie umeleckých textov sa vo svojom príspevku zaoberajú N. D o c e n k o v á a J. B a č a. Analyzujú postup

jazykovej interpretácie umeleckého textu vo vyučovaní cudzincov. J. B a ň a s o v á a M. K á š o v á poukazujú na problémy v gramatike vo vyučovaní cudzieho jazyka. Každé gramatické pravidlo je dodatočná záťaž pre žiaka, ktorá sa dá zdôvodniť len v tom prípade, keď vyučovací proces prebieha pomocou pravidla rýchlejšie a jednoduchšie ako bez neho. R. R a f a j l o v i č o v á v článku *Nové prístupy k testovaniu vedomostí a zručností v cudzom jazyku* zdôrazňuje vplyv zavedenia komunikatívneho prístupu vo vyučovaní cudzích jazykov na metódy testovania. Novodobé testovanie odráža súčasný vývoj vo vyučovaní cudzích jazykov, ktorého cieľom je naučiť komunikovať v príslušnom jazyku.

Nové koncepcie a riešenia lingvistických problémov v jednotlivých príspevkoch sú prínosom pre rozvoj slovenčiny aj v kontakte s inými príbuznými či nepríbuznými jazykmi.

E. Frühaufová

Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 3. O—P (pochytka). Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1994. 656 s.

Tri roky po vydaní prvého zväzku *Historického slovníka slovenského jazyka* (HSSJ) a dva roky po vydaní jeho druhého zväzku vyšiel v minulom roku aj tretí zväzok tohto významného vedeckého opisu slovnej zásoby slovenčiny z predspisovného obdobia.

Tretí zväzok HSSJ je metodologicky spracovaný rovnako ako predchádzajúce dva zväzky (porov. Slovenská reč, 1992, s. 123—126; Slovenská reč, 1993, s. 59—61) a sú doň zaradené heslá začínajúce sa písmenom *o* a časť hesiel začínajúcich sa písmenom *p* (po heslo *pochytka*). Heslové slová sú aj v tomto zväzku v súčasnej spisovnej podobe a pri heslovom slove sa v hranatej zátvorke uvádzajú i jeho hláskové varianty: *obhliadnuť sa* [*-hlá-, -hlé-, -hlí-*, s. 23]. Pri jednotlivých heslových slovách sa odráža aj ich významová štruktúra vo vzťahu k slovotvornej štruktúre (porov. heslo *obhájiť*, s. 22, a *hájiť*, HSSJ, zv. 1, s. 391). Členitosť významovej štruktúry slovnej zásoby z predspisovného obdobia slovenčiny je v treťom zväzku HSSJ spracovaná precízne. Príkladom tohto tvrdenia sú napr. heslá typu *oko* (s. 267—270), *ostrý* (s. 397—400), *pád* (s. 442), *padať* (s. 443—446), *peniaz* (s. 504—506), *pohnúť* (s. 632—633; z priestorových dôvodov neuvádzame celé heslá) atď. Veľkú poznávaciu hodnotu z hľadiska vývinu slovnej zásoby slovenčiny majú pre domácich bádateľov i zahraničných slavistov heslá typu *onerovať* (= spôsobovať niekomu starosti, obťažovať niekoho niečím, s. 303), *opatrný* (1. múdry, prezieravý, 2. (o živých tvoroch, najmä o ľuďoch) schopný niečo postihnúť

a predísť nebezpečenstvu, ostražitý, obozretný, pozorný, 3. múdry, rozumný, rozvážny, uvážlivý, rozmne sa správajúci (správne má byť *rozumne*), 4. (o živých tvoroch) dômyselný, dôvtipný, šikovný, 5. starostlivý, svedomitý. Škoda, že pri niektorých heslách typu *opražiť* (s. 336) / *osmažiť* (s. 373) sa pre malé množstvo dokladov v kartotéke nedá uviesť ich areálová charakteristika. Takáto diferenciácia na diachronickej úrovni bude hádam možná pri heslových slovách typu *pražiť* / *smažiť* (ako napr. v Atlase slovenského jazyka IV, časť 2, 1984, s. 167). Osobitným kvalifikátorom sa pri jednotlivých heslových slovách charakterizuje aj ich areálové obmedzenie: *okrepiť*, dk. vsl. (podč. P. Ž.) = koho urobiť mocným, silným: *(Ježiš Kristus), chtori nász potzesil, iz szvojim narodzenyém i barz jak okrépél, z ktoroho szlávu jeszt pólná śemska okolitza* (HPS 1752, s. 279), resp. *okolica*, ž. vsl. (podč. P. Ž.) = okolie, oblasť: *na betlemszku okolitzu, napólnyené z vsitku zlosztzu, chtoré dzetzi visztzinalyi, jak bi z nyima Jésusa zabilyi* (HPS 1752); o *zemská o.* = celá zem, svet: *Pán vládzen z tú tzalu śemu, z kázdu v nyej sztvorenu retsu, joho tá śemszká okolyitza; śemszké okolyitze, barz velyo krájnyóv vsitkich pod tvoju motz jich porútsám* (DŽ 1752); *z chtoroho (Krista) szláva jeszt pólná, śemszká okolitza* (HPS 1752), s. 270 (príklady sú zo zemplínskych kalvínskych tlačí). Osobitný kvalifikátor sa uvádza aj pri tých heslových slovách, ktoré do slovenčiny prenikli z iných jazykov: *parkan*[1] [*-n, -ň*] m. nem. plot, ohrada, často so šindľovou strieškou: *take nemuoz zadne twrzy ani miesta zatwrzeneho, zdy vtwrzeneho neb parkanem, ani na huorze osaditi, ani mezy wodami vstawiti* (ŽK 1473); *že sme gemu gesscze nedodelali totissto wrata wsseczki a parkanj wssetki* (Strážnica 1529); *okolo zahrady, ktera parkany k welikeg desolaty su prissly* (Trenčín 1661); *zahradu ohrozuge aneb múrem sténau aneb parkanem aneb lysau* (OP 1685); *parkan od muru zamkowskeho ssindelom pokryty*, s. l. 1686; maceria: *parkan z blata* (LC 1707); *či (svedok) pameta, žeby popod parkany bulo sprawene, žeby woda nie podmigala parkany* (Abrahamovce 1732); *od rezanjch lat do parkana* (Bytča 1740); *parkanný* príd.: *po stlup w plote parkanem podle czeressne stogjczy* (Žilina 1697); *-ek/-ček* dem.: *w parkanku dolnym odkorkow no 9* (Trenčín 1694); *wrat parkanek az po stawyany obehnaty a śyndelom pokryty* (Dubnica n. V. 1720); *syparen z wratamy a s parkančekom* (Bytča 1764); saepimentum: *parkánek*, PD 18. st. (s. 475). Poznámkový aparát pri tomto heslovom slove vysvetľuje jeho pôvod (nem.), no nepostihuje sa vplyv maďarčiny (nem. *parchkant*, z toho maď. *párkány*; prevzaté do slovenčiny bez kvantity, porov. Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen, Lieferung 5. Budapešť 1992, s. 1119). Pri heslovom slove *oparkaniť* = obohnať plotom, parkanom, ohradiť (s. 309) sa už cudzí pôvod koreňovej morfémy neuvádza. Diskutovať možno aj o výklade heslového slova *piac* m. maď., námestie: *Ptaczniczka Zoffia swogym synom od mesta wipitala tu pustatinu, kde nowy dom na piaczu zbudowali* (Jelšava 1608, s. 518), pretože v maďarčine je forme *piac* bližší význam „trh", t. j. *Marktplatz* (porov.

Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Lieferung 5. Budapešť 1992, s. 1153). V časti tretieho zväzku HSSJ je spracovaná časť slovnej zásoby predspisovnej slovenčiny, ktorá sa začína na písmeno *p*. Tým je podmienená aj slovotvorná a významová stránka hesiel a ich vzájomná súvislosť s ďalšími zväzkami HSSJ. Tento aspekt HSSJ možno ilustrovať príkladmi *podcienie* (s. 581) = kôlňa, cieňa, podcieňa: *takowe stawanye se nenahazy, toliko gedno pocgenie* (Dežerice 1723) a *cieňa* = kôlňa (HSSJ, zv. 1, s. 184): *czienyu ohnyom podložił* (Veličná 1724); *na cgenu drewa duboweho sem dal nawozit* (Rovňany 1755); *pohúžvať* = poškodiť, pokrčiť, zhúžvať niečo (s. 643): *Ioseph y fatenskinu zamku probuwal a pohužwal wssetku* (Krupina 1737), resp. *húžva* = skrútený prút al. pás remeňa prispôsobený na viazanie (HSSJ, zv. 1, s. 460): *magj poprawiti huzwu* (ŽK 1478); *Predmessczane dielali k mostu hužwj* (Žilina 1585); sloveso *húžvať* v HSSJ ako heslové slovo nie je (porov. zv. 1, 1991, s. 460). Pri jednotlivých heslách sa odrážajú aj jednotlivé významy odvodených heslových slov (typ *pohobľovať*, s. 634 = trochu hobľovať: *plane perdolare, paulum dolare: pohoblowati*; PD 18. st.) a špecifické významy týchto slov v oblasti terminológie — typ *podprsina, zried. podprseň, podprsník* (s. 607) = remeň konského postroja, ktorý ide cez hruď: *sedlo stare, podprsnyky remenne, podprsnyky čzernym suknom obssyte* (Lietava 1612); *podlina* = spodná časť vysokej obuvi poniže sáry (s. 593): *kdyby w sskopowich botech wnitrz dwe podliny w ristu neprelozene nebily* (Skalica 1615/1731); *mnozj (majstri) na zagačj skok ssigice, podlini neffutrugjce predawagj* (CA 1750). Dôležitú informačnú hodnotu majú aj heslá typu *podvedlivý* = kto sa dá podviesť (s. 618): *każdy človek ge podwedlywi a hlaupi w swogem umeňy* (PP 1734), *podselný* = patriaci k selu, k sedliackej usadlosti (s. 612): *wssecky podselne zemi y luky ma swobodne uzywatj* (Očová 1608); *nasledugu nad dedinu strnyska: podsylna tabla kyl 16* (Záhorce 1721), *pohubiteľ* = 1. skaziteľ (s. 643): *pohubitel Moáb wyssel k tebe* (KB 1757); *destructor, skazytel, pokazač, corruptor, presskáďač*, 2. kto niečo nesprávne chápe, vykladá: *s. ewangelium kazyteluw, Pjsma s. pohubiteluw a dussy wassych zwoditeluw ste prigal* (HPP 1754).

Precízne je v treťom zväzku HSSJ spracovaný frazeologický fond z predspisovného obdobia slovenčiny. Na ilustráciu možno uviesť niekoľko variantov príkladov, ktoré sú známe aj zo súčasnej slovenčiny: pri hesle *ocas* (s. 107) sa uvádza: *lisska než swug oczas wzdycky chwalj negwjc, kozussnicy mluwy, že nestogj za nicz* (BV 1652); zaujímavé je, že variant tejto podoby nenájdeme v prvom zväzku HSSJ (1991, s. 485) pri hesle *chvost*. Pri hesle *palica* (HSSJ, zv. 3, 1994, s. 454) sa uvádza predspisovný variant frazeologizmu *koho chtejí dobyti, lechce palici nacházegú* (SiN 1678); zo súčasného jazyka je známa jeho podoba *kto chce psa biť, palicu si nájde*. Variantom frazémy s využitím synoným *ostrihať — orezať* je príklad uvedený pri hesle *obrezať* (s. 75): *musy se takowemu, ktery po pjche a marnostech swetských dichtj, netco maličko krydla a pery obrezane bitj* (OCh

17. st.). Okrem týchto frekventovaných prvkov frazeologického fondu predspisovnej slovenčiny sú v štvrtom zväzku HSSJ uvedené aj záznamy menej frekventovaných frazeologických jednotiek. Ide o príklady typu *obvinutie tela Ježišovho* (pozri heslo *obvinutie* = sväté prijímanie, s. 95): *nech (kresťan) skrze swatu spowed ssramy sskaredosti hrissnich rozhne, a tak nech se prihotuge ku obwinuti tela živeho Krysta Gežisse* (MS 1758), *obťažovať* = znižovať záťažou (s. 89): *gazik sy obtižowal z samu ffalessnostu* (GŠ 1758), *obrútiť sa* = neprimerane sa najesť, napiť (s. 77): *gestli by se towariš za stolem neradne a neslussne zachowal aneb se též napogem obrutil, tedy ma prawem osmernasobnim knapowskim zaručen bity* (CA 1656), pri hesle *pekár* (s. 499) je hodnotný doklad *(so) zlým sitem pekár w pustem mlyne minar s malým osohem bývá* (BV 1652).

Osobitný okruh problémov HSSJ tvoria vlastné mená. V treťom zväzku HSSJ je časť proprií spätá s heslovými slovami, na ktoré v apelatívnej podobe z predspisovného obdobia nie sú doklady: *patočina, ž.* miesto pri potoku, v čase prívalov zalievané vodou: P tpn riv. Patochina v Liptove 1298 VSS; Na Patočinach v P. Ľupči 1587 (s. 484). Iný okruh problémov ojkonymickej lexiky reprezentuje napr. typ *Pekľany*, ktorý sa síce pri heslovom slove *peklo* neuvádza (pozri s. 500), no na základe ojkonym heslové slová *pekelník, peklo* mohli mať ďalší význam (*pekelník* = výrobca smoly), ktorý by metodologicky korešpondoval s predchádzajúcim príkladom typu *patočina / Patočina*. V prípade ojkonyma *Pekľany* sa však autori opierali o to, že apelatívum *pekelník* vo význame „výrobca smoly" nie je v excerpovanom pramennom materiáli doložené. Pri heslovom slove *opát* (s. 310) sa však neuvádzajú ojkonymá typu *Opatová, Opatovce, Opátska, Opátske*, ktoré sa v ojkonymii z predspisovného obdobia často vyskytujú, no pri heslovom slove *otrok* (s. 427) sa uvádzajú antroponymá *Otroc, Otrochok*.

Spomenuté poznámky a drobnosti technického charakteru (*chmelu* namiesto *chmeľu* pri hesle *pivo*, s. 531; privi-azať s. 19) neznižujú celkovú vysokú odbornú úroveň tretieho zväzku HSSJ, ktorý je pokračovaním významného projektu slovenskej historickej jazykovedy a lexikografie a dôležitým prostriedkom vedeckej a objektívnej interpretácie našich národných dejín.

P. Žigo

Kuchar, R.: Žilinská právna kniha — magdeburské právo. Bratislava, Veda 1993. 133 s.

Na potrebu transliterovaného vydania Žilinskej knihy poukázal už Ján Stanislav, no uskutočnil ho až R. K u c h a r, pracovník oddelenia dejín slovenčiny

JÚĽŠ SAV, a to prekladom magdeburského práva. „Publikovaním jej transliterovaného, skromne povedané, ‚slovenskejšieho' (ak nie slovenskej verzie) prekladu magdeburského práva sa totiž umožní bádateľom v oblasti slovenského jazyka bližšie sa skontaktovať so skutočne používaným jazykom vtedajšieho žilinského obyvateľstva."

Tak odôvodňuje R. Kuchar v úvode knižky nové vydanie Žilinskej knihy. Prvé vydanie V. Chaloupeckého z r. 1934 nenáležite hodnotí niektoré slová a tým mení ich obraz. Transliterovaný text R. Kuchara zachováva originálny stav, odchyľuje sa iba v naznačení hranice slov: *na swiedomi, ne-gest,* v doplnení „skrátených slov" *op[ra]witi* a označovaní strán rukopisu.

Transliterovaný text prekladu sa uvádza na s. 11—119. Bohaté sú poznámky, v ktorých autor konfrontuje vlastné čítanie s Chaloupeckého vydaním. Upozorňuje na odlišnosti a chybné čítanie Chaloupeckého.

Záverečnú kapitolu tvorí stať *O jazyku prekladu magdeburského práva.* R. Kuchar uvádza príklady aj z najnovších výskumov. Ide o zapisovanie slov bez *ř: pred, pryrozenie, prywet,* slová so skupinou *šč: ssczytu, zwlasscze,* formy na *-ej: po Welikey noczy, do dlhey chwile,* tvary na *-om: deťom, erbom, kostelom,* o zdvojené spoluhlásky: *masso, ossem, zlatto,* o formu *ne-gest* (čes. *neni*). V lexike autor zisťuje tri typy domácich slovenských slov: slová so špecifickým významom: *istinník, kým, poslúchať, prikázanie, rež,* slová s odlišným slovotvorným formantom: *húžva, motyka, nadájať, preto* a slová s odlišným slovotvorným základom: *baránok, šarha, úžerstvo, zalúčiť, záňadrie* a i. Západoslovenský nárečový základ so stredoslovenskými prvkami reprezentujú stredovekú kultúrnu slovenčinu — konštatuje v závere R. Kuchar.

Knihu dopĺňajú pramene a literatúra, slovenské a nemecké resumé a obrázková príloha s fototypickými reprodukciami originálu.

R. Kuchar vykonal vydaním *Žilinskej knihy* záslužnú prácu. Škoda, že v úvode vznikla nedopatrením chyba, opakuje sa text a na druhej strane zasa vypadli časti vety. Autor na to upozorňuje vložením opravy.

K. Palkovič

Psíček — psíčkar. — V súčasnej spisovnej slovenčine je neobyčajne produktívny a živý slovotvorný typ s príponou *-ár* a jej závislým variantom *-iar*, ktoré sa pripájajú k podstatným menám alebo slovesám (Ondrus, P. — Horecký, J. — Furdík, J.: Slovenská lexikológia. Tvorenie slov. Bratislava 1971, s. 99). Pri tvorení slov s príponou *-ár/-iar* je zaujímavá situácia z hľadiska zachovávania alebo nezachovávania kvantity vo výrazoch, od ktorých sú slová na *-ár/-iar* utvorené, teda vo fundujúcich výrazoch. Podrobnejší rozbor takýchto prípadov (porov. Dvonč, L.: Kvantitatívne zmeny pri odvodzovaní substantív na *-ár/-iar*. Jazykovedné štúdie, *1*, 1956, s. 5—30) ukazuje, že tu treba rozlišovať viacero skupín skrátených a neskrátených tvarov a či derivátov. Prvú vrstvu slov, v ktorých je krátka korenná slabika, predstavujú svojím pôvodom veľmi staré denominatíva a ďalej niektoré novšie analogické prípady, napr. *bieda — bedár, nôž — nožiar, bránka — brankár.* Ďalšiu vrstvu slov v rámci denominatív predstavujú slová s dlhými sufixmi *-ík, -íček, -íčko,* napr. *košík — košikár, rybník — rybníkár, koníček — koničkár, puntíček — puntičkár, slovíčko — slovičkár, vajíčko — vajičkár, autíčko — autičkár.* Popri denominatívach so skracovaním existujú aj denominatíva s neskracovaním, teda so zachovávaním dĺžky, pričom so zachovávaním alebo nezachovávaním dĺžky sa stretávame pri slovách domáceho aj cudzieho pôvodu, napr. *korienok — korienkár, áčko — áčkar, fréza — frézar, archív — archivár, milión — milionár, vagón — vagonár.* So skracovaním alebo neskracovaním sa stretávame aj pri deverbatívach, napr. *písať — pisár*, ale *súkať — súkar.* Dôležité je pritom nielen konštatovanie, pri ktorých slovách nastáva skracovanie a v ktorých prípadoch sa skracovanie neuplatňuje, ale aj konštatovanie, aké vývinové tendencie sa uplatňujú pri tvorení slov na *-ár/-iar* od substantív alebo slovies s dĺžkou v základe. Vývin pri substantívach na *-ár/-iar*, ako sme konštatovali v citovanej štúdii, je charakterizovaný prenikaním dĺžky v korennej morféme pri niektorých slovách, v ktorých predtým nastávalo skracovanie. Napr. v 1. vydaní Pravidiel slovenského pravopisu (1931) sa uvádzalo *mlieko — mlekár, mlečiar*, v 2. vydaní je už *mlieko — mliekár.* Doteraz je síce kodifikované tvorenie *kľúč — kľučiar*, v bežnej jazykovej praxi existuje však aj tvorenie *kľúč — kľúčiar* so zachovaním kvantity z fundujúceho výrazu. Namiesto dosiaľ kodifikovaného tvorenia *brúsiť — brusiar* sa často vyskytuje tvorenie *brúsiť — brúsiar.* Svoj rozbor kvantity substantív na *-ár/-iar* sme uzavreli konštatáciou, že počet substantív so skracovaním koreňovej morfémy pred príponou *-ár/-iar* je v dnešnej slovenčine, resp. spisovnej slovenčine pomerne malý a že toto tvorenie nie je už produktívne. Ďalej sme konštatovali, že systematicky sa skracujú dlhé sufixálne morfémy *-ík, -íčko*, a doložme aj *-íček.*

Najnovšie sa ukazuje, že aj pri slovách s uvedenými príponami *-ík, -íček* a *-íčko* sa prejavuje tendencia neskracovať dĺžku a zachovávať kvantitu fundujúceho výrazu aj v odvodenom slove. Táto tendencia nie je síce ešte taká silná ako pri iných derivátoch na *-ár/-iar*, jednako sa s neskracovaním stretávame už dosť často, a to dokonca niekedy iba s neskracovaním. Sem patrí slovo s príponou *-ár*, ktoré je utvorené od slova *psíček* so slovotvornou príponou *-íček*, v ktorej je dlhá samohláska *í*. V dokladoch, ktoré máme k dispozícii, sa v základe vždy používa dlhé *í*, prípona *-ár* sa podľa pravidla o krátení dĺžky po predchádzajúcej dĺžke skracuje na *-ar* (ako sa to výslovne určuje v najnovších Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991, s. 28—29), napr. *Akcia na p s í č k a r o v* (Večerník, 11. 8. 1995, s. 1), *Finta na nezodpovedných p s í č k a r o v* (Sme, 20. 3. 1996, s. 10). Dlhé *í* v základe slova sa zachováva aj v názve košického časopisu *Psíčkár*, na rozdiel od platnej kodifikácie sa tu však namiesto krátkeho *-ar* vyskytuje dlhé *-ár*, ako to bolo podľa staršej kodifikácie. Pre nás je tu dôležité, že aj v tomto prípade sa zachováva dĺžka v základe slova, teda dlhá samohláska *í*. Nestretli sme sa s prípadom, že by sa používalo skracovanie *í* na *-i*, teda že by sa používal derivát *psičkár*.

S neskracovaním kvantity v sufixe, ktorý je súčasťou základu slova pri tvorení derivátu na *-ár*, sa stretávame niekedy aj v iných prípadoch, napr. *Koníčkari* (Slovenská Republika, 29. 4. 1995, s. 4), *V o z í č k a r i o letenky do Atlanty* (Slovenská Republika, 19. 5. 1995, s. 8). Sem patrí aj doklad na derivát *autíčkár* so zachovaním dĺžky z fundujúceho výrazu *autíčko*, ale s neskracovaním prípony *-ár* po predchádzajúcej dĺžke podľa staršej kodifikácie zo zotrvačnosti alebo nepoznania súčasnej platnej kodifikácie: *Chytili a u t í č k á r o v* (Autožurnál, *3*, 1994, č. 8, s. 3).

Podobu *psíčkar* s dlhým *í* pokladáme už dnes za úplne ustálenú. Toto slovo sa ešte v našich slovníkoch neuvádza, pretože ide o výraz, ktorý sa začal používať iba nedávno. V budúcich slovníkoch by sa podľa našej mienky mal uviesť, a to práve v podobe *psíčkar* s dlhým *í* a s krátkym *a* v prípone *-ár*, teda variante *-ar*. V prípade podoby *psíčkar*, ktorá je úplne pevná, menej často v iných prípadoch, napr. *koníček — koníčkar, autíčko — autíčkar, vozíček — vozíčkar* atď., ide o prejav spomínanej tendencie po vyrovnávaní kvantity, resp. zachovávaní dĺžky z fundujúceho výrazu aj v deriváte na *-ár/-iar*. Treba pritom pripomenúť, že táto tendencia sa prejavuje nielen pri slovách na *-ár/-iar*, ale aj pri slovách na *-áreň/-iareň*, teda pri slovách s príponou, ktorá je formálne veľmi blízka prípone *-ár/-iar*, ako aj pri slovách s inými príponami. Tieto vývinové tendencie smerujú k odstráneniu rozdielov v kvantite fundujúcich výrazov a derivátov. Inými slovami povedané, smerujú k odstraňovaniu niektorých kvantitatívnych alternácií. Odstraňovanie takýchto alternácií predstavuje istú unifikáciu v oblasti tvorenia slov, čo možno chápať aj ako isté zjednodušovanie a spravidelňovanie tvorenia slov.

L. Dvonč